

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΛΑΡΕΝΤΖΑΚΗ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΓΡΑΖ

Ο ΑΓΙΟΣ ΜΑΡΚΟΣ
Ο ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ
ΚΑΙ Η ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΚΑΙ ΔΥΣΕΩΣ

Εκδόσεις
πέκταση

**Ὁ Ἅγιος Μάρκος ὁ Εὐγενικός
καὶ ἡ ἐνότητα τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως**

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΛΑΡΕΝΤΖΑΚΗ
Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Graz

Ὁ Ἅγιος Μάρκος ὁ Εὐγενικός
καί ἡ ἐνάητα τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καί Δύσεως

Εκδόσεις
πέκταση

Σειρά: Θεολογία και Ιστορία. 12.

Διευθυντής σειράς: Αρχιμ. Χρυσόστομος Ν. Σαββάτος

Τίτλος βιβλίου: «Ο ΑΓΙΟΣ ΜΑΡΚΟΣ Ο ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ
ΚΑΙ Η ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ
ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΚΑΙ ΔΥΣΕΩΣ»

Συγγραφέας: Γρηγόριος Λαρεντζάκης, Καθηγητής του
Πανεπιστημίου Graz

ISBN: 960-356-071-5

Έπιμελητής έκδοσεως: Ίωάννης Κ. Παπαχρόνης

Διορθώσεις δοκιμίων: Ό συγγραφέας - Έλένη Βραχνοῦ
Έκδοση 1η: Οκτώβριος 1999

Έκδόσεις ΕΠΕΚΤΑΣΗ Τ.Θ. 85, 601 00 Κατερίνη

Τηλ. - Fax: (+30)351-30.766 καί 73.101

Παραγγελίες Άθηνῶν: Τ.Θ. 14014, 115 01 Άμπελόκηποι

Fax: 01-77.10.609

«ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΙΚΗ» Π. ΓΙΑΠΠΟΥΛΗΣ - Κ. ΤΣΟΛΕΡΙΔΗΣ Ο.Ε.

ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ - ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΟΦΘΕΣΤ

ΑΚΕΛΩΝΟΥ 6 - ΤΗΛ. (031) 542.940, 522.503 - FAX 542.940 - ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Τό θέμα μέ τό όποιο θά ασχοληθῶ στήν έργασία αύτή, έστω και περιληπτικά, έχει μεγάλη σημασία για τήν πραγματοποίηση τοῦ Οικουμενικοῦ Διαλόγου, για τήν μέθοδό του, για τήν αναγκαιότητά του κλπ. μέ σκοπό τήν άποκατάσταση τῆς χριστιανικῆς ένότητος. Καί όπωςδήποτε ή προσωπικότητα τοῦ Ἁγίου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ εἶναι ἄμεσα συνδεδεμένη μέ τήν ὄλη προβληματολογία, ἀλλά και μέ τήν Σύνοδο τῆς Φερράρας - Φλωρεντίας¹. Καί γι' αυτό ἀρκετοί τόν επικαλοῦνται. Αὐτά πού θά ἀναφέρω ἐδῶ σχετίζονται ἄμεσα μέ τήν συμμετοχή τοῦ Ἁγίου στήν Σύνοδο αύτή, και ὄχι ἀπαραίτητα μέ ὀλόκληρο τό έργο τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Πρίν ἀναφερθῶ ὅμως στόν Μάρκον Εὐγενικό πρέπει νά κάμω λόγο έν συντομία για τό θέμα τῶν σχέσεων Ἀνατολῆς και Δύσεως κατά τήν πρώτη χιλιετία και τήν εξέλιξη αὐτῶν.

1. Πρβλ. *G. Larentzakis, Ferrara-Florenz im Urteil der heutigen Orthodoxie, έν: Annuarium Historiae Conciliorum 22 (1990) 199-218.*

Ἡ σημασία τῆς πρώτης χιλιετίας τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος

Ἡ διατήρηση καί ἀποκατάσταση τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος μέσα στήν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ εἶναι τόσο παλαιά ὅσο καί ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία πάνω στή γῆ. Βεβαίως ὑπάρχουν διακυμάνσεις στίς σχέσεις τῆς Ἀνατολικῆς καί τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἐφόσον καί στήν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ὑπάρχει ὁ ἀνθρώπινος παράγοντας μέ ὅλες τίς γνωστές ἐλλείψεις, τά σφάλματα καί τίς ποικίλλες πτώσεις. Νομίζω ὅμως ὅτι πρέπει νά λεχθῆ, ὅτι οἱ σχέσεις Ἀνατολῆς καί Δύσεως κατά τήν πρώτη χιλιετία ἦσαν πολύ καλύτερες ἀπό ὅπως συνήθως διατυπώνονται καί περιγράφονται σέ πολλά συγγράμματα Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας. Νομίζω μάλιστα ὅτι σέ δυτικά συγγράμματα ἡ ἀξιολόγηση τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι περισσότερο ἀρνητική. Δέν λέγω, βέβαια, ὅτι οἱ σχέσεις αὐτές ἦσαν πάντοτε ἄριστες καί χωρίς προβλήματα. Αὐτό δέν μπορεῖ νά λεχθῆ ἀπό κανένα σοβαρό ἐρευνητή ἢ ἱστορικό. Ὅμως ἡ Ἐκκλησιαστική Ἱστορία τῆς καθόλου Ἐκκλησίας, Ἀνατολῆς καί Δύσεως, κατά τήν πρώτη χιλιετία δέν εἶναι μόνο μιά ἱστορία ἐντάσεων καί σχισμάτων, ἀλλά κυρίως καί πρωτίστως μιά ἱστορία τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν, μιά ἱστορία ἐξελίξεως καί ἐδραιώσεως τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, μιά ἱστορία τοῦ καθορισμοῦ τοῦ Κανόνος τῆς Ἁγίας Γραφῆς, βασικοῦ περιεχομένου τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως, μιά ἱστορία ἐντατικῶν δογματικῶν συζητήσεων καί διατυπώσεως τῶν κυριωτέρων χριστιανικῶν Δογμάτων στίς κοινές Οἰκουμενικές Συνόδους πού ἔγιναν ἀποδεκτές τόσον ἀπό τήν Ἀνατολή ὅσο καί ἀπό τήν Δύση πού ἰσχύουν καί μέχρι σήμερα.

Αυτό σημαίνει πώς η κοινή αυτή αποδοχή ήταν ή αποδοχή της ὀρθόδοξης πλευρᾶς ἔναντι τῆς ἄλλης, τῆς ἑτεροδοξίας, ἡ ὁποία κατεδικάζετο. Καθὼς γράφει καὶ ὁ σεβαστὸς μου Δάσκαλος, ὁ Σεβασμ. Μητροπολίτης Ἐφέσου: «Στὶς Συνόδους αὐτές καθοριζότανε ἡ στάση καὶ ἡ θέση τῆς ὀρθόδοξης πλευρᾶς, στάση καὶ θέση πού ἀπέβαινε ὀριακὴ καὶ ὀριστικὴ πλέον στὶς σχέσεις τῶν δύο μερίδων»².

Ἀκριβῶς στὴν σημαντικὴ αὐτὴ ἐξέλιξη οἱ σχέσεις τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας Ρώμης καὶ γενικώτερα Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως κατὰ τὸ διάστημα καὶ τῶν ἑπτὰ πρώτων Οἰκουμενικῶν Συνόδων (ἐδῶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφερθῆ πιό σωστά κατὰ τὸ διάστημα καὶ τῶν ὀκτώ Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἐφόσον πρέπει νὰ συμπεριλάβουμε καὶ τὴν Σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 879/880) ἦσαν πολὺ ἀποδοτικότερες ἀπὸ ὅτι συνήθως λέγεται. Ἄλλωστε ἀπὸ ὀρθόδοξου πλευρᾶς τονίζεται κατεπανάληψι πόσο σημαντικὴ εἶναι ἡ περίοδος αὐτὴ τῆς πρώτης χιλιετίας τῆς κοινῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Ἀκόμη καὶ ὁ Ἅγιος Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός τονίζει, ὅπως θὰ δοῦμε καὶ ἀργότερα, ὅτι εἶναι ἀναγκαία ἡ ἀποκατάσταση τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος, ὅπως ἦταν κατὰ τὴν πρώτη χιλιετία τῶν κοινῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Μάλιστα ἐπέμενε, ὅτι πρέπει νὰ ἀναγνωσθοῦν πρῶτα οἱ ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν τούτων Συνόδων γιὰ νὰ ἀποδειχθῆ καὶ ἡ ἀλήθεια τῆς κοινῆς πίστεως. «Καὶ ὡσπερ ἀνεκαλεσάμεθα τὴν τότε παραληφθεῖσαν ἀγάπην, οὕτω καὶ τῷ φρονήματι πρὸς τε ἡμᾶς αὐτοὺς ἐνωθῆναι καὶ πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, τοὺς ἐν ταῖς οἰκουμενικαῖς συνόδοις ταῖς ἑπτὰ διαλάμπαντας· πρῶτον μὲν ἀναγνωσθήτωσαν οἱ ὄροι τῶν ἀγίων ἐκείνων συνόδων, εἰ μὴ νῦν ὁ καιρὸς, ἵνα δεῖξωμεν ἑαυτοὺς συμφωνοῦντας ἐκείνοις καὶ ἐπομένους, οὐ τῇ τάξει μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς φρονήμασιν· οὕτω γὰρ ἔσται καὶ ἡ σύνοδος

2. Χρυσσοστόμου Σ. Κωνσταντινίδου, *Μητροπολίτου Μύρων (νῦν Γέροντος Ἐφέσου), Ὁρθόδοξοι κατόψεις, Τόμος πρῶτος Θεολογία, Κατερίνη 1991, 321.*

αὕτη ταῖς προηγουμέναις ἐκείναις ἀκόλουθος»³. Πράγμα τό ὅποῖον ἐδέχθησαν καί οἱ Δυτικοί καί ἀνεγνώσθησαν τά σχετικά κείμενα τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἄν καί δέν ἦσαν μετά συνεπεῖς στήν ἀξιολόγησι καί στήν ἀναγνώριση τῶν ἐκκλησιαστικῶν δομῶν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς.

Καί σήμερα ἔχει μεγάλη σημασία ἡ ἐποχή αὐτή, ἡ ὁποία πρέπει νά τεθῆ ὡς θεμέλιο γιά τήν λύση τῶν σημερινῶν προβλημάτων, τά ὅποια βέβαια δέν εἶναι ὅλα τά ἴδια, ὅμως τά βασικά θέματα τῆς πίστεως πού καθωρίσθησαν ἀπό τίς Οἰκουμενικές Συνόδους, ὅπως καί τό Σύμβολο τῆς Πίστεως πρέπει νά θεωροῦνται, ὡς τελεσίδικα. Ἐκεῖνο πού πρέπει συνεχῶς νά γίνεται εἶναι ἡ ἐμβάθυνση καί ἡ ὀρθή ἐρμηνεία σέ μιὰ καταληπτή γλῶσσα κάθε ἐποχῆς. Καί στήν Κοινή Δήλωση τοῦ Πάπα Παύλου τοῦ Στ' καί τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρα κατά τήν ἄρση τῶν ἀναθεμάτων τοῦ 1054 τήν 7η Δεκεμβρίου 1965 ἀναφέρεται μ.ἄ. ὅτι «Πραγματοποιοῦντες τήν χειρονομίαν ταύτην ἐλπίζουσιν, οὐχ ἤττον, ὅτι αὕτη ἔσται εὐάρεστος τῷ Θεῷ, ἐτοίμω, ἵνα ἀφήσῃ ἡμῖν, ὅταν ἀφίεμεν ἀλλήλοις, καί ἐκτιμηθῆσεται αὕτη ὑφ' ὀλοκλήρου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ἀλλ' ἰδίᾳ, ὑπό τοῦ συνόλου τῆς Ῥωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας καί τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὡς ἔκφρασις ἀμοιβαίας εἰλικρινοῦς θελήσεως πρὸς καταλλαγὴν... ἵνα ἐπαναβιώσωσιν, ἐπί μείζονι ὠφελείᾳ τῶν ψυχῶν καί πρὸς ἔλευσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, τήν πλήρη κοινωνίαν τῆς πίστεως, τῆς ἀδελφικῆς ὁμονοίας καί τῆς μυστηριακῆς ζωῆς, ἣτις ὑφίστατο μεταξύ αὐτῶν διαρκούσης τῆς πρώτης

3. Que supersunt Actorum Graecorum Cincilii Florentini, ἐκδ. ὑπό I. Gill, (Concilium Florentinum Documenta et Scriptores. Editum Consilio et Impensis Pontificii Institutii Orientalium Studiorum. Series B), Rom 1953 (= AG), σ. 53, καθὼς καί σ. 56: «περὶ δέ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ὄρων (τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων), λέγομεν ἀναγκαιοτάτην αὐτὴν εἶναι, ἵνα φανῆ καί ἡ σύνοδος αὕτη ταῖς παλαιαῖς ἐκείναις σύμφωνος καί ἀκόλουθος οὐ κατὰ τήν τάξιν μόνον, ἀλλὰ καί κατὰ τό φρόνημα», 59, 66 ἐξ. 86 ἐξ. κλπ.

χιλιετηρίδος τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας»⁴. Βλέπομε λοιπόν, ὅτι στήν κοινή αὐτή Δήλωση ὁμολογεῖται καί ἀπό τούς δύο Ἀρχηγούς τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καί Δύσεως ἡ μεγάλη σημασία τῆς ζωῆς τῆς πρώτης χιλιετίας ὁλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος, γεγονός τό ὁποῖο δέν ἦταν πάντα ἀποδεκτό ἀπό τήν Δυτική Ἐκκλησία, ἡ ὁποία ἔθετε ὡς βάση τῆς ἐνότητος μόνο τήν αὐθεντία τοῦ Πάπα, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ὅτι εὐρίσκεται πάνω ἀπό τήν αὐθεντία τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου⁵. Τό κῦρος καί ἡ αὐθεντία τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων τῆς πρώτης χιλιετίας ἐτέθη καί ὡς προϋπόθεση ἀπό τούς Ἕλληνες στήν Κωνσταντινούπολη γιά νά ἀποδεχθοῦν τελικά τήν πρόσκληση τοῦ Πάπα καί ἀπορρίψουν τήν πρόσκληση τῆς Συνόδου τῆς Βασιλείας πού συνεδρίαζε. Πρᾶγμα τό ὁποῖο σημαίνει, ὅτι ἀπέρριπταν τήν αὐθεντία τοῦ Πάπα ὡς ἀνωτέρα τῆς αὐθεντίας τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Τήν προϋπόθεση αὐτή ἐδέχθησαν οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Πάπα στήν Κωνσταντινούπολη, ὅπως διαπιστώνει καί ὁ Μητροπολίτης Ἑλβετίας Δαμασκηνός⁶. Τήν πραγματικότητα αὐτή ἀσφαλῶς γνωρίζει καί ὁ Καρδινάλιος Josef Ratzinger, ὁ ὁποῖος σέ μιᾶ διάλεξή του στό Graz ἐτόνισε, ὅτι γιά τό θέμα περί Πρωτείου τοῦ Πάπα, ἡ Ρώμη ὀφείλει νά μὴν ἀπαιτήσῃ ἀπό τήν Ἀνατολή τίποτα περισσότερο ἀπό ἐκεῖνο πού ὑπῆρχε καί ἐβιοῦτο κατά τήν πρώτη χιλιετία⁷. Σημασία ἔχει ἐπίσης τό γεγονός, ὅτι καί ὁ

4. Ἐν: *Τόμος Ἀγάπης*, Vatikan-Phanar (1958-1970), Rome - Istanbul 1971, 283.

5. Πρβλ. *Damaskinos Papandreou*, Metropolit der Schweiz, Die Konzilien von Basel und Ferrara - Florenz. Orthodoxe Kirche-Unionsbestrebungen, Basel 1992, 13.

6. Πρβλ. *Damaskinos Papandreou*, Metropolit der Schweiz, Die Konzilien von Basel und Ferrara - Florenz, 14.

7. Πρβλ. *Josef Ratzinger*, Prognosen für die Zukunft des Ökumenismus, ἐν: *Ökumenisches Forum* 1 (1977) 36: Rom muß vom Osten nicht mehr an Primatslehre fordern, als auch im ersten Jahrtausend formuliert und gelebt wurde. Γιά τό θέμα αὐτό πρβλ. καί *Γρηγορίου Λαρεντζάκη*, Ἡ

Πάπας Ρώμης Ἰωάννης Παῦλος ὁ Β΄ στήν τελευταία του Ἐγκύκλιο για τήν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν, *Ut Unum Sint* ἀναφέρεται πολύ θετικά στήν πρώτη χιλιετία καί μάλιστα ὡς ὑπόδειγμα πρὸς ἀποκατάσταση τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος⁸. Ἐντατικώτερη προσοχή καί ἔρευνα τῆς πρώτης χιλιετίας εἶναι λοιπόν πολύ χρήσιμη καί για τήν χριστιανική ἐνότητα. Τοῦτο θά εἶχε ὅπωςδήποτε θετικώτερα ἀποτελέσματα, ἐάν ἡ ἔρευνα αὐτή γινόταν ἀπό κοινού, μέ οἰκουμενική συνεργασία καί εὐθύνη σέ συμπόσια καί σέ κοινές ἐκδόσεις ἀπό ἐπιστήμονες καί θεολόγους τῆς Ἀνατολικῆς καί τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

Ἐκκλησία Ρώμης καί ὁ Ἐπίσκοπος αὐτῆς. Συμβολή εἰς τήν ἔρευνα τῶν σχέσεων Ἀνατολῆς καί Δύσεως βάσει πατερικῶν πηγῶν (Εἰρηναῖος, Βασίλειος, Χρυσόστομος), Ἀνάλεκτα Βλατάδων 45, Θεσσαλονίκη 1983, 19 ἔξ.

8. *Enzyklika, Ut unum sint* von Papst Johannes Paul II. Über den Einsatz für die Ökumene, 55, Sonderpublikation Kathpress, Nr. 3/95, σ. 71.

Οί σχέσεις Ἀνατολῆς καί Δύσεως καί τό μεταξύ αὐτῶν σχίσμα

Ἡ συνεργασία τῶν Πατριαρχείων Ἀνατολῆς καί Δύσεως

Οί σχέσεις τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καί Δύσεως καί πιά συγκεκριμένα τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ρώμης καί τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν μέσα στήν Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία κατά τούς πρώτους αἰῶνες ὑπῆρξαν περισσότερο θετικές, λόγω τῆς ἐπιρροῆς καί τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καί πιά συγκεκριμένα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Ἀκόμη τό γεγονός, ὅτι πολλοί Ἐπίσκοποι Ρώμης ὑπῆρξαν Ἑλληνες, ὅτι ἡ Θεία Λειτουργία ἐτελεῖτο στά ἑλληνικά, καί ὅτι ἡ χριστιανική γραμματεία ἦταν γραμμένη στά ἑλληνικά, ἔπαιξαν ἀσφαλῶς ἓνα σημαντικό ρόλο. Διά τοῦτο δέν εἶναι οὔτε ἱστορικά σωστό νά χαρακτηρίζεται εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης ὡς λατινική ἢ ὡς λατινικό Πατριαρχεῖο, ἢ ἀκόμη καί γενικώτερα ὡς λατινική Δύση⁹.

Στά βασικά θέματα τῆς συγκλήσεως καί τῆς διεκπεραιώσεως καί τῆς συγκεκριμένης λήψεως ἀποφάσεων τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἐκτός ὀρισμένων ἐξαιρέσεων, ὑ-

9. Πρβλ. *Grigorios Larentzakis*, Die Relevanz der kirchlichen Ost-West Beziehungen für Europa. Gestern-heute-morgen, ἐν: Das Europa-Verständnis im orthodoxen Südosteuropa, Internationale Tagung an der Karl-Franzens-Universität Graz, 9-10. November 1995, ἔκδ. *H. Heppner und G. Larentzakis*, (Grazer Theologische Studien, 21), Graz 1996, 62 ἔξ. Πρβλ. καί *Μεθοδίου Φούγια* (Μητροπ. Πισιδίας) Ἡ ἐκκλησιαστική ἀντιπαράθεσις Ἑλλήνων καί Λατίνων ἀπό τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Φωτίου μέχρι τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας (858-1439). Ἱστορική καί θεολογική μελέτη ἀναφερομένη στίς ποικίλες φάσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν σχέσεων τῶν δύο λαῶν. Ἀθήναι 1994², 48 ἔξ.

πῆρξε συμφωνία μεταξύ τῆς Ἀνατολικῆς καί τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, μάλιστα δέ μεταξύ Πρεσβυτέρας καί Νέας Ρώμης. Στίς πρωτοβουλίες τῶν αὐτοκρατόρων γιά τήν σύγκληση τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἀπέστειλαν συνήθως καί οἱ ἐπίσκοποι Ρώμης, οἱ Πάπαι, τούς ἀντιπροσώπους των, οἱ ὅποιοι συνεργάζονταν γιά τήν ἐπίλυση τῶν διαφορῶν δογματικῶν καί διοικητικῶν προβλημάτων τῆς καθόλου Ἐκκλησίας. Καί γιά τήν ἐξίσωση τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Νέας Ρώμης, μέ ἐκείνη τῆς Παλαιᾶς Ρώμης, σχετικά μέ τά πρεσβεῖα τιμῆς καί τήν τοποθέτησή της στήν δεύτερη θέση μετά ἀπό αὐτή, μέ τόν Τρίτο κανόνα τῆς Δευτέρας Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τό 381, δέν ἔχομε καμμία διαμαρτυρία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Πρεσβυτέρας Ρώμης.

Ὁ Πάπας Ρώμης Ἰννοκέντιος Α΄ ἀπεδοκίμασε τήν ἀπόφαση τῆς «ἐπί Δρυῶν» Συνόδου κοντά στήν Χαλκηδόνα τό 403, ἡ ὁποία μέ τίς μηχανορραφίες τοῦ Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου κατεδίκασε παρανόμως τόν ἱερό Χρυσόστομο καί ἐπρότεινε νά συγκληθῆ νέα σύνοδος ἀντικειμενική γιά νά ἐξετάσει τήν περίπτωση τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου. Τοῦτο εἶχε ζητήσει ὁ ἴδιος ὁ ἱερός Χρυσόστομος μέ ἐπιστολή του, διότι ἐγνώριζε τήν διάθεση τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης, ὁ ὁποῖος βέβαια δέν κατώρθωσε, παρά τίς προσπάθειές του, οὔτε τήν ἀποκατάσταση τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, οὔτε δέ καί τήν σύγκληση τῆς Συνόδου στήν Θεσσαλονίκη, ὅπως εἶχε προτείνει¹⁰. Καί τήν δεύτερη καταδίκη τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου στήν Κωνσταντινούπολη τό 404 δέν ἀποδέχτηκε ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος, μή διαγράφοντας τό ὄνομά

10. Βέβαια τήν ἐπιστολή αὐτή τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου κακῶς χρησιμοποιοῦν ὀρισμένοι ἀπολογητές τῆς Δύσεως γιά νά κατοχυρώσουν τό παπικόν Πρωτεῖον, ἐφόσον ὁ ἱερός Χρυσόστομος ἔστειλε τήν ἴδια ἐπιστολή σέ τρεῖς ἐπισκόπους τῆς Δύσεως. Περισσότερα γιά τό θέμα αὐτό ἴδε στήν ἐργασία μου: *Γρηγορίου Λαρεντζάκη*, Ἡ Ἐκκλησία Ρώμης καί ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς. Συμβολή εἰς τήν ἔρευνα τῶν σχέσεων Ἀνατολῆς καί Δύσεως βάσει πατερικῶν πηγῶν (Εἰρηναῖος, Βασίλειος, Χρυσόστομος), Ἀνάλεκτα Βλατάδων 45, Θεσσαλονίκη 1983, 107 ἔξ.

του από τά Δίπτυχα. Γιά τό λόγο αυτό, διαμαρτυρόμενος ἔντονα γιά τήν ἄδικη καί παράνομη καταδίκη τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, διέκοψε τίς σχέσεις του μέ τήν Ἀνατολή. Αὐτό εἶναι τό πρῶτο σχίσμα μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσεως πού διήρκεσε μέχρις ὅτου ἀποκατασταθῆ τό ὄνομα τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου στίς Ἐκκλησίες Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας καί Ἀντιοχείας.

Καί στά γεγονότα τῆς Τρίτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου στήν Ἐφεσο τό 431 ὁ Πάπας τῆς Ρώμης Κελεστίνος ἦταν σύμφωνος, τόσο μέ τήν σύγκληση τῆς Συνόδου ἀπό τόν αὐτοκράτορα, ὅσο καί μέ τίς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου, τίς ὁποῖες ἐπεκύρωσαν τόσο ὁ ἀντιπρόσωπός του στήν Σύνοδο αὐτή, ὁ πρεσβύτερος Φίλιππος ὅσο καί οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων τῆς Δύσεως¹¹, οἱ ὁποῖοι ἐδήλωσαν ὅτι ἔγιναν «πάντα κανονικῶς καί κατά τήν ἐκκλησιαστικήν ἐπιστήμην» (ACO I, 1, 3, 53 ἔξ.).

Ἡ ὀρθή θεολογική ἄποψη τοῦ Πάπα Ρώμης Λέοντος ὡς πρός τά χριστολογικά θέματα εἶναι βέβαια γνωστή. Τοῦτο ἐπιβεβαίωσε καί ἡ ἐν Χαλκηδόνι Τετάρτη Οἰκουμενική Σύνοδος (451). Ἡ Σύνοδος αὐτή ἐξέτασε τίς ἀπόψεις τοῦ Πάπα καί διεπίστωσε, ὅτι ἀνταποκρίνονται πρός τήν ὀρθή πίστη. Γιά τόν λόγο αὐτό δέν εἶναι ὀρθή ἡ ἄποψη τῶν ἀπολογητῶν τῆς Δύσεως ὅτι ἡ Τετάρτη Οἰκουμενική Σύνοδος ἐπεκύρωσε τό ἀλάθητο τοῦ Πάπα καί ὅτι ἀποδέχθηκε τίς ἀπόψεις του μόνο ἐπειδή προερχόταν ἀπό ἕνα Πάπα. Διορίσθηκε μάλιστα καί μιά εἰδική ἐπιτροπή γιά τήν σύνταξη νέου κειμένου στό ὁποῖο σημαντικώτερο ρόλο ἔπαιξε ἡ θεολογία τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας¹². Κα-

11. Βλασίου Φειδᾶ, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία Α', Ἀθῆναι 1992, 611 καί 613.

12. Πρβλ. Γεωργίου Δ. Μαρτζέλου, Γένεση καί πηγές τοῦ ὄρου τῆς Χαλκηδόνας. Συμβολή στήν ἱστοριοδογματική διερεύνηση τοῦ ὄρου τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Θεσσαλονίκη 1986, 197 ἔξ.: «Ὁ κυρίλλειος χαρακτήρας τοῦ Ὄρου...». Περισσότερα ἀποτελέσματα συγχρόνων ἐρευνῶν ἴδε: D. Winkler, koptische Kirche und Reichskirche. Altes Schisma und neuer Dialog, Innsbruck - Wien 1997.

τά τοῦ 28ου κανόνος τῆς Τετάρτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου διεμαρτυρήθησαν οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Πάπα, οἱ ὁποῖοι δέν ἦσαν παρόντες, ὅταν ἐψηφίστηκε ὁ κανόνας αὐτός, ὅπως διαμαρτυρήθηκε πολύ ἔντονα καί ὁ ἴδιος ὁ Πάπας Λέων μετά τήν Σύνοδο μέ ἐπιστολές πρὸς διάφορες κατευθύνσεις. Ὅμως δέν διεμαρτυρήθησαν καθόλου ὅταν ἐψηφίσθησαν οἱ κανόνες 9 καί 17 τῆς ἴδιας τῆς Τετάρτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου, οἱ ὁποῖοι ἀναγνωρίζουν στόν ἐπίσκοπο Κωνσταντινουπόλεως ἰδιαίτερα δικαστικά δικαιώματα μεταξὺ τῶν Πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς. Γεγονός πού ἐπικαλέσθηκε τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ἀκόμη καί γιά τήν ἐπίλυση τοῦ πρόσφατου Ἑσθονικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ προβλήματος, στήν ὑπό 20 Φεβρουαρίου 1996 Πατριαρχική καί Συνοδική Πράξη, ἐνεργοποιήσεως τοῦ Πατριαρχικοῦ καί Συνοδικοῦ Τόμου τοῦ 1923 περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Μητροπόλεως Ἑσθονίας¹³. Πάντως οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Πάπα στήν Σύνοδο ἀποδοκίμασαν τήν ἀντικανονική αὐθαιρεσία τοῦ Διοσκόρου στήν «Ληστρική» Σύνοδο ὅσον ἀφορᾷ στήν σειρά τῶν Θρόνων καί ὑπεστήριξαν τήν κανονική τάξη τῶν Διπτύχων μέ πρῶτο στήν Ἀνατολή τόν Κωνσταντινουπόλεως: *«ἡμεῖς, Θεοῦ θέλοντος, κύριον τόν Ἀνατόλιον, πρῶτον ἔχομεν. Οὗτοι (= ληστρική σύνοδος Ἐφέσου) πέμπτον ἔταξαν τόν μακάριον Φλαβιανόν»* (ACA II, 1, 1, 78)¹⁴.

Ἐνδιαφέρον εἶναι ἐπίσης τό γεγονός, ὅτι ὁ ἴδιος Πάπας Λέων ἔγραψε πρὸς τόν αὐτοκράτορα Μαρκιανό κατεπανάληψη καί τόν παρακάλεσε νά μεσιτεύσει στόν Πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Προτέριο γιά νά διορθώσει τήν ἡμερομηνία τοῦ ἐορτασμοῦ τοῦ Πάσχα τοῦ ἔτους 455, διότι ἐνόμιζε ὅτι ἡ ἡμερομηνία πού εἶχε δοθῆ ἦταν ἐσφαλμένη. Πράγματι ὁ αὐτοκράτωρ ἔγραψε στόν Ἀλεξανδρείας Προτέριο, ὁ ὁποῖος, μετά ἀπό νεώτερες ἔρευνες, ἀπήντησε στόν Πάπα Λέοντα καί στόν Αὐτοκράτορα ὅτι ἡ ἡμερομηνία

13. Βλέπε τά Κείμενα ἐν: Ὁρθοδοξία, Περίοδος Β', 3 (1996) 9 ἐξ.

14. Βλασίου Φειδᾶ, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία Α', 637 καί 642.

νία ήταν ὀρθή. Κατόπιν τούτου ἔγραψεν ὁ Πάπας Λέων καί πάλι στόν Αὐτοκράτορα καί τόν εὐχαρίστησε, διότι μέ τήν μεσολάβησή του ἔλαβε καί ἀπό τόν Προτέριο τήν ὀρθή ἡμερομηνία τοῦ Πάσχα, τήν ὁποία ἀποδέχεται βεβαίως καί τήν ὁποία ἀνεκοίνωσε καί στούς κληρικούς του στίς πιό μακρυνές περιοχές τῆς δυτικῆς δικαιοδοσίας του. Ἐάν ὑπῆρχε ἀπόλυτος ἐξουσία τοῦ Ἐπισκόπου καί Πάπα Ρώμης γιά ὁλόκληρη τήν Ἐκκλησία καί ἐάν ἦταν ὁ Ρώμης Λέων προσωπικά ἀπόλυτα πεπεισμένος καί σίγουρος γιά τήν ἐξουσία του καί ἀπέναντι στούς Πατριάρχες τῆς Ἀνατολῆς, πιό νόημα θά εἶχε ὅλη αὐτή ἡ ἀλληλογραφία καί οἱ παρακλήσεις του πρός τόν Αὐτοκράτορα; Ὁ Πάπας Λέων δέν ἦταν κἄν σίγουρος, ὅτι θά τοῦ ἀπαντοῦσε κατευθείαν ὁ Ἀλεξανδρείας Προτέριος. Γιά τόν λόγο αὐτό ἔγραψε στόν Αὐτοκράτορα, ὅπως μόλις λάβει ἀπάντηση, τοῦ Ἀλεξανδρείας, νά τόν ἐνημερώσει καί ἐκεῖνον σχετικά, μέ τήν ὀρθή ἡμερομηνία τοῦ Πάσχα, κατόπιν ἐρευνῶν τοῦ Ἀλεξανδρείας¹⁵.

Παρόλα ταῦτα γνωρίζομε, ὅτι ἡ συνεργασία τῆς Ἀνατολικῆς καί Δυτικῆς Ἐκκλησίας δέν ἦταν μόνο μεταξύ Ρώμης καί Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλά καί μεταξύ Ρώμης καί Ἀλεξανδρείας, ὥστε ὁ Βλάσιος Φειδᾶς νά ὁμιλεῖ γιά «*παραδοσιακό ἄξονα Ρώμης - Ἀλεξανδρείας γιά τήν ἀντιμετώπιση ζητημάτων πίστεως*»¹⁶. Ἄξονας, ὁ ὁποῖος εἶχε καταργηθεῖ στό διάστημα πού εἶχαν ἀλληλοαναθεματισθῆ

15. Περισσότερα γιά τό θέμα αὐτό ἴδε: *Γρηγορίου Λαρεντζάκη*, Ἡ ἡμερομηνία ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα μετά τήν Α΄ Οἰκουμενικήν Σύνοδον τῆς Νικαίας (325). Ὁ ρόλος τῆς Ἀλεξανδρείας καί τῆς Ρώμης, ἐν: *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 65 (1982) 140 ἔξ. Πρβλ. τό ἴδιο καί γερμανιστί: *Grigorios Larentzakis*, Das Osterfestdatum nach dem I. Ökumenischen Konzil von Nikäa (325). Die Rolle von Alexandrien und Rom, in: *Zeitschrift für Katholische Theologie* 101 (1979) 72ff. Στήν ἐργασία μου αὐτή ἀπέδειξα ὅτι εἶναι ἐσφαλμένη ἡ ἄποψη πολλῶν ρωμαιοκαθολικῶν θεολόγων πού ἀναφέρουν ὅτι ὁ Ἀλεξανδρείας ὑπελόγιζε τήν ἡμερομηνία τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα, τήν ἀνεκοίνωνε ἐγγράφως στόν Πάπα Ρώμης γιά νά τήν ἀνακοινώσει ἐκεῖνος ἐπίσημα σέ ὅλες τίς Ἐκκλησίες.

16. *Βλασίου Φειδᾶ*, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία Α΄, 641.

ὁ Ρώμης Λέων καὶ ὁ Διόσκουρος Ἀλεξανδρείας, γύρω ἀπὸ τὴν ὅλη ὑπόθεση τῆς Ληστρικῆς Συνόδου (449).

Γενικῶς ἡ Τετάρτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος καθώρισε τὸν Θεσμό τῆς *Πενταρχίας* τῶν Πατριαρχῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ὡς βασικὸ σύστημα διοικήσεως τῆς Καθόλου Ἐκκλησίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Ἐπίσκοπος καὶ Πάπας Ρώμης ἦταν ὁ πρῶτος μεταξὺ ἴσων καὶ ὁπωσδήποτε ὑπέκειτο στὴν διαδικασία τῆς δικαιοδοσίας τῆς Πενταρχίας αὐτῆς καὶ ἐδικάζετο καὶ κατεδικάζετο, ἐάν παρίστατο ἀνάγκη, ὅπως καὶ κάθε ἄλλος Πατριάρχης, καθὼς συνέβη μὲ τὸν Πάπα Βιγίλιο στὴν 5ῃ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο καὶ μὲ τὸν Πάπα Ὀνώριο στὴν 6ῃ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο. Ὅπως ἐγινε καὶ μὲ ἄλλους Πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως θὰ δοῦμε καὶ παρακάτω. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι πολλοὶ Πάπαι ἤγειραν πολλές φορές ἀξιώσεις σὲ θέματα πίστεως καὶ τάξεως, τίς ὁποῖες ἀπέκρουε τελικὰ ἡ Ἐκκλησία στό σύνολό της. Οἱ τελικὲς ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι πολὺ καθαρές.

Ἡ προβληματολογία γύρω ἀπὸ τὰ *Τρία Κεφάλαια* καὶ ἀπὸ τὴν σύγκληση καὶ πραγματοποίησι τῆς 5ῃς Οἰκουμενικῆς Συνόδου (553), καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴν στάση τοῦ Πάπα Βιγιλίου σχετικά μὲ ὅλα αὐτὰ τὰ θέματα, δέν ἀφορᾷ γενικά τίς σχέσεις Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἀλλὰ στὴν προσωπικὴ τοποθέτησι τοῦ Πάπα ἔναντι τῆς Καθόλου Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἀντιπροσωπευόταν στὴν συνεδριάζουσα Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, στὴν ὁποία δέν ἤθελε νὰ λάβει μέρος, οὔτε νὰ προεδρεύσει ὡς πρῶτος μέσα στὴν Πενταρχία¹⁷, παρὰ τίς ἐπίμονες προσκλήσεις τῶν ἄλλων Πατριαρχῶν καὶ τοῦ Αὐτοκράτορα. Στὴν συνέχεια δέν καταδικάσθηκε ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία, οὔτε καὶ ὁ παπικὸς Θρόνος, ἀλλὰ ὁ συγκεκριμένος ἐπίσκοπος Ρώμης, ὁ Πάπας Βιγίλιος, ὁ ὁποῖος ὁμως ἀποδέχτηκε ἀργότερα τίς ἀποφάσεις τῆς Συνό-

17. Πρβλ. καὶ *Μελετίου, Μητροπ. Νικοπόλεως*, Ἡ πέμπτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος. (Εἰσαγωγή, Πρακτικά, Σχόλια), Ἀθῆναι 1985, 125.

δου και έτσι αποκαταστάθηκε και η κοινωνία του με την Ἐκκλησία¹⁸.

Στά γεγονότα περί τόν μονοθελητισμό και μονοενεργητισμό, στά όποια είχε περιπλακεῖ ὁ Πάπας Ρώμης Ὁνώριος ἔχομε και πάλι μιὰ προσωπική τοποθέτηση τοῦ Πάπα ὑπέρ τοῦ μονοθελητισμοῦ, ὅπως και Πατριάρχες τῆς Ἀνατολῆς εἶχαν λάβει θετική στάση ἀπέναντι στόν μονοθελητισμό και ὅλοι κατεδικάσθηκαν ἀπό τοπικές Συνόδους, ἀλλά και ἀπό τήν 6η Οἰκουμενική Σύνοδο (680/681), στήν ὁποία εἶχε ἀντιπροσωπευθεῖ ὁ Πάπας Ἀγάθων ἀπό τούς πρεσβυτέρους Θεόδωρο και Γεώργιο και ἀπό τόν διάκονο Ἰωάννη. Δηλαδή και γιά τό θέμα αὐτό δέν ὑπάρχει «εἰδική» διχόνοια μεταξύ τῆς Ἀνατολῆς και τῆς Δύσεως ὡς προῖστορία τοῦ σχίσματος τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Ὑπάρχει ὅμως ἓνα θεολογικό πρόβλημα πού ἀφορᾷ ὁλόκληρη τήν Ἐκκλησία και τούς Πατριάρχες τῆς Ἀνατολῆς, ἐάν σκεφθῆ κανεῖς ὅτι στήν 13η συνεδρία τῆς Οἰκουμενικῆς αὐτῆς Συνόδου κατεδικάσθηκαν οἱ Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως Σέργιος, Πύρρος, Παῦλος και Πέτρος, ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κῦρος, ὁ Πάπας Ρώμης Ὁνώριος και ὁ ἐπίσκοπος Φαράν Θεόδωρος. Ἀπεναντίας πρέπει νά διαπιστώσουμε, ὅτι και στήν 6η αὐτή Οἰκουμενική Σύνοδο ὑπάρχει μιὰ στενή συνεργασία τῆς Ἀνατολικῆς και Δυτικῆς Ἐκκλησίας. «Ὁ ἀναθεματισμός τοῦ Πάπα Ὁνωρίου θεωρήθηκε αὐτονόητος ὄχι μόνο ἀπό τούς παπικούς ἐκπροσώπους στή σύνοδο, ἀλλά και ἀπό τόν παπικό θρόνο. Ἄλλωστε, ἡ σύνοδος εἶχε σκόπιμα ὑπερτονίσει τή συμβολή τοῦ πάπα Ἀγάθωνα και τῆς πρόσφατης συνόδου τῆς Ρώμης στήν καταδίκη τῆς αἰρέσεως τοῦ Μονοθελητισμοῦ και τῶν εἰσηγητῶν τῆς. Ὁ διάδοχος τοῦ Ἀγάθωνα πάπας Λέων Β΄

18. Πρβλ. *Grigorios Larentzakis*, Die Relevanz der kirchlichen Ost-West Beziehungen für Europa. Gestern-heute-morgen, ev: Das Europa-Verständnis im orthodoxen Südosteuropa, Internationale Tagung an der Karl-Franzens-Universität Graz, 9-10. November 1995, ἔκδ. *H. Heppner und G. Larentzakis*, (Grazer Theologische Studien, 21), Graz 1996, 54 ἔξ.

στήν απαντητική ἐπιστολή του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα διακηρύσσει τὴν πλήρη συμφωνία του γιὰ τὸν ἀναθεματισμὸ τοῦ Ὁνωρίου... (Mansi, XI, 731, 733)»¹⁹,

Βέβαια ὑπάρχουν τάσεις διαφοροποιήσεως τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Ἀργότερα μαρτυροῦν ὀρισμένοι κανόνες τῆς ἐν Τρουλλῶ Συνόδου τὴν ἤδη διαφοροποιημένη ἐκκλησιαστικὴ πράξι τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας κυρίως στὴν ἐξέλιξη στὴ Δύση τῆς ὑποχρεωτικῆς ἀγαμίας τῶν κληρικῶν, στό θέμα τῆς νηστείας κ.ἄ. Πάντως ὁ παπικὸς θρόνος ἀντέδρασε στὶς μονόπλευρες ἀποφάσεις τῆς Συνόδου αὐτῆς, γεγονὸς πού δέν ἐλήφθη σοβαρὰ ὑπόψη ἀπὸ τὴν Ἀνατολή. Ἴσως ἓνας σοβαρὸς διάλογος τότε νὰ ἔφερε καλύτερα ἀποτελέσματα συνεννοήσεως καὶ γιὰ τὰ θέματα αὐτά, τὰ ὁποῖα μέχρι σήμερα προβληματίζουν λίγο πολὺ τὶς Ἐκκλησίες μας καὶ κυρίως τὴν Δυτικὴ, κυρίως ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς ὑποχρεωτικῆς ἀγαμίας τῶν κληρικῶν ὅλων τῶν βαθμῶν.

Στὴν περίοδο τῆς εἰκονομαχίας ἔχομεν ἐπίσης ἐνδιαφέροντα γεγονότα συνεργασίας Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως στὰ θέματα ὑπερασπίσεως τῆς ὀρθῆς πίστεως. Ὁ Πάπας Γρηγόριος ὁ Β΄ (715-731) π.χ. ἀποκρούει τὴν κατηγορία τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντα τοῦ Γ΄ γιὰ τὸν δῆθεν εἰδωλολατρικὸ χαρακτῆρα τῶν εἰκόνων, ὅπως καὶ ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γερμανὸς ὁ Α΄ καταδικάζει τὶς εἰκονοκλαστικὲς ἀπόψεις τοῦ αὐτοκράτορα καὶ ἀπαιτεῖ τὴν σύγκληση Οἰκουμενικῆς Συνόδου γιὰ τὴν ἐπίλυση τοῦ σοβαροῦ προβλήματος, ἀναγκαζόμενος στὴν συνέχεια νὰ παραιτηθῆ. Γιὰ τὰ δυσάρεστα αὐτά γεγονότα ἔγραψε μάλιστα ἐπιστολὴ καὶ στὸν Πάπα Γρηγόριο, ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶδαμε ἦταν εἰκονόφιλος, καὶ κατεδίκασε τὴν ἀυθαίρετη πολιτικὴ τοῦ αὐτοκράτορα καὶ δέν ἀνεγνώρισε οὔτε τὸν νέο Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Γνωστὴ εἶναι ἡ στάση τοῦ αὐτοκράτορα ἐναντίον τοῦ Πάπα καὶ ἡ ἐκδίκησή του μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν περιοχῶν τῆς Νοτίου Ἰταλίας καὶ τοῦ

Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπό τήν δικαιοδοσία τοῦ Πάπα, παρά τήν σχετικήν αὐτονομίαν αὐτῶν, καί τήν ὑπαγωγή των στήν δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως (732). Παρόλα ταῦτα καί οἱ ἐπόμενοι Πάπες ὑπεστήριξαν τήν τιμή τῶν εἰκόνων καί κατεδίκασαν καί τήν εἰκονομαχική Σύνοδο τῆς Ἱερείας (754). Ὁ Πάπας μάλιστα Στέφανος ὁ Β΄ ἐζήτησε καί τήν στρατιωτική βοήθεια ἀπό τόν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο κατά τῶν Λογγοβάρδων, ὁ ὁποῖος ὅμως δέν ἀνταποκρίθηκε. Καί ἔτσι ἐστράφηκε ὁ Πάπας πρὸς τοὺς Φράγκους ζητῶντας ἀπό αὐτοὺς βοήθεια. Βλέπομε λοιπόν, ὅτι οἱ εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες ἔπαιξαν ἀρνητικό ρόλο καί συνέβαλαν στήν ἀπομάκρυνση τῆς Ἀνατολικῆς καί τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας τόσο μέ τήν προσάρτηση τῶν δυτικῶν περιοχῶν στήν δικαιοδοσία τοῦ θρόνου Κωνσταντινουπόλεως, ὅσο καί μέ τήν ἀρνηση βοήθειας πρὸς τοὺς Δυτικούς πού ἐζητήθηκε ἀπό τόν Πάπα. Ἴσως ὁ αὐτοκράτορας τότε νά μή μπορούσε. Ὅμως τά γεγονότα αὐτά πρέπει νά ἐκτιμηθοῦν καί ἀπό μᾶς καταλλήλως γιά νά δοθῇ σ' αὐτά ἡ σημασία πού πράγματι ἔχουν. Ἡ ζημία πού ἐπέφεραν οἱ εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες μέσα στήν Ἐκκλησία μέ τίς καισαροπαπικές των τάσεις καί σκληρές ἐνέργειες ἦταν μεγάλη, ὅπως εἶναι μεγάλη καί ἡ ζημία πού προκάλεσαν στίς σχέσεις τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καί Δύσεως, οἱ ὁποῖες αὐτή τήν ἐποχή καί λόγω τῆς πολιτικῆς τῶν αὐτοκρατόρων ἀπομακρύνθηκαν καί ἀποξενώθηκαν περισσότερο μεταξύ των.

Ὁ Πάπας Ἀδριανός ὁ Α΄ (772-795), παρά τό ὅτι ἐκφραζόταν μέ παπικές ἀπαιτήσεις καί ἀναφερόταν στίς διασυνδέσεις του μέ τοὺς Φράγκους, διαμαρτυρήθηκε ἔντονα κατά τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου καί τῆς Συνόδου του στήν Φρανκφούρτη τοῦ 794 τόσο γιά τήν ἀνόθευτη διατήρηση τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως τῆς Δευτέρας Οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ 381 χωρίς τό *filioque*, ὅσο καί γιά τήν ὑποστήριξη τῆς Ἑβδόμης Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῆς Νικαίας τοῦ 787, τήν ὁποία εἶχε συγκαλέσει ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη, στήν ὁποία ἔλαβαν μέρος καί οἱ δύο ἀντιπρό-

σωποί του μέ τό ὄνομα Πέτρος²⁰. Καί ἐδῶ διαπιστώνουμε τήν στενή συνεργασία γιά τήν Σύνοδο αὐτή, ἡ ὁποία μάλιστα συγκλήθηκε ἀπό γυναίκα χωρίς νά ὑπάρχει ἀπό κανένα καμμία διαμαρτυρία γιά τόν εἰδικό αὐτό λόγο. Βέβαια συγκάλισε τήν Σύνοδο ὡς αὐτοκράτειρα μαζί μέ τόν γυιό της Κωνσταντῖνο, δέν παύει ὅμως νά εἶναι καί γυναίκα πού προσφέρει μεγάλες ὑπηρεσίες στήν Ἐκκλησία γιά τήν ὀρθή πίστη καί γιά τήν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ ὑπηρεσίες αὐτές γίνονται πλήρως ἀποδεκτές ἀπό ὅλους στήν Ἀνατολή καί τήν Δύση. Καί ὁ νέος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ταράσιος, πού ἦταν καί Πρόεδρος τῆς Συνόδου, εἶχε προταθεῖ ἀπό τήν Εἰρήνη. Σέ ὅλα αὐτά τά γεγονότα κυριαρχεῖ, παρά τίς ἀπαιτητικές στά γράμματά του πρὸς τούς αὐτοκράτορες καί πρὸς τόν Πατριάρχη Ταράσιο, ἐκφράσεις τοῦ Πάπα Ἀδριανοῦ τό πνεῦμα συνεργασίας καί ἀμοιβαίας ἀναγνωρίσεως τῆς Ἀνατολικῆς καί τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, μέ βάση τήν ὀρθή διδασκαλία καί πίστη.

Εἶναι γνωστό τό γεγονός, ὅτι ὁ Πάπας Ρώμης Λέων ὁ Γ' (795-816) ἔστησε δύο ἀργυρές πλάκες μέ χαραγμένο τό σύμβολο τῆς Πίστεως χωρίς τήν προσθήκη τοῦ *filioque* στόν Ναό τοῦ Ἁγίου Πέτρου μέ τήν ἐπιγραφή: «ταῦτα Λέων ἔθηκα δι' ἀγάπην καί φύλαξιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως».

Βέβαια ἡ στέψη τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου τά Χριστούγεννα τοῦ 800 ἀπό τόν Πάπα Λέοντα ἦταν μιά πράξη ἀντίθετη πρὸς τήν πραγματικότητα τῆς ὑπάρξεως μιᾶς ἐνιαίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, μέ ἔδρα τήν Κωνσταντινούπολη. Ἡ πράξη αὐτή ἐδίχασε πράγματι τήν Αὐτοκρατορία καί ἔγινε πρόξενος πολλῶν ἀρνητικῶν συνεπειῶν στήν Ἐκκλησία τῆς Δύσεως, εἰδικώτερα τῆς Ρώμης, ἀλλά καί στίς σχέσεις Ἀνατολῆς καί Δύσεως.

20. Πρβλ. *Βασιλείου Σταυρίδου*, Ἡ Ζ' Οἰκουμενική Σύνοδος, Νίκαια (β'), 787. (Ἡ περί τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἔρις - Εἰκονομαχία), Θεσσαλονίκη 1987, 16.

**Ὁ Πάπας Ρώμης Νικόλαος,
ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Φώτιος
καί ἡ ἐνωτική 8η Οἰκουμενική Σύνοδος
Κωνσταντινουπόλεως, 879/880**

Μέ τήν ἄνοδο τοῦ Ἁγίου Φωτίου στόν Θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔχομε τήν ἔνταση στίς σχέσεις τῆς Ἀνατολικῆς καί τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, λόγω κυρίως τῆς στάσεως καί τῶν ἀξιώσεων τοῦ Πάπα Νικολάου, καί τῆς ἀντικανονικῆς ἀναμίξεως στή νόμιμη ἐκλογή τοῦ Πατριάρχου Φωτίου, στά ἐσωτερικά τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας, πού ἀνήκε στήν δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως καί τοῦ ρόλου του στήν εἰσαγωγή τοῦ Filioque, ἐνῶ δέν ἐχρησιμοποιεῖτο ἀκόμη στήν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης. Τό 863 συνεκάλεσε ὁ Πάπας Σύνοδο στήν Ρώμη καί κατεδίκασε τόν Πατριάρχη Φώτιο. Ὁ Πατριάρχης Φώτιος συνεκάλεσε μιά Σύνοδο τό 867, στήν ὁποία κατεδίκασε καί ἀναθεμάτισε τόν Πάπα Νικόλαο. Ἔτσι ἔχομε τό σχίσμα αὐτό κατά τήν Πατριαρχία τοῦ Ἱεροῦ Φωτίου καί λόγω τῆς διενέξεώς του μέ τόν Πατριάρχη Ἰγνάτιο. Ἡ κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως τήν ἐποχή αὐτή δέν ἦταν εὐχάριστη τόσο γιά τίς ἐξελίξεις τῶν σχέσεων μεταξύ Ἰγνατίου καί Φωτίου καί τῶν ὀπαδῶν των, ὅσο καί γιά τίς ἀναμίξεις τοῦ Αὐτοκράτορα στά ἐκκλησιαστικά θέματα. Τό 869 ἡ Σύνοδος στήν Κωνσταντινούπολη ὑπό τήν Προεδρεία τοῦ Πατριάρχου Ἰγνατίου καί μέ τήν συμμετοχή τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων κατεδίκασε τόν ἀναγκασθέντα σέ παραίτηση Πατριάρχη Φώτιο. Ἀργότερα ἡ Σύνοδος αὐτή θεωρήθηκε ἀπό τούς ρωμαιοκαθολικούς ὡς ἡ 8η Οἰκουμενική. Σήμερα ὅμως ὁμολογεῖται καί ἀπό ρωμαιοκαθολικούς θεολόγους, ὅτι κακῶς ἐχαρακτηρίστηκε ἡ Σύνοδος αὐτή ὡς «Οἰκουμενική»²¹. Γιά τό λόγο αὐτό τό ἐ-

21. *Hans-Joachim Schulz*, Bekenntnis statt Dogma. Kriterien der Verbindlichkeit kirchlicher Lehre, (Questiones Disputatae 163), Freiburg-Basel Wien 1996, 22: «...während die katholische Kirchengeschichtsschreibung

πιπρόσθετο πρόβλημα «τῆς ἀϋθεντίας τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καί, κατά συνέπεια, τῆς ἀϋθεντίας τῆς Ἐκκλησίας» πού βλέπει καί ὁ Μητροπολίτης Πισιδίας Μεθόδιος²² μέ τό γεγονός ὅτι δηλ. ἡ Σύνοδος αὐτή συγκαταλέγεται ἀπό τούς ρωμαιοκαθολικούς μεταξύ τῶν Οἰκουμενικῶν των Συνόδων νομίζω, ὅτι ἀργά ἢ γρήγορα θά λυθῆ ἀπό τήν ἴδια τήν Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία, ἐφόσον ὁ Πάπας Παῦλος ὁ Στ' τό 1972 ἄρχισε νά χαρακτηρίζει τίς Δυτικές «Οἰκουμενικές» Συνόδους ὄχι πλέον ὡς Οἰκουμενικές, ἀλλά ὡς «Γενικές τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας»²³.

Ὁ Πατριάρχης Φώτιος συμφιλιώθηκε μετά μέ τόν Πατριάρχη Ἰγνάτιο. Μετά τόν θάνατό του ἐπανῆλθε ὁ Φώτιος στόν Πατριαρχικό θρόνο. Καί οἱ δύο τιμοῦνται σήμερα ὡς ἅγιοι. Σήμερα διαπιστώνουμε μιὰ δικαιότερη ἀξιολόγηση τοῦ Πατριάρχου Φωτίου καί ἀπό τούς Δυτικούς θεολόγους, μεταξύ τῶν ὁποίων ἀπό τόν Franz Dvornik σέ πολλά ἔργα του. "Ἐτσι χαρακτηρίζεται ὁ ἱερός Φώτιος, ὁ μέγας αὐτός Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως δικαίως «μετά ἀπό σοβαρές ἔρευνες, ξένων καί ἡμετέρων, ὡς ὁ κατ' ἔξοχὴν ἀποκαταστάτης τῆς εἰρήνης»²⁴.

Ὁ Πάπας Ἰωάννης ὁ Η' (872-882) ἐδικαίωσε πλήρως τήν Ἀνατολική Ἐκκλησία σέ πολλά σημεῖα τῆς λειτουργικῆς ζωῆς, μεταξύ ἄλλων καί σέ θέματα πίστεως καί συγκεκριμένα ὡς πρός τήν ἀνόθευτη διατήρηση τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως χωρίς τό *filioque* καί ὑπερασπίσθηκε τόν Ἅγιο

sinnwidrigerweise die Synode der *Absetzung* des Photios von 869/70 als 'VIII. Konzil' gewertet hatte (und teilweise noch wertet)». Καί σ. 181: «Das Absetzungskonzil hätte man im Abendland nie als 'VIII. Ökumenisches' zählen sollen».

22. *Μεθοδίου Φούγια*, (Μητροπ. Πισιδίας), Ἡ ἐκκλησιαστική ἀντιπαράθεσις Ἑλλήνων καί Λατίνων, 108.

23. Γιά τόν νέο αὐτό χαρακτηρισμό καί γιά τίς ἀντιδράσεις πολλῶν συγχρόνων ρωμαιοκαθολικῶν θεολόγων ἴδε: *Grigorios Larentzakis*, Konziliarität und Kirchengemeinschaft. Zukunftsüberlegungen, ἐν: Ökumenisches Forum 10 (1987) 185 ἐξ.

24. *Χρυσοστόμου Σ. Κωνσταντινίδου, Μητροπολίτου Μύρων (νῦν Γέροντος Ἐφέσου)*, Ὁρθόδοξοι κατόψεις, Τόμος πρῶτος, 323.

Μεθόδιο κατά τῶν Φράγκων ιεραποστόλων. Ἐπίσης οἱ ἀντιπρόσωποι του ἔλαβαν μέρος στήν Σύνοδο τοῦ 879/80 στήν Κωνσταντινούπολη ὑπό τήν Προεδρεία τοῦ Ἁγίου Φωτίου καί ἐδέχθησαν τίς ἀποφάσεις της. Ἡ Σύνοδος αὐτή, ἐπειδή ἔχει ὅλα τά ἐξωτερικά καί ἐσωτερικά κριτήρια, πρέπει γιά πολλούς λόγους νά ἀναγνωρισθῆ ἀπό κοινοῦ, δηλ. ἀπό τήν Ἀνατολική Ὁρθόδοξο καί ἀπό τήν Δυτική Ἐκκλησία ὡς 8η Οἰκουμενική²⁵. Καί ὁ Μητροπολίτης Πισιδίας Μεθόδιος θεωρεῖ ὅτι ἡ Σύνοδος αὐτή ἔχει ὅλες τίς προϋποθέσεις γιά νά ἀναγνωρισθῆ ὡς Οἰκουμενική καί ὅτι πρέπει νά εὑρεθῆ μιά ἱκανοποιητική λύση μεταξύ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν σέ μιά «μέλλουσα νά συνέλθῃ κοινή σύνοδο ὀρθοδόξων καί ρωμαιοκαθολικῶν, πού δύναται κατά τό πρότυπον τῆς Πρωτοδευτέρας νά προσλάβῃ ἕνα κατ' οἰκονομίαν χαρακτηρισμό, πού θά συμβιβάζῃ τίς παραδόσεις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἢ θά ἀνέχεται αὐτές, σύμφωνα μέ τήν εἰσήγηση τῶν πατέρων τῆς Φωτιανῆς Συνόδου»²⁶. Ἡ κοινή ἀναγνώριση τῆς Συνόδου αὐτῆς στήν σειρά τῶν κανονικῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ὡς 8η Οἰκουμενική νομίζω ὅτι εἶναι δυνατή καί χρήσιμη. Στήν Σύνοδο αὐτή ἀποκαταστάθηκε ὁ Ἅγιος Φώτιος καί ἡ κοινωνία μεταξύ τῆς Ἀνατολικῆς καί τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας καί καταδικάστηκε καί ἡ προσθήκη τοῦ filioque. Ἡ ἀναγνώριση αὐτή θά εἶναι καί ἕνα πολύ σοβαρό, θετικό οἰκουμενικό βῆμα γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καί Δύσεως.

25. Πρβλ. *Grigorios Larentzakis*, Vielfalt in der Einheit aus der Sicht der Orthodoxen Kirche. Versuch einer Selbstdarstellung, ἐν: Ὀκουμενισches Forum 8 (1985) 69 ἔξ. *Τοῦ Ἰδίου*, Konziliarität und Kirchengemeinschaft. Zukunftsüberlegungen, ἐν: Ὀκουμενισches Forum 10 (1987) 185 ἔξ. μέ ἀναφορά περισσοτέρων γνωμῶν. Καί ρωμαιοκαθολικοὶ θεολόγοι σήμερα θεωροῦν τήν ἀναγνώριση αὐτή ὄχι μόνο δυνατή, ἀλλά καί χρήσιμη καί ἀναγκαία. Πρβλ. καί *Hans-Joachim Schulz*, Bekenntnis statt Dogma. 22.

26. *Μεθοδίου Φούγια*, (Μητροπ. Πισιδίας), Ἡ ἐκκλησιαστική ἀντιπαράθεσις Ἑλλήνων καί Λατίνων, 123 ἔξ. Ὁ Μητροπολίτης Πισιδίας ἀναφέρει καί τά συμπεράσματα τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ Θεολόγου Dvornik πού εἶναι πολύ ἐνδιαφέροντα καί ἀντικειμενικά γιά τόν πραγματικό χαρακτήρα τῆς Συνόδου αὐτῆς.

Δεύτερο σχίσμα μεταξύ τοῦ Πάπα καί τοῦ Πατριάρχου Φωτίου δέν ὑπῆρξε ποτέ²⁷. Ὁ γνωστός ὀρθόδοξος θεολόγος Johannes Meyendorf ἀναφέρει μάλιστα ὅτι ὁ Ἅγιος Φώτιος ἦταν εὐγνώμων στόν Πάπα Ἰωάννη Η΄ γιά τίς σημαντικές ὑπηρεσίες πού προσέφερε γιά τήν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας καί ὅτι τόν ἀνέφερε ὡς θετικό παράδειγμα ὑπέρ τῶν Παπῶν²⁸. Ἐνδιαφέροντα εἶναι καί ὅσα ἀναφέρει καί ὁ π. Ἰωάννης Ρωμανίδης στό ἔργο του «Ρωμηοσύνη» γιά τίς ἀρμονικές σχέσεις τῶν δύο Πρεσβυγενῶν ὀρθόδοξων Πατριαρχείων τῆς Πρεσβυτέρας καί τῆς Νέας Ρώμης μέχρι τό ἔτος 1009, ὅταν παραιτήθηκε ὁ Πάπας Ἰωάννης ὁ Η΄. Χαρακτηρίζει μάλιστα τόν Πάπα Ἰωάννη τόν Η΄ «φίλο τοῦ πατριάρχου τῆς Νέας Ρώμης Μεγάλου Φωτίου»²⁹, καί τονίζει ἐπιγραμματικά: «Οἱ δυτικοί καί ἀνατολικοί Ρωμαῖοι τοῦ θ΄ αἰῶνος ἐθεώρουν ἀλλήλους ὡς Ὀρθόδοξους καί τούς Φράγκους ὡς ἑτεροδόξους»³⁰. Καί ὁ Βλάσιος Φειδᾶς τονίζει τό ἰσότιμον τῶν δύο Θρόνων τῆς Πρεσβυτέρας καί τῆς Νέας Ρώμης. Ἀναφέρεται στό «*πρωτεῖο τιμῆς*» καί ὄχι «*πρωτεῖο ἐξουσίας*» καί στόν τίτλο «*Οἰκουμενικός*», ὁ ὁποῖος «περιέγραφε ἀπλῶς τήν οἰκουμενικότητα τῆς εὐθύνης καί τῆς διακονίας αὐτῆς τοῦ *πρώτου θρόνου*». Ὑπό τό πνεῦμα αὐτό ὁ θρόνος τῆς ΚΠόλεως δέν εἶχε λόγο νά παραιτηθῆ ἀπό τόν τίτλο, τόν ὁποῖο ἄλλωστε δέ ἀπέρριπτε καί γιά τό θρόνο τῆς Πρεσβυτέρας Ρώμης. Ἡ κοινή συμμετοχή τῶν θρόνων Πρεσβυτέρας καί Νέας Ρώμης στά ἐξαιρετικά προνόμια τοῦ *Πρώτου Θρόνου* δέ μείωνε τήν οἰκουμενικότητα τῆς εὐθύνης τοῦ κάθε θρόνου γιά τήν ὀρθοδοξία τῆς πίστεως, ἀλλά καί δέν καταργοῦσε τή διοικητική διάκριση Ἀνατολῆς καί Δύσεως»³¹. Ἡ κοινή εὐθύνη

27. Πρβλ. καί Johannes Meyendorf, Die orthodoxe Kirche gestern und heute, Salzburg 1963, 51, 60.

28. Ὅπ. παρ.

29. Πρβλ. Ἰωάννου Ρωμανίδου, Ρωμηοσύνη, Ρωμανία, Ρούμελη, Θεσσαλονίκη 1975, 62 καί 226.

30. Ὅπ. παρ. 67.

31. Βλασίου Φειδᾶ, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία Α΄, Ἀθήναι 1992, 847.

τῶν δύο αὐτῶν θρόνων «γιά τήν ἀνά τήν οἰκουμένη Ἐκκλησία», λέγει στή συνέχεια ὁ Βλ. Φειδᾶς, γίνεται βαρύτερη μετά τήν πτώση τοῦ δυτικοῦ Κράτους (476), εἰδικώτερα δέ μετά τήν ἐπέκταση τῆς ἀραβικῆς κυριαρχίας στά πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς κατά τόν Ζ΄ αἰῶνα. «Ἡ εὐθύνη αὐτή ἐκφραζόταν πλέον καί στήν σύγκληση τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων, στίς ὁποῖες... οἱ θρόνοι τῆς Πρεσβυτέρας καί τῆς Νέας Ρώμης ἔπρεπε νά εἶναι ‘συνεργοί’, οἱ δέ ἄλλοι ἐμπερίστατοι πατριαρχικοί θρόνοι τῆς Ἀνατολῆς ἀπλῶς ‘συμφρονοῦντες’, συμφώνως πρὸς τά κριτήρια τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου»³². Ἡ διαφοροποίηση καί ἀποξένωση ἀρχίζει καί κατά τόν Φειδᾶ μετά τό τέλος τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου μέ τήν ἐχθρική στάση τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων πρὸς τόν παπικό Θρόνο, ὁ ὁποῖος ἐζήτησε ἀργότερα προστάτες στήν Δύση.

Γνωστές εἶναι βέβαια, ὅπως ἀναφέρθηκε καί προηγουμένως, ὅλες ἐκεῖνες οἱ παρεξηγήσεις καί οἱ ἀπαιτήσεις τῶν ἐπισκόπων Ρώμης γιά τό πρωτεῖο ἐξουσίας μ.ἄ. καί μέ τό γνωστό χωρίο Ματθ. 16, 18, οἱ ὁποῖες ὅμως δέν ἔγιναν ποτέ ἀποδεκτές³³, καί οἱ διαμάχες γιά τό λόγο αὐτό καί γιά ἄλλους λόγους, μεταξύ τῆς Ἀνατολικῆς καί τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ὅμως σ’ αὐτές πρέπει νά προστεθοῦν καί ἀνάλογα νά ἀξιολογηθοῦν καί ὅλες ἐκεῖνες πού ὑπῆρξαν στήν Δυτική Ἐκκλησία κατά τήν πρώτη χιλιετία καί αὐτές πού ὑπῆρξαν τήν ἴδια ἐποχή καί στίς Ἀνατολικές Ἐκκλησίες, ἂν σκεφθῆ κανεῖς τίς μεγάλες διενέξεις Κωνσταντινουπόλεως-Ἀλεξανδρείας: Ἰωάννου Χρυσοστόμου-Θεοφίλου, Νεστορίου-Κυρίλλου, Φλαβιανοῦ-Διοσκοῦρου, ἢ καί τίς διαμάχες μεταξύ Ἱεροσολύμων καί Ἀντιοχείας. Ἐπίσης τά γεγονότα γύρω ἀπό τό λεγόμενο Ἀκακιανό σχίσμα (484-519) μεταξύ Ρώμης καί Κωνσταντινουπόλεως εἶναι γνωστά.

32. Βλασίου Φειδᾶ, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία Α΄, 847 ἐξ. Πρβλ. καί *Damaskinos Papandreou*, *Metropolit der Schweiz, Die Konzilien von Basel und Ferrara-Florenz*, 17.

33. Βλασίου Φειδᾶ, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία Α΄, 854.

**Ἀπαρχές σοβαρᾶς διαφοροποίησης
μέσα στήν καθόλου Ἐκκλησία**

Οἱ ἐντάσεις καί οἱ ἐκκλησιαστικοπολιτικές διενέξεις πού ὑπῆρξαν στήν Δύση μεταξύ τοῦ Βορρᾶ καί τοῦ Νότου καί πιά συγκεκριμένα μεταξύ τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου καί τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης ἐπηρέασαν καίρια καί τήν ἀρνητική ἐξέλιξη τῶν σχέσεων τῆς Ἀνατολικῆς καί τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, διότι ἡ δομική ἐξέλιξη τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας μέ τήν ἐπίδραση τῶν Φράγκων ἀγνόησε τήν συνοδική καί κανονική δομή τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας Ἀνατολῆς καί Δύσεως. Ἔτσι ἡ Δυτική Ἐκκλησία ἀποξενώθηκε ἀπό τήν κοινή παράδοση αὐτή. Μετά τήν ἀποτυχία τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου νά γίνη ὁ Αὐτοκράτωρ ὀλοκλήρου τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας μέ γάμο του μέ τήν Αὐτοκράτειρα πού εἶχε τήν ἔδρα τῆς στήν Κωνσταντινούπολη, κατηγόρησε αὐτήν γιά αἵρεση, ἐπειδή δέν παραδεχόταν τήν ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Βλέπομε λοιπόν ὅτι ἡ κατηγορία γιά αἵρεση λόγω τοῦ θέματος αὐτοῦ ἄρχισε ἀπό τήν Δύση, ἀπό τόν Κάρολο τόν Μέγα, ἀπό τόν ὁποῖο ξεκίνησε ὅλη αὐτή ἡ δογματική συζήτηση, πού μέχρι σήμερα ταλαιπωρεῖ τόσο πολύ τήν χριστιανική Ἐκκλησία. Ὁ ἴδιος ἀπαιτοῦσε καί ἀπό τόν Πάπα νά εἰσαγάγει τό *filioque* στό Σύμβολο τῆς πίστεως, βέβαια τότε χωρίς ἐπιτυχία. Πάντως ὁ ἴδιος μεταχειριζόταν τήν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης μέ κυριαρχικά δικαιώματα καί ὅπως ἀναφέρει καί στήν διαθήκη του, θεωροῦσε τήν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης ὡς μιά κοινή Ἀρχιεπισκοπή, χωρίς καμμιά διαφορά ἀπό τίς ἄλλες Ἀρχιεπισκοπές μέσα στήν πολιτική του δικαιοδοσία. Οἱ ἐπεμβάσεις του στά ἐκκλησιαστικά θέματα τῆς Δύσεως καί τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης ἦταν τόσο ἔντονος, ὥστε δέν εἶναι δυνατόν νά καθορισθοῦν τά πραγματικά ὅρια μεταξύ τῆς πολιτικῆς του ἐξουσίας καί δι-

καιοδοσίας από εκείνα τὰ νόμιμα δικαιώματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων καί συνεπῶς καί τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ρώμης, στά ὁποῖα ἀνακατευόταν καί ἐπηρέαζε³⁴.

Ὅλες αὐτές τίς παρεμβάσεις του πρέπει νά τίς χαρακτηρίσουμε ὡς μία βαρειά μορφή Καισαροπαπισμοῦ, ἴσως ἐπηρεασμένη ἀπό τήν καισαροπαπική πολιτική τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων στήν Κωνσταντινούπολη. Ἀπό τήν ἐποχή αὐτή καί στήν συνέχεια μέ τήν συνεχῶς αὐξανόμενη πολιτική ἐπιρροή τῶν δυτικῶν ἀρχόντων καί κυρίως τῶν γερμανῶν, διαφοροποιεῖται ὅλο καί περισσότερο, βάσει τοῦ δικαίου ιδιοκτησίας καί βάσει τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματός των, ἡ ἐκκλησιαστική δομή τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης μέχρις ὅτου καταργήθηκε καί ὁ συνοδικός θεσμός στήν Ἐκκλησία αὐτή. Δυτικοί μάλιστα θεολόγοι ὁμιλοῦν γιά «*γερμανοποίηση*» τοῦ χριστιανισμοῦ³⁵.

«Ἀλλά καί πάλι πρέπει νά θαυμάσουμε τό ζῆλο τῶν προγόνων μας, Ἑλλήνων καί Λατίνων, διότι οὔτε ὅταν ὁ Πάπας ἔστειψε τόν Καρλομάγνο, κόπηκαν οἱ δεσμοί μεταξύ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Ἀκόμη καί ὅταν ὁ Πάπας Νικόλαος δέν ἔδειξε σῶφρονα πολιτική ἐναντι τοῦ Φωτίου, καί ὁ τελευταῖος ἐπετέθη σφόδρα ἐναντίον τῆς Ρώμης γιά τό Filioque καί γιά τούς πειθαρχικούς νεωτερισμούς τῆς Ρώμης, ὁ Ἰωάννης ὁ Η΄ ἀνασυνέδεσε τούς δεσμούς τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, γιατί ὑπῆρχε ὁ ζῆλος γιά τήν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας»³⁶.

34. *Josef Gelmi*, Die Päpste in Lebensbildern, Graz Wien Köln 1983, 39. Πρβλ. καί *Richard P. McBrien*, Was Katholiken glauben. Eine Bestandsaufnahme, Bd. 2 Die Kirche. Christliche Existenz. Begriffslexikon, Graz Wien Köln 1982, 52.

35. *Richard P. McBrien*, Was Katholiken glauben. ὅπ. παρ. Ὁ *Peter Stockmeier* τοποθετεῖ τήν ἀπαρχή τῆς «γερμανοποιήσεως» τοῦ δυτικοῦ χριστιανισμοῦ ἀπό τόν 4ο αἰῶνα. ἐν: *Geschichte der Katholischen Kirche*. Ein Grundkurs, ἔκδ. *J. Lenzenweger, P. Stockmeier, K. Amon, R. Zinnhobler*, Graz Wien Köln 1986, 137.

36. *Μεθοδίου Φούγια* (Μητροπ. Πισιδίας), Ἡ ἐκκλησιαστική ἀντιπαράθεσις Ἑλλήνων καί Λατίνων, 43.

Τό ἐπεισόδιο τοῦ τετάρτου γάμου τοῦ Αὐτοκράτορα Λέοντος τοῦ Στ' καί ἡ ἀντικανονική ἀνάμειξη τοῦ Πάπα Σεργίου τοῦ Γ' ἐπηρέασε ἀκόμη πιό ἀρνητικά τίς σχέσεις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Γιά τήν ἀνάμειξή του αὐτή διαγράφηκε ἀπό τά Δίπτυχα στήν Κωνσταντινούπολη, ἔδειξε ὁμως ἀργότερα ἐπίγνωση γιά τό πρόβλημα καί ἀνταποκρίθηκε στίς προτάσεις τοῦ Κωνσταντινουπόλεως. Τό ἔτος 920 λύθηκε συνοδικά στήν Κωνσταντινούπολη τό θέμα τοῦ τετάρτου γάμου, δηλ. ἡ ἀπαγόρευσή του καί μέ τήν συμφωνία τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων, ἀποκαταστάθηκε δέ ἡ κοινωνία μεταξύ τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καί Δύσεως, ἡ ὁποία ἐπισφραγίσθηκε μέ συλλεΐτουργο καί μέ τήν ἀναγραφή πάλι τοῦ ὀνόματος τοῦ Πάπα στά Δίπτυχα. Ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νικόλαος ὁ Α' Μυστικός εἶχε γράψει ἐπιστολάς πρὸς τόν Πάπα Ρώμης Ἰωάννη τόν Γ' γιά τό θέμα αὐτό καί τοῦ ἐζήτησε τήν ἀποδοχή τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν καί τήν ἀποστολή ἀντιπροσώπων του στήν Κωνσταντινούπολη πρὸς ρύθμιση τοῦ θέματος. Πράγματι ὁ Πάπας ἀνταποκρίθηκε στά αἰτήματα αὐτά. Ὁ Πατριάρχης Νικόλαος ἔγραψε καί πρὸς τόν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων Συμεών καί μεταξύ ἄλλων τοῦ ἀνέφερε τά ἑξῆς γιά τό θέμα αὐτό: *«Γνωρίζομεν δέ σοι καί τοῦτο, ὅτι χάριτι θεοῦ τὰ ἐνταῦθα καταλαβόντες, εἴ τι σκάνδαλον ἐκ τοῦ δ' γάμου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συμβέβηκεν, τοῦτο μετά τῆς ἡμῶν μετριότητος τῶ ἀναθέματι παραδεδώκασιν, καί πάντα ὅσα ἐδεῖτο θεραπείας ἔτυχεν τῆς ὀφειλομένης ἰάσεως, καί λοιπὸν κοινῇ τοῖς ἀχράντοις ὑπηρετήσαμεν μυστηρίοις καί τῆς κοινωνίας αὐτῶν μετέσχομεν καί τοῦ ἀγιασμοῦ, καί γέγονεν λοιπὸν ἡ Ῥωμαίων καί ἡ Κωνσταντινουπολιτῶν ἐκκλησία μιᾶς συμπνοίας καί ὁμονοίας»*³⁷.

37. Ἐν: *Nicolas I Patriarch of Constantinople Letters*, Greek text and English translation by *R. J. Jenkins* and *L. G. Westerink*, Washington, District of Columbia 1973, 194. (*Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, VI). Πρὸβλ. καί *Βασιλείου Στεφανίδου*, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ἀθῆναι 1970³, 372.

Μετά από όλα αυτά μου είναι τελείως άκατανόητες οι παρατηρήσεις του ρωμαιοκαθολικού ιστορικού Josef Gelmí ότι ο Θρόνος της Ρώμης ήταν δέσμιος της Ανατολικής Αυτοκρατορίας και για τόν λόγο αυτό δέν μπορούσε νά αναπτυχθῆ ὅσο θά μπορούσε καί κατά συνέπεια ἔπρεπε νά ἀποδεσμευθῆ ἀπό αὐτή³⁸. Ἱστορικές ἔρευνες διαπιστώνουν ὅτι γινόταν τό ἀντίθετο «δηλαδή ὅτι οἱ Αυτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου ἔπαιρναν τό μέρος τῆς Ρώμης περισσότερο παρά τῶν Ἀνατολικῶν ἐπισκόπων. Αὐτό τό ἔχω ἐπισημάνει πολλές φορές στό ἔργο τοῦτο», ἀναφέρει ὁ Πισιδίας Μεθόδιος³⁹.

Στήν συνέχεια τήν ἐποχή τοῦ δεκάτου καί ἐνδεκάτου αἰῶνος ἡ κατάσταση τοῦ Παπισμοῦ φθάνει στό χειρότερο σημεῖο της, ὅπως δυστυχῶς καί ἡ κατάσταση τοῦ Θρόνου Κωνσταντινουπόλεως μέ τήν ἀναβίβαση στό Θρόνο τοῦ δεκαεξαετή γιου τοῦ Αυτοκράτορα Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ (933-956!), ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποίησε ὅ,τι μέσο μπορούσε νά φαντασθῆ. Ἐζήτησε μάλιστα καί τή συγκατάθεση τοῦ Πάπα Ρώμης Ἰωάννου τοῦ ΙΑ΄, ὁ ὁποῖος ἀνταποκρίθηκε καί ἔστειλε καί τέσσερεις ἀντιπροσώπους, μεταξύ τῶν ὁποίων καί δύο ἐπισκόπους, πού ἔλαβαν μέρος στήν χειροτονία καί ἐγκαθίδρυση τοῦ Θεοφύλακτου⁴⁰, ἑνός «τῶν ἀναξιωτάτων πατριαρχῶν»⁴¹. Μέχρις αὐτοῦ τοῦ σημείου εἶχε φθάσει ἡ συνεργασία!

Ἡ χρησιμοποίηση τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως μέ τό *filioque* ἀπό τόν Πάπα Σέργιο τόν Γ΄ (1009) εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τήν διαγραφή τοῦ ὀνόματός του ἀπό τά Δίπτυχα. Τήν

38. *Josef Gelmí*, *Die Päpste in Lebensbildern*, Graz Wien Köln 1983,

39. Πρβλ καί *Grigorios Larentzakis*, *Die Relevanz der kirchlichen Ost-West Beziehungen für Europa*, 58 ἔξ.

39. *Μεθοδίου Φούγια* (Μητροπ. Πισιδίας), Ἡ ἐκκλησιαστική ἀντιπαράθεση Ἑλλήνων καί Λατίνων, 229.

40. Πρβλ. καί *Βασιλείου Στεφανίδου*, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία, ὄπ. παρ.

41. *Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου*, Θεοφύλακτος, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἐν: Ὁρησκειτική καί Ἡθική Ἐγκυκλοπαιδεία, τ. 6, 416.

ἐπιδείνωση τῶν σχέσεων ἐπέφερε ὅπωςδήποτε καί ἡ ἐπίσημη προσθήκη τοῦ filioque στό Σύμβολο τῆς Πίστεως τό 1014 ἀπό τόν Πάπα Βενέδικτο τόν Η΄ κατόπιν ἐπιρροῆς Ἑρρίκου τοῦ Β΄. Τόν ἐνδέκατο αἰῶνα διαπιστώνεται μιᾶ χειροτέρευση τῶν σχέσεων Ἀνατολῆς καί Δύσεως, ἡ ὁποία διαφέρει ποιοτικά ἀπό ἐκεῖνες τοῦ παρελθόντος. Ριζικές δομικές ἀλλαγές στή Δύση, ἀποξένωση, δυσπιστία, ἐχθρότητα, δηλητηρίαση αἰσθημάτων, πολεμική συγγραφική δραστηριότητα κλπ. ἀρχίζουν νά κυριαρχοῦν σέ ὅλα τά ἐπίπεδα: ἐκκλησιαστικά, θεολογικά, ἐκκλησιαστικοπολιτικά καί ἀκόμη πολιτικά. Καί ὡς νά μή ἦσαν ὅλα αὐτά ἀρκετά, ἔρχονται καί τά γεγονότα τοῦ 1054 καί ἀντί νά καλυτερεύσουν τά πράγματα ἐπιδεινώνουν τήν κατάσταση τραγικά.

Οί ἀναθεματισμοί τοῦ 1054 τοῦ Καρδινάλιου Οὐμβέρτου καί τοῦ Πατριάρχου Μιχαήλ Κηρουλαρίου

Τήν ἐποχή αὐτή οἱ Νορμανδοί ἀπειλοῦν ἀπό τόν Βορρᾶ τήν Ἰταλία, ἐπομένως δέ καί τίς βυζαντινές κοινότητες τῆς Νοτίου Ἰταλίας. Τότε στήν Κωνσταντινούπολη ἦταν Πατριάρχης ὁ δυναμικός Μιχαήλ Κηρουλάριος, ἐνῶ στήν Δύση τό μεταρρυθμιστικό Κίνημα τοῦ Κλοννί – κοντά στό σημερινό Ταιζέ– προσπαθοῦσε τήν ἐξυγίανση τοῦ παπισμοῦ καί τήν ἀνεξαρτητοποίησή του ἀπό τούς πολιτικούς ἄρχοντες. Ἰσχυρός παπικός θεσμός, ἰσχυρά Ἐκκλησία ἔναντι στήν πολιτεία, ἀνακαίνηση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἠθῶν καί ἐθίμων κλπ. ἦσαν οἱ σκοποὶ τοῦ Κινήματος, τό ὁποῖο προσπαθοῦσε νά ἔχει ἐπιδράσεις καί ἐπιρροές καί στίς Βυζαντινές Κοινότητες. Πρᾶγμα τό ὁποῖο ἔφερε σέ ἰσχυρά ἀμυντική θέση τόν Πατριάρχη Μιχαήλ Κηρουλάριο. Ἐκλείσει τά λατινικά Μοναστήρια στήν Κωνσταντινούπολη καί κατεδίκασε τά δυτικά ἤθη καί ἔθιμα. Ἡ ἀποξένωση τῶν δύο κόσμων γίνεται πιό αἰσθητή. Ἀκριβῶς τήν στιγμή αὐτή ὁ Πάπας τῆς Ρώμης Λέων ὁ Θ' στέλνει μιᾶ ἀντιπροσωπεία στήν Κωνσταντινούπολη γιά συνεννοήσεις πρὸς κοινή ἄμυνα ἐναντίον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, τῶν Νορμανδῶν, μέ ἀρχηγό τῆς ἀντιπροσωπείας τόν Καρδινάλιο τῆς Silva Candida Οὐμβέρτο, ὁπαδό τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ Κινήματος, ἐπομένως δέ καί τοῦ ἰσχυροῦ Παπισμοῦ καί μὴ γνωρίζοντα πλέον τίς παραδοσιακές συνοδικές δομές τῶν Ἐκκλησιῶν καί κατά συνέπειαν ἔχοντα πλήρη ἄγνοια τῆς ἐκκλησιαστικῆς πραγματικότητος στό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Ἐθεώρησε τόν Αὐτοκράτορα ὡς τόν ἄμεσο ὁμολόγό του, ἐνῶ κατά τήν μαρτυρία τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ θεολόγου Wilhelm de Vries, συμπεριφέρθηκε στόν Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ὡς νά ἦ-

ταν ύφιστάμενός του. Σέ μία δύσκολη στιγμή ἐστάλη ὁ πιό ἀκατάλληλος λεγάτος γιά μία πολύ λεπτή καί σοβαρή ἀποστολή. Ὁ Πατριάρχης τοῦ ἐφέρθηκε ἀνάλογα, ὅποτε ὁ Καρδινάλιος ἔχασε τήν ψυχραιμία του καί κατέθεσε τόν ἀναθεματισμό τοῦ Πατριάρχου πάνω στήν Ἁγία Τράπεζα τῆς Ἁγίας Σοφίας κατά τήν ὥρα τῆς Θείας Λειτουργίας καί ἀνεχώρησε τήν 16η Ἰουνίου 1054. Μεταξύ τῶν κατηγοριῶν πού ἀνέφερε στό κείμενο τοῦ ἀναθεματισμοῦ ἦταν ὅτι ἡ Ἀνατολική Ἐκκλησία ἀφῆρεσε τό filioque ἀπό τό Σύμβολο τῆς Πίστεως. Τόσο πολύ εἶχε προχωρήσει ἡ ἄγνοιά των⁴². Τήν 24η Ἰουλίου 1054 ἡ ἀπό τόν Πατριάρχη Μιχαήλ συγκληθείσα Σύνοδος ἀναθεμάτισε καί κατεδίκασε τόν ἀναθεματισμό τοῦ Καρδινάλιου, τόν συγγράψαντα καί τούς ὀπαδούς αὐτοῦ. Καί στίς δύο περιπτώσεις διαπιστώνουμε ἐνέργειες, πού σέ περίοδο ὁμαλῶν σχέσεων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν θά ἦταν ἀδύνατες. Ἡ εἰρηνιστική προσπάθεια τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας Πέτρου καί πρὸς τίς δύο πλευρές μέ “τίς ἀνεπανάληπτες εἰρηνικές ἐπιστολές του”⁴³ γιά μετριοπάθεια καί συμβιβασμό εἶναι γνωστή.

Τό κατηγορητήριο τοῦ Καρδινάλιου Οὐμβέρτου ἦταν τόσο ἀνιστόρητο, τόσο ἐπιτόλαιο καί πρόχειρο, πού διερωτᾶται κανεῖς μέ ποιές προοπτικές, ἀλλά καί μέ ποιές προϋποθέσεις, ἔγραψε αὐτόν τόν λίβελλο ἀναθεματισμοῦ. Στήν κοινή Δήλωση τοῦ Πάπα Παύλου τοῦ Στ΄ καί τοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρου τήν 7η Δεκεμβρίου 1965, μέ τήν ὁποία ἀνακοινώνουν τήν ἀπόφασή των ὅπως ἄρουν ἀπό τήν μνήμη καί τό μέσον τῆς Ἐκκλησίας τά ἀναθέματα τοῦ ἔτους 1054 ἀναφέρονται τά ἑξῆς: «Μεταξύ τῶν κωλυμάτων, ἅτινα εὗρηνται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς προαγωγῆς τῶν ἀδελφικῶν τούτων σχέσεων ἐμπιστοσύνης καί τιμῆς, προβάλλει ἡ ἀνάμνησις τῶν λυπηρῶν ἀποφάσεων, ἐνεργειῶν

42. Πρὸβλ. *Franz Dvornik, Byzanz und der römische Primat, Stuttgart 1966, 13.*

43. *Χρυσοστόμου Σ. Κωνσταντινίδου, Μητροπολίτου Μύρων (νῦν Γέροντος Ἐφέσου), Ὁρθόδοξοι κατόψεις, Τόμος πρῶτος, 323.*

καί γεγονότων, τῶν ἀποληξάντων, ἐν ἔτει 1054, εἰς τό ἀνάθεμα, τό ἐξενεχθέν κατά τοῦ Πατριάρχου Μιχαήλ τοῦ Κηρουλαρίου καί δύο ἐτέρων προσώπων, ὑπό τῶν ἀπεσταλμένων ὑπό τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Θρόνου', ὑπό τήν ἡγεσίαν τοῦ Καρδινάλιου Οὐμβέρτου, ἀπεσταλμένων, οἵτινες καί ὑπεβλήθησαν ἐν συνεχείᾳ ἀναλόγῳ ἀναθέματι ἀπό μέρος τοῦ Πατριάρχου καί τῆς Συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως»⁴⁴. Γεγονότα ὄντως πολύ λυπηρά. Ὅμως, δέν ἔχομε καταδίκη τῶν Ἐκκλησιῶν αὐτῶν καθεαυτῶν. Δέν καταδικάστηκαν καί δέν ἀφωρίστηκαν ἀμοιβαῖα οἱ Ἐκκλησίες Ἀνατολῆς καί Δύσεως, ἀλλά συγκεκριμένα πρόσωπα. Καί εἰς τόν καταδικαστικό Τόμο τοῦ Πατριάρχου ἐπαναλαμβάνεται τό ἴδιο πρᾶγμα⁴⁵. Ἐκτός ὅμως τούτου οὔτε εἶχε καί ἐντολή ὁ Καρδινάλιος ἀπό τόν Πάπα νά καταδικάσει ἢ νά ἀφορίσει τήν Ἀνατολική Ἐκκλησία. Τό ἐπραξε ἄνευ ἐντολῆς, ἄρα ἄκυρα. Ἀλλά καί ἐάν ἀκόμη εἶχε –δέν εἶχε– παρόμοια ἐντολή, ἢ πράξη του ἦταν πάλι ἄκυρη, διότι ὁ Πάπας, τοῦ ὁποίου ἦταν ἀντιπρόσωπος, εἶχε ἤδη πεθάνει πρῖν τρεῖς μῆνες περίπου. Ὅπως καί ἂν ἔχουν τά πράγματα, τά λυπηρά αὐτά γεγονότα κακῶς χαρακτηρίζονται ὡς τό τελικό σχίσμα τῆς Ἀνατολικῆς καί τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Οἱ ἀμοιβαῖοι ἀναθεματισμοί ἦσαν μέν σοβαρά λυπηρά γεγονότα, δέν εἶχαν ὅμως οὔτε σκοπό τήν καταδίκη καί ἀναθεματισμό τῶν Ἐκκλησιῶν, οὔτε καί ἐπέφεραν πρᾶγματι τό τελικό σχίσμα. Εἶχαν ὅμως νομικό χαρακτήρα. Τά ψυχολογικά ἀρνητικά ἐπακόλουθα εἶχαν ὅπωςδήποτε ἀρνητικές ἐπιπτώσεις στήν συνέχεια τῶν σχέσεων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Μέ τήν ἄρση τῶν ἀναθεμάτων αὐτῶν ἀπεμακρύνθη ἡ ὑπάρχουσα νομική πράξη καταδίκης. Τό θεωρούμενο νομικό τελικό σχίσμα μεταξύ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἔχει μετατραπῆ σέ μιᾶ σχισματική κατάσταση ἀκοινωνησίας, γιά τήν ἄρση τῆς ὁποίας πρέπει νά λυθοῦν καί τά ὑ-

44. Ἐν: *Τόμος Ἀγάπης*, Vatican-Phanar (1958-1970) Rome-Istanbul 1971, 279.

45. Ὅπ. παρ. 290.

ποτελοῦσαν μία Ἐκκλησία ἀλλά μέ διαφορετικά ἀνθρώπινα προσόντα. Ἐπρόκειτο περί μιᾶς ἑξομομαχίας ἀδελφικῆς⁴⁷Δέν μποροῦμε νά ποῦμε πῶς συνέβη ἀδελφοκτονία, ὅπως ἔγινε μέ τόν Κάϊν καί τόν Ἄβελ. Ἔγιναν λάθη ἐκατέρωθεν ἀνάλογα μέ τό πνεῦμα ἀντιλήψεως πού ἀντικειμενικά ὑπῆρχε στίς δύο πλευρές⁴⁸.

Οἱ σχέσεις μεταξύ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ὁμως μέ τά γεγονότα αὐτά ἐξασθένησαν τόσο πολύ ὥστε οἱ δύο κόσμοι Ἀνατολῆς καί Δύσεως ἄρχισαν νά γίνονται ξένοι.

47. *Γρηγορίου τοῦ Ναζ.*, γιά τήν στάση του ἔναντι τοῦ Ἀπολλιναρίου, Λόγος 22, 13, PG 35, 1145 AB.

48. *Μεθοδίου Φούγια* (Μητροπ. Πισιδίας), Ἡ ἐκκλησιαστική ἀντιπαράθεσις Ἑλλήνων καί Λατίνων, 67.

Οί Σταυροφορίες και τό τελικό σχίσμα τῆς Ἀνατολικῆς καί τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας

Δυστυχῶς πρέπει νά λεχθῆ ὅτι τά ἀρνητικά γεγονότα πού ἀπομάκρυναν καί ἀποξένωναν ὄχι μόνο θεολογικά καί ἐκκλησιαστικά ἀλλά, καί ψυχολογικά τίς Ἐκκλησίες τῆς Ἀνατολῆς καί τῆς Δύσεως, ἐσυνεχίσθησαν καί ἐσταθεροποίησαν καί ἐσυνειδητοποίησαν τήν ἀποξένωση καί τήν διακοπή τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας, κατά ἓνα μεγάλο ποσοστό καί μέ τά ἐπώδυνα τραύματα πού ἐπέφεραν στήν Ἀνατολική Ἐκκλησία οἱ Σταυροφορίες. Ἐνῶ οἱ προθέσεις καί οἱ διακηρύξεις γιά τήν ἔναρξη τῶν Σταυροφοριῶν ὑποσχόταν θετικά ἀποτελέσματα, στήν πράξη ἀπέβησαν καταστρεπτικάί τόσο ἀπό ἐκκλησιαστικῆς ὅσο καί ἀπό πολιτικῆς πλευρᾶς γιά τήν Ἀνατολική Ἐκκλησία καί γιά τήν Αὐτοκρατορία τῆς Ἀνατολῆς. Ἀπό τήν πρώτη ἤδη Σταυροφορία τά ἀποτελέσματα ἦσαν ὀδυνηρά. Στήν οὐσία δέν ἐπρόκειτο περί ἀπελευθερώσεως, ἀλλά περί νέας κατακτήσεως. Κατά τήν πρώτη Σταυροφορία (1096-1099) ἐκυριεύθη ἡ Ἀντιόχεια τό 1098. Οἱ σταυροφόροι δέν ἔδωσαν τά ἐδάφη στήν Ἀνατολική Αὐτοκρατορία ἀλλά τά ἐκράτησαν. Ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰωάννης ὁ Ε΄ ἐδιώχθη ἀπό τήν ἔδρα του καί στήν θέση του διορίσθηκε ὁ Λατῖνος Πατριάρχης Βερνάρδος ἐνῶ στά Ἱεροσόλυμα, ὁ Δαγοβέρτος. Ὁ ὀρθόδοξος Κληρὸς ἔπρεπε νά δώσῃ ὄρκο ὑπακοῆς στήν λατινική Ἱεραρχία. Τό χάσμα μεταξύ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν γίνεται καθημερινά ὄλο καί μεγαλύτερο.

Τό ἀγεφύρωτο ὅμως χάσμα καί τό *τελικό σχίσμα* μεταξύ τῆς Ἀνατολικῆς καί τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἐπέφεραν τά τραγικά γεγονότα μέ τήν Τετάρτη Σταυροφορία. Ὄταν τήν 13ην Ἀπριλίου 1204 ἔγινε ἡ κατάληψη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ λεηλασία τῆς πόλεως, ἡ ἀνεπανόρθωτη κα-

ταρράκωση τῆς Αὐτοκρατορίας καί ἡ προσπάθεια ὑποταγῆς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Βασιλευούσης μέ τήν ἴδρυση ἑνός λατινικοῦ Πατριαρχείου καί τήν τοποθέτηση τοῦ Λατίνου Πατριάρχου Θωμᾶ Μοροζίνη καί ἑνός Λατίνου Αὐτοκράτορος. Μιά κατάσταση πού διήρκεσε 57 ὀλόκληρα χρόνια. Μέ αὐτό τόν τρόπο ὁ Πάπας ἐπέτυχε τόν διορισμό τριῶν λατίνων Πατριαρχῶν στήν Ἀνατολή, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀντιοχείας καί Ἱεροσολύμων καί ἔτσι ἐδημιουργήθηκε ἡ ψευδαίσθηση ὅτι ὀλόκληρος ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἀνεγνώριζε τό πρωτεῖο καί τήν ἐξουσία τοῦ Πάπα καί ὅτι μέ τόν τρόπο αὐτό εἶχε ἀποκατασταθῆ ἡ χριστιανική ἐνότητα.

Ὁ Βυζαντινός Αὐτοκράτορας καί ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως κατέφυγαν στήν Νίκαια. Κατά τήν μακροχρόνια αὐτή δουλεία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔγινε προσπάθεια ἐκλατινισμοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Τά ἄπειρα δεινά πού ὑπέστη ὁ λαός, ἡ λεηλασία τῆς Πόλεως, ἡ προσπάθεια ἐκλατινισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας μέ τόν διορισμό τοῦ Λατίνου Πατριάρχου ἀπό τόν Πάπα Ἰννοκέντιο τόν Γ΄ κλπ. ἐτραυμάτισαν βαθύτατα τήν κοινωνία μεταξύ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν καί ἀμαύρωσαν τόν ψυχικό δεσμό μεταξύ τῶν χριστιανῶν. Μέ τέτοιους ἀδελφούς ἀπό τήν Δύση δέν ἦταν δυνατή καμία κοινωνία καί ἐνότης. Τά τραύματα ὑπῆρξαν τόσο ὀδυνηρά καί βαθεῖα, πού μέχρι σήμερα δέν μποροῦν νά ἐπουλωθοῦν εὐκολά. Αὐτά λοιπόν τά τραγικά γεγονότα τῆς Τετάρτης Σταυροφορίας πρέπει νά θεωρηθοῦν ὡς τό *τελικό καί ὀριστικό σχίσμα τῶν δύο Ἐκκλησιῶν*, τό ὁποῖο διαρκεῖ μέχρι σήμερα, πρᾶγμα τό ὁποῖο δυστυχῶς δέν ἔχει γίνει ἀκόμα συνειδητό οὔτε στους ἀρμοδίους, οὔτε δέ καί σέ ὅλους τούς πιστούς τῆς ἀδελφῆς Ἐκκλησίας τῆς Δύσεως. Εἶναι μάλιστα λυπηρό ὅτι ἀπό τούς δυτικούς ἱστορικούς δέν ἐξετάζεται ἡ συνεχῆς ἀποξένωση Ἀνατολῆς καί Δύσεως κάτω ἀπό αὐτό τό πρῖσμα, οὔτε καί ἀξιολογοῦνται τά γεγονότα τῆς Τετάρτης Σταυροφορίας ἀντικειμενικά. Πολλοί μάλιστα στήν Δύση οὔτε κᾶν γνωρίζουν τί συνέβη τό 1204 ἀπό τούς χριστιανούς

τῆς Δύσεως κατά τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἐνῶ γιὰ τοὺς ὀρθοδόξους χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς οἱ τότε κατακτητές ἦσαν «οἱ ἐξολοθρευτές τῆς αὐτοκρατορίας των», ὅπως τοὺς χαρακτηρίζει ὁ πολὺς Franz Dvornik καὶ συμμερίζεται ἀπόλυτα τίς ἔντονες ἀντιδράσεις τῶν ἀνατολικῶν ἀκριβῶς ἔνεκα τῶν τραγικῶν ἐκείνων γεγονότων⁴⁹.

Καὶ βέβαια οἱ σύγχρονοὶ μας ἀδελφοὶ τῆς Δύσεως ὅπως καὶ ἡ σημερινὴ Ἑγεία τῆς ἀδελφῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας δέν φέρουν καμμία προσωπικὴν εὐθύνη γιὰ τὰ θλιβερά γεγονότα πού συνέβησαν τότε εἰς βάρος τῶν ἀδελφῶν των στὰ Ἀνατολικά Πατριαρχεῖα καὶ εἰδικώτερα στό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Ὅμως δέν δικαιολογεῖται ἡ σιωπὴ γιὰ τό τί πράγματι ἔγινε τότε. Πολύ ὀλιγώτερο δικαιολογεῖται ἡ συνέχισις τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἱεραρχικῶν δομῶν, πού προῆλθαν ἀπό τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ μάλιστα σάν νά ὑπῆρξαν αὐτές φυσιολογικὲς καταστάσεις καὶ κανονικὲς ἱστορικὲς ἐξελίξεις.

Νομίζω ὅτι θά ἦταν πολὺ χρήσιμο γιὰ τὴν θετικὴ πορεία πρὸς ἀποκατάστασι τῆς πλήρους ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος καὶ κοινωνίας μεταξύ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, ἐάν θά ἐγίνετο μιὰ κοινὴ *ἐπίσημος πράξις*, στὴν ὁποία θά ἐκφραζόταν ἡ λύπη τῆς ἐπισήμου ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὰ ὀδυνηρά ἐκεῖνα γεγονότα καὶ γιὰ τὴν ἴδρυσή τότε τῶν λατινικῶν Πατριαρχείων εἰς βάρος τῶν αὐτοχθόνων Ἀνατολικῶν Πατριαρχείων μέ τίς τότε ἐκκλησιολογικὲς καὶ σωτηριολογικὲς ἀπόψεις τῶν Σταυροφόρων, πού ἔθεω-

49. *Franz Dvornik, Byzanz und der römische Primat*, 15: «Die zweite Phase der Diskussionen und Kontroversen wurde nach 1204 von den Lateinern eröffnet, nachdem sie als Sieger in Konstantinopel eingezogen waren, und von seiten der Griechen 1213 vor allem von Nikolaus Mesarites. Doch am Ton der Schriften, die aus dieser Epoche stammen, kann man erkennen, daß die Kontroverse, die zwischen den Theologen beider Seiten bisher akademisch geblieben war, nun zu einer politischen und nationalen Angelegenheit geworden war. Das ist sehr begreiflich, wenn man an die heftige Reaktion der Griechen gegen die Lateiner, die *Zerstörer ihres Reiches*, denkt».

ροῦσαν τούς χριστιανούς καί τίς Ἐκκλησίες τῆς Ἀνατολῆς ὡς σχισματικούς καί αίρετικούς καί πού γι' αὐτό ἔπρεπε νά ἐκλατινισθοῦν καί νά «ἐπιστρέψουν» στήν μοναδική «ἀληθινή» Ἐκκλησία προκειμένου ὅπως λυτρωθοῦν. Καί πάλι τονίζω, ὅτι ὅπως ἐγιναν τήν 7η Δεκεμβρίου τοῦ 1965 ἐκεῖνες οἱ σωστές συμβολικές πράξεις «ἄρσεως» τῶν ἀναθεμάτων τοῦ 1054, ἔτσι πρέπει νά γίνη κάτι ἀνάλογο, μιά ἐπίσημη πράξη καταλλαγῆς γιά ὅλα τά δεινά τῶν Σταυροφοριῶν, οἱ ὁποῖες ἐπέφεραν χειρότερα κακά ἀπό ὅ,τι τά λυπηρά γεγονότα τοῦ 1054 καί εἶχαν πιά δραματικές συνέπειες γιά τήν ἐνότητα τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καί Δύσεως, ἀπό ὅ,τι οἱ τότε προσωπικοί καί ἐν μέρει ἄκυροι ἀναθεματισμοί. *Τό ἔτος 2000 προσφέρεται γιά μιά τέτοια τολμηρή πράξη καταλλαγῆς.*

Ἐνωτικές προσπάθειες καί ἀποτυχία αὐτῶν

*Ἀνάληψη εὐθυνῶν ἀπό τόν Πάπα Ρώμης Παῦλο τόν ΣΤ΄
γιά τήν ἀποτυχία τῆς Συνόδου τῆς Λυῶνος (1274).*

Δηλώσεις ἱστορικήσ σημασίας

Προσπάθειες ἀποκαταστάσεως τῆς εἰρήνης, τῆς ὁμόνοιας καί τῆς ἐνότητος τῶν Ἐκκλησιῶν ἔγιναν βεβαίως ἀρκετές. Μεταξύ Αὐτοκρατόρων καί Παπῶν, κυρίως γιά πολιτικούς καί ἐκκλησιαστικοπολιτικούς λόγους. Οἱ προσπάθειες αὐτές ἔγιναν μέ διάφορες διαπραγματεύσεις καί συζητήσεις, ἀλλά καί μέ συνοδικές προσπάθειες, ὅπως εἶναι ἡ Δευτέρα Σύνοδος τῆς Λυῶνος τό 1274 καί τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας τό 1438/39.

Ἡ Σύνοδος τῆς Λυῶνος δέν εἶχε κἄν τά χαρακτηριστικά μιᾶς ἐλευθέρως Συνόδου, ὅπου οἱ συμμετέχοντες θά εἶχαν ἐλευθερία λόγου καί ἀποφάσεων. Οἱ προϋποθέσεις ἦσαν τελείως ἀρνητικές, τά κίνητρα ἀμφίβολα, οἱ διαπραγματεύσεις καί οἱ ἀντικειμενικές θεολογικές συζητήσεις ἀνύπαρκτες καί τά ἐπιβληθέντα ἀποτελέσματα τελείως ἀπαράδεκτα. Ἡ Σύνοδος αὐτή παραμένει ἀπλά σάν ἓνα ἀρνητικό ἱστορικό γεγονός στήν πολυτάραχη ζωή τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς καί τῆς Δύσεως, χωρίς καμμίαν συνέπειαν γιά τίς ἀποφάσεις της, παρᾶ μόνο μέ ἓνα σπουδαῖο μάθημα γιά ὅλους μας, δηλ. τί πρέπει νά ἀποφύγουμε, ἐάν θέλωμε πράγματι νά ἀποκατασταθῇ ἡ ἐνότητος τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἀκόμη καί στήν Δυτική Ἐκκλησία δέν χαρακτηρίζεται διαφορετικά ἡ Σύνοδος αὐτή. Ὁ Πάπας Παῦλος ὁ Στ΄ ἔχει κάνει πολύ σημαντικές Δηλώσεις γιά τήν Σύνοδο αὐτή, πού ἔχουν τεράστια ἱστορική σημασία τόσο γιά τήν Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία, ὅσο καί γιά τήν Οἰκουμενική

Κίνηση καί τήν ἀποκατάσταση τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος. Πρῶτον δέν χαρακτηρίζει πλέον τήν Σύνοδον αὐτήν Οἰκουμενικήν, ἀλλά «Ἐκτὴν Γενικήν Σύνοδον ἀπὸ ἐκείνης πού συγκλήθησαν στὴν Δύση»⁵⁰. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ Πάπας ἐγκαινίασε γιὰ τὴν Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία μιά νέα ἀπαρίθμηση τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Δηλ. ἀφήνει τὸν χαρακτηρισμὸ «Οἰκουμενικὴ Σύνοδος» γιὰ τὴν πρώτη χιλιετία καί διαφοροποιεῖ ποιοτικὰ τὶς Συνόδους τῆς δευτέρας χιλιετίας πού εἶχε συγκαλέσει ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία καί πού μέχρι τότε εἶχαν χαρακτηρισθῆ κατὰ τὴν Βελλαμίνειο θεωρία ὡς Οἰκουμενικὴς. Αὐτὴς τὶς χαρακτηρίζει τώρα ὁ Πάπας Παῦλος ὁ Στ' ὡς «Γενικὴ Σύνοδος πού ἔχουν συγκληθῆ στὴν Δύση». Αὐτὸ μπορεῖ νὰ σημαίνει πολλά: Δηλ. μ.ἄ. τί σημαίνει αὐτὸ ἐκκλησιολογικά; Μέχρι τότε ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ἐτόνιζε τὴν ἐκκλησιολογικὴ τῆς αὐτοσυνειδησία ὡς τὴν μοναδικὴ ἀληθινὴ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ καί συνεπῶς μέ τὸ ἀπόλυτο καί ἀναφαίρετο δικαίωμα νὰ συγκαλεῖ καί Οἰκουμενικὴς Συνόδους. Τώρα δέν ὁμιλεῖ πλέον γιὰ Οἰκουμενικὴς Συνόδους, ἀλλὰ γιὰ Γενικὴς, ἐνδορωμαιοκαθολικὴς, θὰ μποροῦσα νὰ πῶ. Ποιὲς εἶναι λοιπὸν οἱ συνέπειες γιὰ τὴν σύγχρονο ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησιολογία; Ποιὲς εἶναι ὅμως καί οἱ συνέπειες ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἀποφάσεις τῶν μετέπειτα ρωμαιοκαθολικῶν Συνόδων, πού μέχρι τότε ἀποκαλοῦντο Οἰκουμενικὴς μέ τὸ κῆρος τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς, θεωρούμενες μάλιστα ἀπὸ τὴν Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ὡς ἰσχύουσες

50. Ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς εὐρίσκεται στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Πάπα Παύλου τοῦ Στ', πού ἔστειλε στὸν Καρδινάλιο Jean Willebrands, τὸν τότε Πρόεδρον τῆς Γραμματείας τοῦ Βατικανοῦ γιὰ τὴν χριστιανικὴ Ἐνότητα μέ τὴν εὐκαιρία τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς 700ῆς ἐπετείου τῆς συγκλήσεως τῆς Συνόδου αὐτῆς. Ὁ Καρδινάλιος αὐτὸς ἀντιπροσώπευσε τὸν Πάπα στὶς ἑορταστικὴς ἐκδηλώσεις πού ἔγιναν στὴν Λυώνα. Τὸ κείμενο γερμανιστὶ ἐν: Pro Oriente, 20 Jahre Ökumenismus. 20 Jahre Ökumenismusdekret des II. Vatikanischen Konzils. 20 Jahre PRO ORIENTE. 500. Geburtstag von Martin Luther, herausgegeben im Auftrag von Pro Oriente, Wien, von Theodor Piffl-Percevic und Alfred Stirnemann, Innsbruck-Wien 1984, 132.

δι' ὀλόκληρον τήν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ; Ὑπάρχουν πάντως πολλοί ρωμαιοκαθολικοί θεολόγοι, οἱ ὅποιοι μετά τις ἀνωτέρω δηλώσεις τοῦ Πάπα διαπιστώνουν, ὅτι δέν εἶναι πλέον σαφές πόσες Οἰκουμενικές Συνόδους ἀπαριθμεῖ ἡ Ἐκκλησία των. Ἐπί τοῦ προκειμένου ἀνοιξε μιά νέα συζήτηση, πρᾶγμα τό ὅποιο καί μεῖς δέν ἐπιτρέπεται νά ἀγνοοῦμε⁵¹. Τό θέμα αὐτό δέν μπορεῖ νά ἔχει μόνο ἐνδορωμαιοκαθολική σημασία. Τοῦτο ἀφορᾷ καί τήν Ἐκκλησία καί τήν Θεολογία μας, ἀλλά ὅπωςδήποτε καί τήν οἰκουμενική Θεολογία καί τίς καθόλου σχέσεις τῶν Ἐκκλησιῶν.

Δεύτερον, οἱ δηλώσεις αὐτές τοῦ Πάπα Παύλου τοῦ Στ' ἀναφέρονται καί στήν Σύνοδο τῆς Λυῶνος αὐτήν καθ' ἑαυτήν, στίς ἀποφάσεις της καί στόν τρόπο λήψεως αὐτῶν χωρίς νά παραλείπουν νά λέγουν γιατί οἱ ἀποφάσεις της δέν μποροῦσαν νά ἔχουν ἐπιτυχία καί γιατί δέν μποροῦσαν νά γίνουν ἀποδεκτές ἀπό τήν Ἀνατολική Ἐκκλησία. Ὁ Πάπας λοιπόν ἀναφέρει μεταξύ ἄλλων καί τά ἑξῆς: «Ἀκόμη καί αὐτή ἡ εἰρήνη πού ἀποκαταστάθηκε μεταξύ τῆς λατινικῆς καί τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας... ἐβασίζετο πάνω σέ ἀσταθῆ καί ἀνασφαλῆ θεμέλια. Διότι ἐπρόκειτο γιά τήν συμφιλίωση δύο Ἐκκλησιῶν, ἡ ὅποια ἀπεφασίσθη ἀπό τούς ἀρχηγούς των καί ἐπικυρώθηκε ἀπό τόν Αὐτοκράτορα Μιχαήλ τόν Η' τόν Παλαιολόγον, ὅμως χωρίς νά δοθῆ ἡ δυνατότητα στήν ἑλληνική Ἐκκλησία νά ἐκφράσει ἐλεύθερα τήν γνώμη της γιά τό συμβόλαιο αὐτό. Οἱ Λατίνοι εἶχαν ἐπιλέξει τά κείμενα καί τίς διατυπώσεις των, οἱ ὅποιες ἀντικατόπτριζαν τήν διδασκαλία περί Ἐκκλησίας, ἡ ὅποια εἶχε ἐξελιχθῆ καί διατυπωθῆ στήν Δύση. Τά κείμενα αὐτά ἀπλῶς ἐπιδόθηκαν στόν αὐτοκράτορα καί στήν ἑλληνική Ἐκκλησία, ἐζητήθη δέ ἀπό αὐτούς νά τά ἀποδεχθοῦν, χωρίς νά πραγματοποιηθῆ οὐδεμία συζήτηση ἐπ' αὐτῶν. Ὡς ἐκ τούτου εἶναι εὐκολο νά ἀντιληφθῆ κανεῖς, ὅ-

51. Περισσότερες γνώμες ρωμαιοκαθολικῶν γιά τά σοβαρά θέματα αὐτά ἴδε: *Grigorios Larentzakis*, *Konziliarität und Kirchengemeinschaft*. *Zukunftsüberlegungen*, εν: *Ökumenisches Forum* 10 (1987) 178 ἔξ.

τι ένωση τέτοιου είδους, και εάν ακόμη δεχθοϋμε ότι οι ύποστηρικτές της είχαν καλές διαθέσεις, δέν μπορούσε νά γίνη έσωτερικά αποδεκτή από τους χριστιανούς τής Ανατολής. Κατά συνέπειαν, μέ τις πρώτες δυσκολίες πού εμφανίστηκαν, διελύθη άμέσως. Αυτό πρέπει νά έχουμε πρό όφθαλμών μας για νά μπορέσουμε νά δοϋμε καθαρά τόν διαφορετικό τρόπο μέ τόν όποιο προσεγγίζει σήμερα ή Έκκλησία τό αίτημα τούτο. Σήμερα βέβαια βλέπομε πιό καθαρά, ότι πριν από κάθε προσπάθεια επανενώσεως τών χριστιανών πρέπει νά προηγεΐται ό διάλογος, όπως ακριβώς εκφράζεται και στό διάταγμα περί Οικουμενισμού τής Δευτέρας Βατικανής Συνόδου...»⁵². Οι δηλώσεις αυτές τού Πάπα αποτελούν πράγματι μία ειλικρινή όμολογία ευθύνης για τά πραγματικά αίτια τής άποτυχίας τής ένωτικής αυτής Συνόδου τής Λυώνος και πρέπει νά γίνουν περισσότερο γνωστές στην Έκκλησία μας, αλλά και στην Ρωμαιοκαθολική Έκκλησία για νά μήν επαναλαμβάνονται συνεχώς τά ίδια σφάλματα, εάν πράγματι επιδιώκομε τήν πραγματοποίηση τής χριστιανικής ένότητας. Και ό ρωμαιοκαθολικός θεολόγος, καθηγητής Hans - Joachim Schulz αναφέρεται στις Συνόδους τής Λυώνος (1274), τής Φερράρας - Φλωρεντίας, τής Τριδέντου και τής Πρώτης Βατικανής και τις χαρακτηρίζει ως θεολογικά έλλιπείς⁵³.

52. Έν: *Pro Oriente*, 20 Jahre Ökumenismus. 133 έξ.

53. *Hans-Joachim Schulz*, *Bekennntnis statt Dogma*. 190 έξ. Τά όσα αναφέρονται στό βιβλίο αυτό από τόν γνωστό αυτό καθηγητή είναι πολύ ενδιαφέροντα και πρέπει νά γίνουν και στους όρθοδόξους περισσότερο γνωστά για νά χρησιμεύσουν και στόν οικουμενικό διάλογο.

**Ἡ σύγκληση τῆς Συνόδου Φερράρας-Φλωρεντίας
γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος
τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας**

Ἄλλεπάλληλες ἐνωτικὲς προσπάθειες διαδέχονται ἡ μιὰ τὴν ἄλλη, ὅμως χωρὶς ἀποτελέσματα, γιατί τό ζήτημα τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος δέν τέθηκε στήν σωστή του βάση. Στήν Δυτικὴ Ἐκκλησία τά γεγονότα διαδέχονται τό ἓνα τό ἄλλο. Ἡ εἰρήνη καὶ ἡ ἐνότητα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας εὐρίσκονται σέ ὑπερένταση, τελικά δέ σέ σχισματικὲς ἐξελίξεις καὶ μάλιστα ὄχι μόνο σέ διάφορες ἐκκλησιαστικὲς περιοχές, ἀλλά σ' αὐτὴν τὴν Ρώμη, μέ τὴν ταυτόχρονη ὑπαρξὴ ἀντιμαχομένων ἐπισκόπων καὶ Παπῶν Ρώμης, πού ὁ καθένας των διεκδικοῦσε τὴν ἐξουσία τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἢ μᾶλλον τὴν ἐξουσία ὀλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Στὴν ἀρχὴ ὑπῆρχαν δύο, μετὰ τρεῖς ἀντιμαχόμενοι Πάπες. Οἱ δυτικὲς Σύνοδοι τῆς Πίζας (1409), τῆς Κωνσταντίας (1414-1418) καὶ τῆς Βασιλείας τῆς Ἑλβετίας (1434-1439) ἐπαιξάν σημαντικὸ ρόλο στίς ἐξελίξεις αὐτές.

Λόγω ἀκριβῶς τῶν ἐξελίξεων αὐτῶν ὁ Πάπας συγκαλεῖ τὴν Σύνοδο τῆς Φερράρας τό 1438, ἡ ὁποία μετεφέρθη ἀργότερα στήν Φλωρεντία, καὶ στήν ὁποία ἐκάλεσε τὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία γιὰ νά ἀποκατασταθῇ ἡ ἐνότητα τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Βέβαια μέ τόν τρόπο αὐτό ὁ Πάπας ἐπέδιωκε νά ἀποκατασταθῇ καὶ ἡ θέση καὶ τό γόητρό του στήν Δυτικὴ Ἐκκλησία καὶ ὁ Αὐτοκράτορας ἀπὸ τό ἄλλο μέρος ἤλπιζε ὅτι θά ἔχει καὶ στρατιωτικὴ βοήθεια ἀπὸ τὴν Δύση μέ τὴν μεσολάβηση τοῦ Πάπα⁵⁴.

54. Ὁ Μητροπολίτης Πισιδίας *Μεθόδιος Φούγιας* (Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀντιπαράθεσις, 17) παραπέμπει στόν J. Gill καὶ ἀναφέρει ὅτι ἔντεκα αὐτοκράτορες κατέφυγαν γιὰ σωτηρία στή Ρώμη μέ κύρια ἐλατήρια τῆ βοήθεια. Γιὰ τά κίνητρα τοῦ Πάπα καὶ τοῦ αὐτοκράτορα γιὰ τὴν σύνοδο αὐτὴ ἴδε ὅπ. παρ. σ. 322.

Πρέπει επίσης να λεχθῆ, ὅτι καί οἱ συγκροτοῦντες τήν Σύνοδο τῆς Βασιλείας ἤθελαν τήν συμμετοχή τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Ἑλλήνων στήν Σύνοδό των γιά τήν κατοχύρωση μέ μεγαλύτερο κῦρος, τῶν ἀποφάσεών της, πού ἀπέβλεπαν στήν κατάργηση τῆς μοναρχίας τοῦ Πάπα καί τήν ἀποκατάσταση τῆς Συνοδικότητος τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Γιά τούς λόγους αὐτούς τόσον ὁ Πάπας ὅσον καί ἡ συνεδριάζουσα ἤδη Σύνοδος τῆς Βασιλείας ἔστειλαν στήν Κωνσταντινούπολη ἀντιπροσώπους γιά νά καλέσουν καί γιά νά κερδίσουν τίς Ἐκκλησίες τῆς Ἀνατολῆς, ὁ καθένας γιά τήν δική του Σύνοδο καί ὁ καθένας γιά τόν δικό του σκοπό. Στήν Κωνσταντινούπολη μάλιστα οἱ δύο ἀντιπροσωπεῖες ἦλθαν σέ διαξιφισμούς καί ἔφθασαν σέ τέτοιες διαφιλονικίες, πού τήν 3ῃ Ὀκτωβρίου τοῦ 1437 παρολίγο νά ἔλθουν μέ τά πλοῖα των σέ πολεμικές συγκρούσεις καί νά ἀλληλοεξοντωθοῦν, ἐάν δέν τούς ἐμπόδιζαν οἱ Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τελικά ὅμως οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐδέχθησαν τήν πρόσκληση τοῦ Πάπα. Ἡ ἀπόφαση αὐτή τῶν Ἑλλήνων σέ μιᾶ κρίσιμη στιγμή τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καί τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἔπαιξε ὀπωσδήποτε σημαντικό ρόλο στήν τροπή τῶν πραγμάτων στήν Δύση. Πάντως ὅταν οἱ Ἕλληνες δέχονταν τήν πρόσκληση τοῦ Πάπα, ἐκεῖνος δέν ἀντιπροσώπευε τότε ὀλόκληρη τήν Δυτική Ἐκκλησία, ὅπως γνωρίζομε ἀπό τά γεγονότα καί τίς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου τῆς Βασιλείας⁵⁵. Γεγονός ὅμως παραμένει, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐπροτίμησαν τήν συνεργασία μέ τόν Πάπα, παρά τίς δελεαστικές προτάσεις καί ὑποσχέσεις τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Συνόδου τῆς Βασιλείας. Κατά τόν Συρόπουλο, ὁ Πατριάρχης Ἰωσήφ ὁ Β΄ ἦταν ἐκεῖνος πού ἐπρότεινε νά μεταβοῦν στόν Πάπα. Ὁ Πατριάρχης φέρεται νά λέγει: «Ἄλλ' ὅμως

55. Πρβλ. *A. Kallis*, Ferrara-Florenz (1438-1439). «Räubersynode» oder «Modell eines kommenden Unionskonzils»? ἐν: *Ökumenische Rundschau* 39 (1990) 188.

ἐγὼ ἤμην ὁ συμβουλεύσας καὶ συνεργήσας ἀπελθεῖν ἡμᾶς εἰς τὸν πάπαν»⁵⁶.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ἦταν Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός, ὁ ὁποῖος, ὅπως καὶ ὀρισμένοι ἄλλοι πρὶν νὰ ἀναχωρήσουν γιὰ τὴν Φερράρα ἐχειροτονήθηκε Μητροπολίτης Ἐφέσου καὶ ἀντιπροσώπευσε παράλληλα καὶ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας⁵⁷.

56. *Συμβέστρον Συροπούλου*, Ἀπομνημονεύματα, ΙΙΙ, 29, ἐκδ. ὑπὸ *V. Laurent*, Les «memoires» du Grand Ecclésiarque de l'Eglise de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438-1439) Vol. IX (Concilium Florentinum Documenta et Scriptores. Editum Consilio et Impensis Pontificii Institutii Orientalium Studiorum. Series B), Rom 1971, 190.

57. Ὁ ἅγιος Μᾶρκος ἐγεννήθη στὴν Κωνσταντινούπολη πιθανῶς τὸ 1394 καὶ εἶχε ἐξαιρετικὴ μόρφωση. Πότε ἀκριβῶς ἀπέθανε δὲν γνωρίζουμε. Ὑπάρχουν τέσσερις χρονολογίες: 1442, 1443, 1444, ἢ 1445.

Ὁ Μητροπολίτης Ἐφέσου Μᾶρκος Εὐγενικός ὡς παράδειγμα πρὸς μίμηση

Στό κεφάλαιο αὐτό δέν θέλω νά ἀσχοληθῶ μέ τή Σύνοδο αὐτήν καθεαυτήν, οὔτε μέ τίς θεολογικές συζητήσεις πού ἔγιναν κατ' αὐτήν, ἀλλά μέ τίς ἀπόψεις τοῦ Ἁγίου Μάρκου ὅσον ἀφορᾷ στήν ἀποκατάσταση τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος καί τήν στάση του γενικά ὡς πρὸς τήν ἀναγκαιότητα τοῦ θεολογικοῦ, οἰκουμενικοῦ διαλόγου, ἰδιαίτερα ὁμως, μέ τήν προσωπικότητά του. Δοθέντος ὅτι εἶχε παίξει πραγματικά ἕνα οὐσιαστικό ρόλο στήν Σύνοδο ἐκείνη, ἀλλά καί ἔχει ἀπασχολήσει ἐντατικά πολλούς θεολόγους, ἱστορικούς, οἰκουμενιστές, ὁπαδούς, καί προπαντός ἀντιπάλους, κάθε εἴδους οἰκουμενικῆς Κινήσεως.

Ἄλλά δέν πρόκειται βέβαια νά ἀσχοληθῶ καί μέ τήν θεολογία του γενικά. Ἄπλῶς ἐπιθυμῶ νά παρουσιάσω τήν ἀδιάσειστη ἀρχή του καί τήν ἀκέραιη στάσην, τήν ὁποία ἐτήρησε στήν Σύνοδο, στάση τήν ὁποία ἀποδέχομαι ἀπόλυτα, ὅπως ἀποδέχομαι ἀπόλυτα καί τήν θεολογία του καί ἰδιαίτερα τήν ἀναίρεση τοῦ filioque⁵⁸.

58. Γιά τό πρόβλημα τοῦτο πρβλ. *G. Larentzakis*, Das Glaubensbekenntnis von Konstantinopel (381) und das Filioque in der heutigen Ökumene. Tendenzen und Erwartungen. ἐν : Μνήμη Συνόδου Ἁγίας Οἰκουμενικῆς (Ἐν Κωνσταντινουπόλει 381), Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον, Πατριαρχικόν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1983, 597 ἔξ. *Τοῦ ἰδίου*, Trinitarisches Kirchenverständnis, ἐν: Trinität. Aktuelle Perspektiven der Theologie, ἐκδ. ὑπό *W. Breuning*, Freiburg-Basel-Wien 1984, 80 ἔξ. *Τοῦ ἰδίου*, Heiliger Geist II, Pneumatologie, ἐν Ökumene Lexikon, ἐκδ. ὑπό *H. Gröger καί ἄλλων*, Frankfurt/Main 1987², 529 ἔξ.

Κατά συνέπεια σέβομαι απόλυτα και θεωρώ τον Μητροπολίτη Ἐφέσου Μᾶρκο τόν Εὐγενικό, αὐτή τήν «δυνατή, ἀποφασιστική, ὀρθόδοξο και πατερική φυσιογνωμία, ὁμοίαν τῆς ὁποίας δέν ἐγνώρισεν ἔκτοτε ἡ Ὁρθόδοξος Καθολική Ἐκκλησία»⁵⁹, ὡς ἓνα ἀπό τούς μεγαλυτέρους Ἱεράρχες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου⁶⁰ ὡς ἓνα ἄριστο ὑπόδειγμα ἄξιο πρὸς μίμηση. Ὑπόδειγμα ὅμως, – και ἐδῶ θέλω νά τό τονίσω–, ὄχι *κατά*, ἀλλά *ὑπέρ* τοῦ Οἰκουμενικοῦ Διαλόγου, στίς διάφορες μορφές του, δηλ. τῶν ἐπισήμων και ἀνεπισήμων, τῶν διμερῶν και τῶν πολυμερῶν οἰκουμενικῶν Διαλόγων, οἱ ὁποῖοι ἀποσκοποῦν στήν εἰλικρινῆ και ἀντικειμενική ἀποκατάσταση τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας, βάσει τῆς ἀληθείας και τῆς ἀγάπης. Ἐκφράζω τήν ἀποψη αὐτή τελείως συνειδητά, γνωρίζοντας, ὅτι θά προκαλέση ἴσως κάποια ἀπορία ἢ ἀκόμη και τήν κριτική ἀντίδραση ὀρισμένων. Σέ τυχόν ἀμφιβολίες γιά τήν ἀποψη μου αὐτή θά προσπαθήσω νά δώσω ἀπάντηση βάσει τῶν πηγῶν, καταχωρώντας ἀπόψεις και λόγους τοῦ αὐτοῦ ἰδίου Ἀγίου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ.

1. Ὁ Μητροπολίτης Ἐφέσου Μᾶρκος Εὐγενικός δέν διορίστηκε τυχαῖα στήν ἀντιπροσωπεία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας και ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας. Οὔτε ὑπῆρξε τυχαῖα ὁ κύριος ὁμιλητής και διαλεγόμενος στίς διαπραγματεύσεις ὅταν συνεδρίαζε ἡ Σύνοδος τῆς Φερράρας - Φλωρεντίας. Ἡ ἰσχυρή του προσωπικότητα, ἡ ἐκκλησιαστική του συνείδηση, τό κύρος του, ἡ δύναμη τοῦ λόγου του, κυρίως ὅμως αὐτό τό ὁποῖο ὑπῆρξε

59. *Στυλιανοῦ Παπαδοπούλου*, Ἑλληνικαὶ μεταφράσεις θωμιστικῶν ἔργων. Φιλοθωμισταὶ και ἀντιθωμισταὶ ἐν Βυζαντίῳ, ἐν Ἀθήναις 1967, 147.

60. Ὁ Μητροπολίτης Μᾶρκος ἀναγνωρίζεται και τιμᾶται στήν Ὁρθόδοξο Ἐκκλησία ὡς ἅγιος τήν 19 Ἰανουαρίου. Ἡ ἑορτή του καθωρίστηκε ἀπό τόν Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γεννάδιο Σχολάριο μέ συνοδική ἀπόφαση τό 1456. Πρβλ. *Ἰωάννου Καρμίρη*, Μᾶρκος, Ὁ Εὐγενικός. Μητροπολίτης Ἐφέσου, ἐν: Ὁρησκευτική και Ἡθική Ἐγκυκλοπαίδεια, 8, 762.

στήν Σύνοδο βασικό, ή πλήρης θεολογική του κατάρτιση καί ειδικώτερα οί γνώσεις του πάνω στήν δυτική-σχολαστική θεολογία ήταν γνωστά καί όπωσδήποτε άποφασιστικά⁶¹. Λόγω τής άρτίας θεολογικής του καταρτίσεως στήν σχολαστική θεολογία ήταν ικανός όπως κατά τήν διάρκεια τών θεολογικών συζητήσεων στήν Σύνοδο έννοη πλήρως τούς συνομιλητές του, συνοδικούς τής δυτικής Έκκλησίας, δίδη σωστές άπαντήσεις καί θέτη συγκεκριμένες έρωτήσεις, οί όποιες άπεδείκνυαν μέ σαφήνεια καί ακρίβεια, όχι δέ μέ γενικότητες, τήν σπουδαιότητα τών θεμάτων καί τής προβληματολογίας τής Συνόδου αυτής.

Τούτο σημαίνει, ότι για κάθε θεολογικό Διάλογο, τά μέλη τών αντιπροσωπειών καί τών έπιτροπών πρέπει νά έπιλέγωνται μέ προσοχή καί περίσκεψη μεταξύ εκείνων, οί όποιοι είναι κατάλληλοι νά αναλάβουν τήν σοβαρή αυτή ευθύνη. Νά είναι γνωστές τοῦ περιεχομένου τών προβλημάτων καί τών θεμάτων γενικώτερα. Καί τό κυριώτερο νά είναι μεταξύ εκείνων, οί όποιοι πράγματι έπιθυμοῦν τήν άποκατάσταση τής έκκλησιαστικής κοινωνίας καί είναι διατεθειμένοι νά συνεργασθοῦν σοβαρά καί άντικειμενικά. Έάν δέν ληφθοῦν αυτά ύπόψη, ύπάρχει ό κίνδυνος άσυνενοησίας τών διαλεγομένων. Διότι άλλα θά λέγη ό ένας καί άλλα θά έννοη ό άλλος, μέ αποτέλεσμα νά επιτίθεται ό ένας τοῦ άλλου χωρίς νά μποροῦν, ή μάλλον χωρίς νά θέλουν, νά καταλήξουν σέ θετικά συμπεράσματα καί επιτύχουν τόν σκοπό τής άποκαταστάσεως τής έκκλησιαστικής κοινωνίας. Ό σκοπός δέν πρέπει νά είναι ή νίκη τοῦ ενός καί ή ήττα τοῦ άλλου, αλλά ή άντικειμενική καί ειλικρινής λύσις τών προβλημάτων πού ύπάρχουν.

2. Μάρκος ό Ευγενικός λοιπόν δέν ήταν ένας άκατάρτιστος, φανατικός καί προκατειλημένος αντίπαλος τής ένώσεως τών Έκκλησιών, ή μάλιστα ένας αργιογί έχθρός τών χριστιανών τής Δύσεως, δηλ. έχθρός τών «Λατίνων». Όχι. Ό Μητροπολίτης Έφέσου Μάρκος έγνώριζε ακρι-

61. Πρβλ. *Στυλιανού Παπαδοπούλου*, Έλληνικά μεταφράσεις, 147.

βῶς περί τίνος ἐπρόκειτο, δογματικά-θεολογικά, ἐκκλησιαστικά καί πολιτικά ὅπως γνώριζε καί τί ἐσήμαιναν τά προβλήματα αὐτά γιά τήν Ἀνατολή. Καί ἀκριβῶς ἐπειδή ἦταν γνώστης τῶν πραγμάτων καί δέν εἶχε ἀδικαιολόγητες προκαταλήψεις καί ἐνδοιασμούς, ἦταν συνειδητά διατεθειμένος καί ἔτοιμος νά λάβῃ μέρος στόν οἰκουμενικό αὐτό θεολογικό Διάλογο τῆς Συνόδου τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας, χωρίς νά πτοηθῆ οὔτε ἀπό τούς πολλούς κινδύνους, οὔτε ἀπό τούς μόχθους καί τίς ταλαιπωρίες, τίς ὁποῖες ἔπρεπε νά ὑποστῆ πηγαίνοντας στήν Σύνοδο. Πράγματα, τά ὁποῖα ἐγνώριζε ἀπό πρῖν. Οἱ ταλαιπωρίες ἦταν πράγματι μεγάλες καί μόνο τό ταξίδι νά σκεφθῆ κανεῖς. Ὁ Βασίλειος Σταυρίδης γράφει: «οὔτοι (δηλ. τό μεγαλύτερον μέρος τῆς Ἀντιπροσωπείας) διά τῶν παπικῶν πλοίων ἀνεχώρησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τήν 27ην Νοεμβρίου 1437 καί μετά κοπιῶδες καί περιπετειῶδες ταξίδιον ἔφθασαν εἰς τήν Βενετιάν τήν 8ην Φεβρουαρίου 1438»⁶². Παρόλα ταῦτα δέν παρέμεινε μακρῶς ἀπό τίς διαπραγματεύσεις καί μακρῶς ἀπό τόν τόπο τοῦ Διαλόγου, ὅπως κάνουν μερικοί ἀπό μᾶς σήμερα, οἱ ὁποῖοι μακρῶς ἀπό τόν ἀπαραίτητο ἀγῶνα καί ἀπό ἀπόσταση σιγουριᾶς καί ἀνέσεων ἐξαπολύουν πυρά κατηγορώντας ὡς μή τηρητές, γιά νά μὴν ἀναφέρω τόν ὄρο «προδότες», τῆς Ὁρθοδοξίας ὅλους ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι σήμερα ἔχουν ἐξονομασθῆ ἀπό τίς Ἐκκλησίες των καί σηκώνουν ὅλα τά γνωστά βάρη καί τίς ταλαιπωρίες τῶν Θεολογικῶν Διαλόγων, ὑπακούοντες στήν ἐντολή, τήν ὁποία τούς ἔδωσε ἡ ἴδια Ἐκκλησία, ἡ ὁποία Πανορθοδόξως ἀπεφάσισε τήν πραγματοποίησιν τῶν οἰκουμενικῶν διαλόγων.

Ὁ Μητροπολίτης Ἐφέσου Μᾶρκος λοιπόν ὑπήκουσε στήν ἐντολή τῆς Ἐκκλησίας ἐκούσια, καί προθυμοποιήθηκε νά συνταξιδεύσῃ καί νά συναγωνισθῆ στά πλαίσια τοῦ Θεολογικοῦ Διαλόγου πού πραγματοποιήθηκε στή Σύνοδο

62. Βασιλείου Σταυρίδου, Φερράρας-Φλωρεντίας, Σύνοδος, ἐν: Θρησκευτική καί Ἡθική Ἐγκυκλοπαιδεία, τ. 11, 1967, 1017.

αυτή. Ἐπειδή ἀκριβῶς ἐπίστευε καί ἐθεωροῦσε τήν ἀποκατάσταση τῆς ἐνότητος τῶν Ἐκκλησιῶν ὡς ἓνα θεῖο καί ἅγιον ἔργον. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ Μητροπολίτης Ἐφέσου Μᾶρκος δέν ἀναγκάστηκε νά μεταβῇ στήν Φερράρα-Φλωρεντία γιά νά λάβῃ μέρος στήν Σύνοδο, καθῶς μερικοί κακῶς ἰσχυρίζονται⁶³. Τήν προθυμία τοῦ Μητροπολίτου Μάρκου, καθῶς ὁ ἴδιος τήν διατυπώνει, μᾶς τήν διέσωσε ὁ Συρόπουλος στά Ἀπομνημονεύματά του, τά ὅποια θεωροῦνται ἀπό ὅλους τούς ὀρθοδόξους ἀναμφισβήτητα καί ἀξιόπιστα. Ἡ ἀξιόπιστία τοῦ Συροπούλου εἶναι «ἀνωτέρα πάσης ἀμφισβήτησεως, ἡ δέ ἀμεροληψία αὐτοῦ τοσοῦτον καταφανής, ὥστε καθίσταται τό ἔργον αὐτοῦ ἐν τῶν ἀρίστων ἱστορικῶν ἔργων τῆς δυστήνου ταύτης ἐποχῆς, τήν ἀσφαλεστάτην δέ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας τῆς ἐν Φλωρεντία ἐνώσεως», καθῶς τονίζει ὁ Ἀδαμάντιος Διαμαντόπουλος⁶⁴. Ἐκεῖ σημειώνει λοιπόν ὁ Μητροπολίτης Μᾶρκος, ἐπί λέξει τά ἐξῆς: «Καταφρονήσαντες καί κόπων καί κινδύνων πρός τό διαπραγματεῦσασθαι τό θεῖον ἔργον τῆς ἐνώσεως ἐάν ὁ Θεός εὐδοκήσῃ, πρόδηλόν ἐστι, καί πρόθυμοί ἐσμεν καί ἡμεῖς τήν δυνατήν ἐπιμέλειαν καί σπουδήν Θεοῦ χάριτι πρός τοῦτο συνεινεγκεῖν, ἐπεὶ καί τούτου χάριν ἀφίγμεθα»⁶⁵. Ἐκεῖνο, τό ὅποιο ἀνέφερε ἀργότερα ὁ Μητροπολίτης Μᾶρκος στόν Αὐτοκράτορα μετά τήν ἄρνησή του νά ὑπογράψῃ τό τελικό κείμενο λόγω πεποιθήσεως, δηλ. «νά τόν προστατεύσῃ ἀπό τούς ἀντιπάλους του, διότι ἐκεῖνος δέν ἐζήτησε νά μεταβῇ στήν Σύνοδο καί ὅτι θά εἶχε καί πιό ἡσυχὴ ζωὴ ἐάν δέν μετέβαι-

63. Πρβλ. *Σπυρίδωνος Μπιλάλη*, Ὁρθοδοξία καί Παπισμός, τόμος Β' Ἡ ἔνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν, Ἀθήναι 1969, 25.

64. Ἐν: *Βασιλείου Σταυρίδου*, Φερράρας-Φλωρεντίας, Σύνοδος, 1015.

65. *Συλβέστρου Συροπούλου*, Ἀπομνημονεύματα, V, 7, ἐκδ. ὑπό V. Laurent, Les «memoires» du Grand Evêque de l'Eglise de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438-1439) Vol. IX (Concilium Florentinum Documenta et Scriptores. Editum Consilio et Impensis Pontificii Instituti Orientalium Studiorum. Series B), Rom 1971, 262 ἐξ.

νε ἐκεῖ», δέν σημαίνει ὅτι ἐξαναγκάστηκε νά τό πράξη. Ἡ Ἐκκλησία τόν διόρισε, ὅπως καί οἱ Ἐκκλησίες διορίζουν ὅλους τούς ἀντιπροσώπους των. Κανείς δέν συμμετέχει στούς Οἰκουμενικούς Διαλόγους χωρίς τήν συγκατάθεση καί τόν διορισμό τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπομένως καί ὁ Ἅγιος Μᾶρκος ἐθεωροῦσε τήν συμμετοχή του στίς διαπραγματεύσεις γιά τήν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν ὡς ἐκκλησιαστικό του καθήκον, τό ὁποῖον προσεπάθησε νά ἐκπληρώσῃ ὅσο γινόταν καλύτερα, χρησιμοποιώντας ὅλες του τίς γνώσεις καί δυνάμεις. Καί ἐδῶ εἶναι πράγματι ὁ Μητροπολίτης Μᾶρκος ἓνα φωτεινό ὑπόδειγμα πρὸς μίμηση.

3. Ὁ Μητροπολίτης Μᾶρκος ὅμως γιά τήν ἀμετακίνητη καί συνεπή του στάση εἶχε καί μία θεμελιώδη ἀρχή, τήν ὁποία καί μεῖς ὅλοι πρέπει νά γνωρίζουμε καί νά τηροῦμε. Ὅτι δηλ. πρὶν ἀπό τήν διακήρυξη κάθε ἐνότητας, εἶναι ἀνάγκη νά διαπιστωθοῦν τά ὑπάρχοντα προβλήματα, νά ἐρευνηθοῦν καί συζητηθοῦν ἀντικειμενικά, στήν συνέχεια δέ νά ἀρθοῦν ὅλα τά προβλήματα, οἱ οὐσιαστικές διαφορές καί τά ἐμπόδια τῆς ἐνώσεως, τά ὁποῖα ἔχουν σχέση μέ τήν οὐσία τῆς πίστεώς μας (π.χ. τό Filioque). Γιά τόν λόγο αὐτό κατά τόν Ἅγιο Μᾶρκο εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖα, μιά ἀμοιβαία καί λεπτομερῆς πληροφόρηση τῶν διαλεγόμενων στά θέματα τῆς πίστεως. Μέ τόν τρόπο αὐτό μποροῦν ἀμέσως νά ξεκαθαρισθοῦν πολλά ὑποτιθέμενα προβλήματα καί πολλές παρεξηγήσεις στίς σχέσεις τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἐνῶ χωρίς τόν διάλογο καί τήν ἀμοιβαία πληροφόρηση ἡ διαφορά μεταξύ τῶν Ἐκκλησιῶν θεωρεῖται πολύ μεγαλύτερα ἀπό ὅ,τι εἶναι στήν πραγματικότητα. Ὁ Μητροπολίτης Μᾶρκος ἐτόνιζε: «Ὅτε δίστανται τινες ἀλλήλων καί οὐ χωροῦσι πρὸς λόγους, δοκεῖ μείζων εἶναι καί ἢ μεταξύ τούτων διαφορά· ὅτε δ' εἰς λόγους συνέλθωσι καί ἑκάτερον μέρος νουνεχῶς ἀκροάσῃται τά παρ' ἑατέρου λεγόμενα, εὐρίσκεται πολλάκις ὀλίγη ἢ τούτων διαφορά»⁶⁶. Τοῦτο σημαίνει λοιπόν τήν ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα

66. Ὅπ. παρ. V, 28, σ. 282.

τα ενός γνησίου Θεολογικοῦ Διαλόγου καί τήν ἀνάγκη τῆς ἰκανότητος νά ἀκούει κανεῖς αὐτά πού τοῦ λέγει ὁ συνδιαλεγόμενός του. Εἶναι πράγματι μεγάλη ἰκανότητα τό νά μπορεῖ κανεῖς νά ἀκούει προσεκτικά τόν ἄλλο. Γι' αὐτό τονίζει ὁ Ἅγιος: «ἐκάτερον μέρος *νουνεχῶς ἀκροάσθαι* τά παρ' ἐκατέρου λεγόμενα». Τίς περισσότερες φορές θέλομε καί ἐπιμένομε μόνο νά μᾶς ἀκοῦν οἱ ἄλλοι.

Ἦδη προτοῦ ἀρχίσουν οἱ διαπραγματεύσεις στίς ἐπίσημες συνεδριάσεις εἶπε στόν Πάπα: «Χρή οὖν καί ὑμᾶς εἰδέναι ἃ λέγομεν ἡμεῖς, καί ἡμᾶς μαθεῖν, ἅπερ ὑμεῖς βούλεσθε»⁶⁷. Ἡ ἀμοιβαία ἐνημέρωση εἶναι λοιπόν ἀπολύτως ἀναγκαῖα. Πρέπει νά γνωρίζετε αὐτά πού ἐμεῖς λέγομε, ἀλλά καί σεῖς νά μᾶς πεῖτε τί θέλετε καί ποιός εἶναι ὁ σκοπός σας στήν Σύνοδο αὐτή. Παρηρησία καί εἰλικρίνεια εἶναι ἀπαραίτητα γιά τήν ἐπιτυχία κάθε διαλόγου. Γιά τόν λόγο αὐτό, ἐτόνιζεν ὁ «σοφώτατος» ἱεράρχης, ὅπως τόν χαρακτηρίζουν τά *Acta Graecorum*⁶⁸, ὅτι τήν κατάλληλη ὥρα εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖο νά ἐκτεθοῦν καί νά ἐξετασθοῦν μέ εἰλικρίνεια καί ἀντικειμενικότητα οἱ δογματικές διαφορές καί ἐάν τό ἀποτέλεσμα τῶν διαπραγματεύσεων εἶναι θετικό, δηλ. ἐάν λυθοῦν οἱ διαφορές, νά ἐπακολουθήσῃ καί νά ἐφαρμοσθῇ ἡ ἔνωση⁶⁹. Καί ὅταν ἤδη ἤρχισαν οἱ διαπραγματεύσεις, κατά τήν πρώτη ἐπίσημη συνεδρίαση τῆς Συνόδου, ἐτόνισεν ὁ Μητροπολίτης Μᾶρκος, ὅτι ἡ κύρια δογματική διαφορά καί αἰτία τοῦ σχίσματος εἶναι τό *filioque*, μέ τό ὅποιο ἡ Δυτική Ἐκκλησία μονόπλευρα καί αὐθαίρετα ἀλλοίωσε τό Σύμβολο τῆς πίστεως⁷⁰. Καί μεῖς λοιπόν πρέπει πάντοτε μέ θάρρος καί μέ κάθε εἰλικρί-

67. Ὅπ. παρ. VI, 11, σ. 304.

68. *Que supersunt Actorum Graecorum Cincilii Florentini*, ἐκδ. ὑπό *J. Gill*, (*Concilium Florentinum Documenta et Scriptores. Editum Consilio et Impensis Pontificii Institutii Orientalium Studiorum. Series B*), Rom 1953, 27. (= AG).

69. *Συροπούλου*, Ἀπομνημονεύματα V, 7, σ. 264.

70. AG, σ. 49. Πρβλ. καί *Συροπούλου*, Ἀπομνημονεύματα VI, 27, σ. 326.

νεια νά ἀναφέρουμε τίς ὑπάρχουσες δογματικές διαφορές καί τά ὑπάρχοντα ἐμπόδια, χωρίς νά τά σχετικοποιοῦμε, ἢ τά ἀποκρύπτουμε γιά λόγους σφαλερᾶς ἀβροφροσύνης. Αὐτό δέν βοηθάει κανένα, οὔτε δέ καί προωθεῖ τό ἱερό αἷτημα τῆς ἐνώσεως. Καί σ' αὐτό τό σημεῖο πρέπει νά μιμούμεθα τόν Ἅγιο Μᾶρκο, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα μέ τήν μαρτυρία τοῦ Συροπούλου, κατά τήν πρώτη συνεδρίαση ἐτόνισε, ὅτι «ἀδύνατόν ἐστιν ἀνακαλέσασθαι τήν εἰρήνην, ἐάν μή λυθῇ τό τοῦ σχίσματος αἷτιον»⁷¹.

4. Ὁ Μητροπολίτης Μᾶρκος ἐγνώριζε λοιπόν πολύ καλά, ὅτι ὑπῆρχαν σημαντικά προβλήματα καί διαφορές, οἱ ὁποῖες ἔπρεπε νά ἐξεταστοῦν καί ἐπιλυθοῦν. Γιά νά πραγματοποιηθῇ ὁμως αὐτό μέ ἐπιτυχία ἔπρεπε ἀπαραιτήτως νά ἐφαρμοσθῇ στόν ἀναγκαῖο διάλογο καί μιά βασική ἀρχή. Καί ἡ ἀρχή αὕτη, ἐτόνιζεν ὁ μέγας ἱεράρχης, ἦταν ἡ ἐξῆς: «*Χρή μετά ἀγάπης τούς λόγους ποιεῖσθαι, ἐπεὶ καί περὶ εἰρήνης ἐστὶν ὁ λόγος καί ταύτην κατέλιπεν ὁ Κύριος ἡμῖν ὡσπερ τινά κληρον... Χρή οὖν ἡμᾶς ταύτην ἀεὶ πραγματεύεσθαι καί μάλιστα ἐν τῇ παρουσίᾳ τῶν λόγων ὕλη, καί ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τέλους τῶν λόγων τήν ἀγάπην τηρεῖν*»⁷². Σχεδόν ἐπὶ λέξει μᾶς διασώζουν τήν γνώμην αὐτὴν τοῦ Μητροπολίτου Μάρκου καί τά Acta Graecorum τῆς Συνόδου⁷³, τά ὁποῖα περιέχουν ἐκτενῆ ἀποσπάσματα τῆς ὁμιλίας τοῦ Μητροπολίτου Μάρκου, ἐνῶ ὁ Συρόπουλος στά Ἀπομνημονεύματά του κάνει μόνο μιά σχετική περιλήψη⁷⁴.

71. Συροπούλου, Ἀπομνημονεύματα VI, 27, σ. 326.

72. Ὅπ. παρ.

73. AG, 49: «Ἐπειδὴ συνήλθομεν τῇ χάριτι καί εὐδοκίᾳ τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ, τήν αὐτὴν σπουδὴν καί προθυμίαν ἔχοντες εἰς τό θεῖον ἔργον τοῦτο τῆς εἰρήνης καί ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, ὀφείλει ἡ ἀγάπη αὕτη τηρεῖσθαι καί ἐν ταῖς διαλέξεσιν ἐξ' ἀρχῆς μέχρι τέλους διὰ πασῶν τῶν ζητήσεων γνησίως καί καθαρῶς καί ἐάν συμβῇ προενεχθῆναι ὄημα σκληρότερον δοκοῦν ἢ τραχύτερον, τοῦτο μὲν λογιστέον τῇ διαφορᾷ τῶν λόγων καί τῶν δογμάτων, τηρητέον δέ τήν ἀγάπην ἐν τοῖς προσώποις ἀσάλευτον, ὡσπερ εἴρηται». Πρβλ. καί σ. 51.

74. Πρβλ. Συροπούλου, Ἀπομνημονεύματα VI, 27, σ. 326.

Γιά τόν λόγο αυτό αναφέρω και τίς άλλες ἀρχές και ἀπόψεις τοῦ Μητροπολίτου Μάρκου παραπέμποντας και στά Acta Graecorum, δεδομένου ὅτι, κατά τόν Διαμαντόπουλο, «Μετά τήν ἱστορία τοῦ Συροπούλου ἀκολουθοῦσι κατά τήν ἀξίαν και σπουδαιότητα τά ἑλληνικά πρακτικά τῆς ἐν Φερράρα και Φλωρεντία συνόδου»⁷⁵.

5. Σημαντικόν εἶναι ἐπίσης τό γεγονός, ὅτι οἱ Ἐκκλησίες τῆς Ἀνατολῆς και τῆς Δύσεως χαρακτηρίζονται ἀπό τόν Ἅγιο Μᾶρκο ὡς «Ἀδελφές Ἐκκλησίες», οἱ ὁποῖες πρέπει μέ τήν βοήθεια τοῦ Θεοῦ νά συμφιλιωθοῦν και ἀποκαταστήσουν τήν εἰρήνην μεταξύ των... Ἐπί λέξει ἀναφέρει λοιπόν ὁ Μᾶρκος: «Ἐπειδή τοίνυν διά τῆς ἐκφωνήσεως ταύτης (ἦτοι τοῦ filioque) ἡ ἀγάπη λυθεῖσα συνδιέλυσε τήν εἰρήνην και ἀπό τούτου τό σχίσμα παρηκολούθησε, νῦν δέ εὐδοκία Θεοῦ βουληθεῖσα ἡ ρωμαϊκή ἐκκλησία τήν εἰρήνην ἀνακαλέσασθαι διά τῆς ἀγάπης ἤρξατο τοῦτο ποιεῖν, και αὐθις ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία μετά τῆς αὐτῆς ἀγάπης προσέδραμε πρός τήν ἀδελφὴν αὐτῆς, μᾶλλον δέ πρός τάς ἀδελφάς· ἐλπίς ἐστι ἄχρι τέλους, τοῦ Θεοῦ συνεργοῦντος, ἐπακολουθήσιν και τήν εἰρήνην και τά σκάνδαλα ἐκ μέσου γενήσασθαι, και καθάπερ ἐπὶ τῶν νοσημάτων, ἐπενεχθήσασθαι τήν διόρθωσιν»⁷⁶.

75. Ἐν: Βασιλείου Σταυρίδου, Φερράρας-Φλωρεντίας, Σύνοδος, 1015.

76. AG σ. 52. Ὁ J. Gill χρησιμοποιεῖ γιά τήν κριτική αὐτή ἐκδοση κυρίως δύο χειρόγραφα μέ ἀριθμό Cod. Gr. 427 και Cod. Gr. 428 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, τά ὁποῖα προέρχονται ἀπό ἓνα χειρόγραφο τῆς Κωνσταντινουπόλεως AG σ. LXXXVIII. Τά δύο αὐτά χειρόγραφα τά θεωρεῖ σάν τά καλύτερα μετά ἀπό τίς ἐντατικές ἐρευνες και ἀναλύσεις τῶν ἀρκετῶν χειρογράφων, τά ὁποῖα ἀναφέρει στήν εἰσαγωγή τῆς κριτικῆς αὐτῆς ἐκδόσεως. Μεταγενέστερα χειρόγραφα ἔχουν ἀφαιρέσει τήν ἔκφραση: «πρός τήν ἀδελφὴν αὐτῆς, μᾶλλον δέ πρός τάς ἀδελφάς», τήν ὁποία εἶχε τό πρωταρχικό κείμενο. AG σ. VI ἐξ. Πάντως και ὁ Κ. Γιαννακόπουλος ἀναφέρει γιά τήν ποιότητα τῶν ἐκδόσεων τῶν Acta Graeca, ὅτι «Ἡ καλύτερη ἐκδοση τώρα εἶναι τοῦ J. Gill» (Βυζαντινὴ Ἀνατολή και Λατινικὴ Δύση. Δύο κόσμοι τῆς χριστιανοσύνης στό Μεσαίωνα και στή Ἀναγέννηση. Μελέτες στήν Ἐκκλησιαστική και πολιτιστική Ἱστορία, Ἀθήνα 1966, 138).

Ἐάν λοιπόν σήμερα ἡ Ρωμαιοκαθολική καί ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία χαρακτηρίζονται ὡς ἀδελφές Ἐκκλησίες⁷⁷, ἐπιθυμῶ νά τονίσω, ὅτι δέν πρέπει νά ἀγνοοῦμε τό γεγονός, ὅτι καί ὁ μέγας αὐτός Ἱεράρχης καί ὑπέρμαχος τῆς Ὁρθοδοξίας, Μάρκος ὁ Εὐγενικός ἐχρησιμοποίησε τόν ἴδιο χαρακτηρισμό στήν Σύνοδο τῆς Φερράρας - Φλωρεντίας. Ὁ χαρακτηρισμός αὐτός ἔχει μεγάλη σημασία καί δείχνει τήν συνειδητή εὐαισθησία τοῦ Ἁγίου, ὁ ὁποῖος γνώριζε, ὅτι τόσο στίς εὐχάριστες καί ἀρμονικές στιγμές, ὅσο καί στίς πιό κρίσιμες καί δύσκολες, ἀκόμη καί ὅταν διακοποῦν οἱ σχέσεις, δέν παύουν οἱ ἀδελφοί νά εἶναι ἀδελφοί καί ὅτι συνεπῶς δέν θά ἔπρεπε ποτέ νά σταματήσουν τήν ἀναζήτηση τῶν ἀδελφικῶν ἀρμονικῶν των σχέσεων. Γιά αὐτόν ἀκριβῶς τόν λόγο ἐπιμένει ὁ Ἅγιος Μάρκος, ὅτι γιά τήν ἀποκατάσταση καί βίωση τῆς ἀδελφικῆς κοινωνίας τῶν «Ἀδελφῶν Ἐκκλησιῶν» εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖα ἡ ἀπομάκρυνση τῶν αἰτίων τοῦ σχίσματος καί τῆς διακοπῆς τῶν ἀδελφικῶν σχέσεων, γεγονός βέβαια πού ἰσχύει καί σήμερα⁷⁸.

Ἀπό τήν παραβολή τοῦ ἀσώτου υἱοῦ γνωρίζομε ὅτι αὐτός ὑπῆρξε ἄσωτος, δέν ἔπαυσε ὅμως ποτέ νά εἶναι καί υἱός, πρᾶγμα πού ἀπέδειξε τρανώτατα ὁ πατέρας μέ τήν ἐ-

77. Γιά τόν χαρακτηρισμό τῶν «ἀδελφῶν Ἐκκλησιῶν», ἴδε: *Miguel M^A Garijo-Guembe*, Ἀδελφές Ἐκκλησίες σέ διάλογο. Σκέψεις ἑνός ρωμαιοκαθολικοῦ θεολόγου, ἐν: Καιρός, Τόμος Τιμητικός στόν ὁμότιμο Καθηγητή Δαμιανό Ἀθ. Δόικο, Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή-Τμῆμα Θεολογίας, Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα - Τόμος 5, Νέα Σειρά, Θεσσαλονίκη 1995, 381 ἔξ. Ἐνδιαφέρον εἶναι καί ὅσα ἀναφέρει ὁ Πάπας Ἰωάννης Παῦλος ὁ Β' στήν Ἐγκύκλιό του *ut unum sint* γιά τίς ἀδελφές Ἐκκλησίες, ἀναφερόμενος στήν Καθολική καί τήν Ὁρθόδοξο Ἐκκλησία σέ εἰδικό κεφάλαιο μέ τόν τίτλο αὐτό. *Enzyklika, Ut unum sint von Papst Johannes Paul II. Über den Einsatz für die Ökumene*, ἀρ. 55, ἔξ., σ. 70 ἔξ. Πρβλ. καί *Anne Jensen*, *Die Zukunft der Orthodoxie. Konzilspläne und Kirchenstrukturen*, Zürich, Einsiedeln, Köln 1986, 107f.

78. Πρβλ. *Anastasios Kallis*, *Orthodoxie und Katholische Kirche: Von der Polemik zum «Dialog der Liebe»*, ἐν: *Ökumenische Theologie. Ein Arbeitsbuch*, hg. v. *Peter Lengsfeld*, Stuttgart Berlin Köln Mainz 1980, 132 ἔξ.

ξαιρειτική υποδοχή πού τοῦ ἐπιφύλαξε κατά τήν ἐπιστροφή του, παρά τήν ζήλεια τοῦ ἀδελφοῦ του. Ὁ Ἅγιος Μάρκος ἐχαράκτηρισε τούς συνομιλητές του ἀπό τήν Δυτική Ἐκκλησία πιά συγκεκριμένα ὡς φίλους, πατέρες, ἀδελφούς⁷⁹ καί ἀγίους⁸⁰. Καί ὁ Πατριάρχης εὐρισκόμενος στήν Βενετία, καθ' ὁδόν πρὸς Φερράραν ὅταν ἔμαθε, ὅτι ὁ Πάπας ἐξήτησε νά τοῦ φιλήσῃ τόν πόδα εἶπε: «Οὐκ ὀφείλω ἐγώ τοιοῦτον ἀσπασμόν, ἀλλ' ἐπειδή ἀδελφοί ἐσμεν, δεῖ περιττίξασθαι καί ἀσπάσασθαι ἀλλήλους ἀδελφικῶς»⁸¹. Ἀκόμη καί σ' αὐτήν τήν δύσκολη στιγμή μιᾶς παράλογης ἀπαιτήσεως τοῦ Πάπα πρὸς τόν Πατριάρχη, χρησιμοποιεῖ ὁ Πατριάρχης τούς χαρακτηρισμούς «ἀδελφός» καί «ἀδελφικῶς» γιά τόν Πάπα.

6. Ἐκεῖνο τό ὁποῖο ἐσκόπευε καί ἐπιθυμοῦσε ὁ Μητροπολίτης Μάρκος ὁ Εὐγενικός στήν Σύνοδο τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας πρέπει νά ἐπιθυμοῦμε καί ὅλοι μας σήμερα... Ἐτόνιζε λοιπόν: «Ζητοῦμεν οὖν καί παρακαλοῦμεν ἐπανελθεῖν εἰς ἐκεῖνον τόν καιρόν, καθ' ὃν ἠνωμένοι ὄντες τό αὐτό πάντες ἐλέγομεν καί οὐκ ἦν ἐν ἡμῖν σχίσμα»⁸². Ἐπιστροφή λοιπόν, «ἐπανελθεῖν», στήν Ὁρθοδοξία, δηλ. στήν ὀρθή πίστη τῆς ἐνωμένης Ἐκκλησίας, «τό αὐτό πάντες ἐλέγομεν». Τοῦτο σημαίνει ὅτι καί σήμερα ὅταν ἀπό πλευρᾶς Ὁρθοδόξου ζητεῖται «ἐπιστροφή τῆς Δύσεως στήν ὀρθοδοξία», ἐννοεῖται ἐπιστροφή στήν ὀρθή πίστη καί ὄχι στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ὡς ἐκκλησιαστική δικαιοδοσία. Διότι ὅλοι γνωρίζομε ὅτι ἡ Δυτική Ἐκκλησία δέν ἀνῆκε δικαιοδοσιακά σέ καμμιά Ἀνατολική Ἐκκλησία, δηλ. σέ κανένα Πατριαρχεῖο τῆς Ἀνατολῆς. Πολύ δέ ὀλιγώτερο ἡ ἔκφραση αὐτή «ἐπιστροφή στήν ὀρθοδοξία» σημαίνει διοικητική ὑποταγή στήν δικαιοδοσία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Γιά τούς λόγους αὐτούς δέν πρέπει νά θεωροῦν καί

79. AG σ. 216.

80. Συροπούλου, Ἀπομνημονεύματα, VIII, 6, σ. 394.

81. Συροπούλου, Ἀπομνημονεύματα, IV, 31, σ. 230.

82. AG σ. 53.

νά μᾶς ἀναφέρουν δυτικοί θεολόγοι ὅτι ἡ ἔκφραση αὐτή εἶναι παράλληλος καί σημαίνει τό ἴδιο πράγμα μέ τήν γνωστή ἔκφραση-ἀπαίτηση καί προϋπόθεση, πού ἀκούγαμε ἀπό τήν Δυτική δηλ. ἀπό τήν Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία, ὅτι γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος εἶναι ἀναγκαία ἡ «ἐπιστροφή στήν μία Ἐκκλησία, στήν μία ποιμνὴ ὑπὸ τόν ἕνα ποιμένα, δηλ. τόν Πάπα», ὅπως ἔγινε καί μέ τίς «Οὐνιτικές» Ἐκκλησίες. Διότι αὐτό πράγματι σημαίνει οὐσιαστική ὑποταγή, μέ ὅλες τίς συνέπειες, πού ὅλοι γνωρίζομε καί δέν θέλω ἐδῶ νά ἐπαναλάβω.

Τό θεμέλιο πάνω στό ὁποῖο κατά τήν γνώμη καί ἐπιθυμία τοῦ Μητροπολίτου Μάρκου πρέπει νά οἰκοδομηθῆ ἡ ἀποκατάσταση τῆς Κοινωνίας μεταξύ τῆς Ἀνατολικῆς καί τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας δέν ἔχασε μέχρι σήμερα τίποτα ἀπό τήν σπουδαιότητα καί ἐπικαιρότητά του: Οἱ βάσεις λοιπόν εἶναι ἡ ἀγάπη καί τό αὐτό φρόνημα ὄλων τῶν χριστιανῶν τόσο σέ μιὰ διαχρονική ὅσο καί σέ μιὰ συγχρονική διάσταση. Δηλ. ἡ συμφωνία ὄλων στήν Ἀνατολή καί στήν Δύση σέ μιὰ συγκεκριμένη ἐποχή καί συγχρόνως ὄλων μέ τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι διέλαμψαν στίς ἑπτὰ Οἰκουμενικές Συνόδους⁸³, χωρίς βέβαια νά χάσουν οἱ κατά Τόπους Ἐκκλησίες τό Αὐτόνομο καί Αὐτοκέφαλό των. Γιά τόν λόγο αὐτό καί ἐπειδή τό θεωροῦσε πολύ σημαντικό, ἐξήτησε τότε νά ἀναγνωσθοῦν στήν Σύνοδο τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας οἱ ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, γιά νά φανῆ καθαρά, ὅτι ἡ συμφωνία δέν εἶναι μόνον μιὰ ἐξωτερική καί τυπική ὁμοιότητα, ἀλλά συμφωνία τοῦ ἰδίου φρονήματος: *«Καί ὡσπερ ἀνεκαλεσάμεθα τήν τότε παραληφθεῖσαν ἀγάπην, οὕτω καί τῷ φρονήματι πρός τε ἡμᾶς αὐτούς ἐνωθῆναι καί πρός τούς πατέρας ἡ-*

83. Πρβλ. *G. Larentzakis*, Diachrone ekklesiale Koinonia. Zur Bedeutung der Kirchenväter in der orthodoxen Kirche, ἐν: Anfänge der Theologie. XARICTEION Johannes B. Bauer zum Jänner 1987, ἐκδ. ὑπό *N. Brox* κ. ἄ. Graz-Wien-Köln 1987, σ. 355 ἐξ.

μῶν, τοὺς ἐν ταῖς οἰκουμενικαῖς συνόδοις ταῖς ἑπτὰ διαλάμπσαντας· πρῶτον μὲν ἀναγνωσθήτωσαν οἱ ὄροι τῶν ἀγίων ἐκείνων συνόδων, εἰ μὴ νῦν ὁ καιρὸς, ἵνα δείξωμεν ἑαυτοὺς συμφωνοῦντας ἐκείνοις καὶ ἐπομένους, οὐ τῇ τάξει μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς φρονήμασιν· οὕτω γὰρ ἔσται καὶ ἡ σύνοδος αὕτη ταῖς προηγουμέναις ἐκείναις ἀκόλουθος»⁸⁴. Βασικό, λοιπόν, θεμέλιο τῆς ἐνότητος εἶναι ἡ ὀρθή διδασκαλία τῶν ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ τό συνεχές καὶ ἀδιάκοπον εἰς ὅλους τοὺς αἰῶνες.

7. Ὁ Ἅγιος Μάρκος ὁ Εὐγενικός ἐγνώριζεν ἐπίσης καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς «ἐνότητος ἐν τῇ πολυμορφίᾳ», παρὰ τό ὅτι ἐχρησιμοποιοῦσε διαφορετικὴ ὀρολογία, γιὰ νά ἐκφράσῃ τὴν ἀρχὴ αὐτή. Διαπιστώνουμε λοιπόν, ὅτι ἦταν πράγματι ἀνένδοτος στὰ βασικά καὶ οὐσιώδη θέματα τῆς πίστεως, ἐνῶ ἦταν συγχρόνως καὶ ἕνας ἀπὸ τοὺς μετριοπαθεῖς, ὅπως ἀναφέρει ὀρθά καὶ ὁ Βλάσιος Φειδᾶς⁸⁵. Ὁταν π.χ. ἦλθαν τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς στὸν αὐτοκράτορα γιὰ τίς προκαταρκτικὲς συζητήσεις καὶ τὸν ἐρώτησαν, πῶς πρέπει νά διαπραγματευθοῦν τό θέμα γιὰ τό καθαρτήριο πῦρ, εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ διαπίστωση, ὅτι ὁ Μητροπολίτης Μάρκος ἦταν ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐπὶ λέξει ἐρώτησε τὸν αὐτοκράτορα, πῶς θά ἔπρεπε νά διεξαχθοῦν οἱ διαπραγματεύσεις: μέ ἀγωνιστικὸ τρόπο ἢ «οἰκονομικῶς»⁸⁶; Κατὰ τὴν διάρκεια τῶν διαπραγματεύσεων γιὰ τό θέμα αὐτό ὁ

84. Πρβλ. AG σ. 53, καθὼς καὶ σ. 56, 59, 66 ἔξ. 86 ἔξ.

85. Βλ. Φειδᾶ, Μεθοδολογικὰ προβλήματα τῆς Συνόδου Φερράρας-Φλωρεντίας, ἐν: Ἐκκλησία 67 (1990) 118 ἔξ. Γιὰ τό θέμα τῆς ἐνότητος ἐν τῇ πολυμορφίᾳ γενικά πρβλ. G. Larentzakis, Vielfalt in der Einheit aus der Sicht der orthodoxen Kirche. Versuch einer Selbstdarstellung, ἐν: Ökumenisches Forum 8 (1985) 65 ἔξ. Τοῦ ἰδίου, Βασικαὶ ἀρχαὶ τηρήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος, ἐν: Ἐπιστημονικὴ Παρουσία Ἑστίας Θεολόγων Χάλκης, Τόμος Α', Ἀφιέρωμα εἰς τὸν Σεβ. Γέροντα Ἀρχιεπίσκοπον Ἀμερικῆς κ. Ἰάκωβον, Ἀθῆναι 1987, 323 ἔξ.

86. Ἐν: Συροπούλου, Ἀπομνημονεύματα, V, 26, σ. 280. Μέ τὴν γνωστὴ μονόπλευρη εἰκόνα, τὴν ὁποία ἔχομε γιὰ τὸν αὐτοκράτορα θά ἔπρεπε αὐτός νά εἶχε ἀπαντήσει ἠπίως ἢ «οἰκονομικῶς». Ὅμως ὁ αὐτοκράτορας στὴν προκειμένη περίπτωσι εἶναι σαφέστατος καὶ ἀπαντᾷ κατηγορη-

Μητροπολίτης Μάρκος διεπίστωσεν, ὅτι σύμφωνα μέ τήν ἔκθεση τοῦ Καρδινάλιου Ἰουλιανοῦ, ἡ διαφορά τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καί Δύσεως δέν ἦταν τόσο μεγάλη, καθώς εἶχε ὑποτεθῆ προτοῦ ἀρχίσουν οἱ συζητήσεις⁸⁷.

8. Ὁ Μητροπολίτης Μάρκος ὁ Εὐγενικός ὑπῆρξε λοιπόν σέ θέματα πίστεως καί ἀληθείας σαφέστατος καί ἄκαμπτος ὑπερασπιστής τῆς διατυπώσεως τῆς ἀκραιφνοῦς ἀληθείας, χωρίς ὑπαινιγμούς, τασσόμενος ἐναντίον κάθε συμβιβαστικῆς διατυπώσεως⁸⁸. Μετά τόν κοινό⁸⁹ καθορισμό τῶν θεμάτων τῆς Συνόδου, ἀποδέχθηκε δηλαδή ὁ Μάρκος ὁ Εὐγενικός ὅλα ἐκεῖνα, τά ὁποῖα ἀνέφεραν οἱ συνομιλητές του ἀπό τήν Δυτικῆ Ἐκκλησία, τά ὁποῖα συμφωνοῦσαν καί ἀνταποκρινόταν πρός τήν ὀρθόδοξη ἀλήθεια. Ἀνέφερε μάλιστα κατηγορηματικά ἐπί λέξει: «Ὁ ἄν μετὰ ἀληθείας λέγεται δεχόμεθά τε καί ἀσμένως περιπτυσσόμεθα ὁ δ' ἄν μή οὕτως ἔχον ἡμῖν δοκῆ, κατά πόδας καί προφανῶς ἐλέγχομεν καί ἀποβαλλόμεθα»⁹⁰. Ἡ στάση τοῦ Ἁγίου Μάρκου εἶναι σαφής. Εἶναι διατεθειμένος καί προχωρεῖ ἀδίστακτα στόν Θεολογικό Διάλογο μέ τούς ἀντιπροσώπους τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας στήν Σύνοδο αὐτή, χωρίς μῖσος καί προκαταλήψεις, ἀλλά μέ θεολογική ἀντικειμενικότητα, ἔτοιμος ἀπό τό ἕνα μέρος νά δεχθῆ κάθε συμφωνία, ἡ ὁποία διαπιστώνεται σέ θέματα πίστεως καί ἀληθείας, ἀπό τό ἄλλο ὅμως μέρος σαφῆς καί ἄκαμπτος καί ἀποφασισμένος νά ἀπορρίψῃ ἀμέσως καί ἀσυζητητί

ματικά: «Ἀγωνιστικῶς λέγετε πάντα τά ἡμέτερα δίκαια». Ὅπ. παρ. Βάσει τῆς ἀπαντήσεως αὐτῆς καί ἄλλων συγκεκριμένων ἱστορικῶν γεγονότων, νομίζω, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἀναθεώρηση τῆς εἰκόνας γιά τόν αὐτοκράτορα, ἡ ὁποία ἔχει ἐπικρατήσῃ.

87. Πρβλ. ὅπ. παρ. V 28, σ. 282. Πρβλ. καί AG σ. 20. Καθώς εἶναι γνωστόν οἱ διαπραγματεύσεις στό θέμα αὐτό ἔμειναν χωρίς ἀποτελέσματα. Πρβλ. καί Συροπούλου, Ἀπομνημονεύματα, V, 39, σ. 292.

88. Ὅπ. παρ. V, 11, σ. 266.

89. «συνδοκεῖ» ἐν: AG, σ. 91 ἐξ. Πρβλ. καί Συροπούλου, Ἀπομνημονεύματα, XII, 22, σ. 374.

90. AG, σ. 87. Πρβλ. καί Συροπούλου, Ἀπομνημονεύματα, VIII, 6, σ. 394.

κάθε διαπιστούμενη ουσιαστική διαφορά πίστεως⁹¹. Ὀντως παράδειγμα πρὸς μίμησιν ὁ Μητροπολίτης Μάρκος ὁ Εὐγενικός καὶ γιὰ ὄλους ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἐπιφορτίζονται τὸ βάρος τῶν Θεολογικῶν, Οἰκουμενικῶν Διαλόγων.

9. Ἐξ ἀναφερθῶ καὶ στοῦ πλέον συγκεκριμένου καὶ κείμενου πρόβλημα, τὸ ὅποιο εἶναι σέ ὄλους γνωστό καὶ στοῦ ὅποιο ὄλοι, λίγο πολύ, ἀναφέρονται. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀποφασιστικὴν στάσιν τοῦ Μητροπολίτου Μάρκου στοῦ θέμα τῆς Τριαδολογίας, συγκεκριμένα δὲ στοῦ θέμα τῆς Πνευματολογίας, δηλ. τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς διαρρήδην ἀπορρίψεως τῆς ἐσφαλμένης ἀπόψεως τῆς ἐκπορεύσεως αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, filioque. Ἀπὸ κανέναν καὶ ἀπὸ τίποτε δὲν ἦταν δυνατόν νὰ μεταπεισθῆ. Καὶ τελικὰ μόνο αὐτὸς δὲν ὑπέγραψε τὸ τελικὸ κείμενο τῆς ἀποφάσεως τῆς Συνόδου, καλῶς ποιῶν.

Ἦδη κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν προκαταρκτικῶν συνεδριάσεων καὶ συζητήσεων καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴν πρώτη ἐπίσημη συνεδρίαση μέχρι τὸ τέλος τῆς Συνόδου ἐτόνιζεν ὁ Μητροπολίτης Μάρκος, ὅτι τὸ filioque εἶναι ἡ κυριώτερη θεολογικὴ αἰτία τοῦ σχίσματος καὶ ὅτι ἐάν δὲν ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τὸ Σύμβολο τῆς πίστεως δὲν δύναται νὰ πραγματοποιηθῆ ἐπ' οὐδενὶ ἢ ἔνωσις⁹². Καὶ ἐννοεῖ βέβαια ὁ Μητροπολίτης Μάρκος, ὅπως καὶ ἡ Σύνοδος γενικώτερα, ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦ filioque ἔχει δύο πλευρῆς, δηλ. τὴν θεολογικὴν καὶ δογματικὴν ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὴν κανονικὴν, δηλ. τὸ πρόβλημα τῆς προσθήκης στοῦ Σύμβολο καὶ κατὰ συνέπεια τῆς ἀλλοιώσεως τοῦ Συμβόλου. Οἱ ἀντιπρόσωποι βέβαια τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας δὲν μπόρεσαν νὰ ἀπαντήσουν στὰ ἐπιχειρήματα τῶν Ἀνατολικῶν γιὰ τὴν ἀντικανονικὴν προσθήκην καὶ προσπάθησαν νὰ δικαιολογήσουν αὐτὴν μὲ τὸ κῦρος καὶ τὴν νόμιμη αὐθεντία τοῦ Πάπα, ὅτι δῆθεν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεμβαί-

91. Πρβλ. AG, σ. 89 καὶ 187 ἔξ.

92. Πρβλ. *Συροπούλου*, Ἀπομνημονεύματα, VI, 27, σ. 326. VIII, 27, σ. 414. VIII, 36, σ. 422. Πρβλ. AG, σ. 49, 56, 205 ἔξ., 216 ἔξ., 400 ἔξ.

νει ἐρμηνεύοντας τὴν ὀρθὴν πίστη μὲ νέες ἐκφράσεις, ἐφ' ὅσον δὲν ἀντιτίθενται πρὸ τὴν ὀρθὴν πίστη. Βέβαια τοῦτο δὲν ἔγινε ἀποδεκτό ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν⁹³. Καί οἱ δύο ὄψεις τοῦ προβλήματος εἶναι ἀπαράδεκτες. Σημαντικὴ ἦταν ἡ προσφορά τοῦ Ἀγίου Μάρκου καί στὴν διευκρίνιση τῆς γνησιότητος τῶν χρησιμοποιηθέντων πατερικῶν κειμένων καί τὴν ἀπόδειξιν τῆς νοθείας κειμένων πού ἐπικαλέσθησαν οἱ Δυτικοὶ ἀντιπρόσωποι. Ἡ ἀρτία λοιπὸν κατάρτιση καί προετοιμασία του ὑπῆρξε ἀποτελεσματικὴ γιὰ τὴν διεξαγωγή καί τῶν συμπερασμάτων του γιὰ τὴν ἀπόρριψη καί τῆς προσθήκης καί τῆς θεολογίας τῆς προσθήκης. Ὅ,τι θεωροῦσε τότε ὁ Μητροπολίτης Μᾶρκος, μέχρι τὸ τέλος τῶν συζητήσεων στὴν Σύνοδο, καί μάλιστα ὡς ὁ μοναδικὸς ὑπερασπιστὴς καί ἀγωνιστὴς ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας, ὡς θεολογικὴ διαφορά ἀπαράδεκτη, παραμένει μέχρι καί σήμερα ὡς σταθερὴ γνώμη ὀλόκληρης τῆς Ὁρθοδοξίας. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἰσχυρίζονται μὴ ὀρθόδοξοι θεολόγοι, ὅτι τὸ ἐν λόγω πολὺ μικρὸ θεολογικὸ πρόβλημα δὲν εἶναι τόσο σοβαρό, στὴν δὲ συνέχεια νὰ τονίζουν ἐσφαλμένα ὅτι δῆθεν αὐτὴ εἶναι καί ἡ ὀρθόδοξη ἄποψη⁹⁴.

10. Εἶναι ἐπίσης γνωστό, ὅτι ὁ Ἅγιος Μᾶρκος δὲν ἀποδεχόταν μίαν ἀπλῶς καί μόνο ἐξωτερικὴ, ἐπιφανειακὴ ἢ μόνο λεκτικὴ συμφωνία, στὴν ὁποία μάλιστα θά ἦταν δυνατὸν νὰ δοθῆ καί διαφορετικὴ ἐρμηνεία. Σήμερα θά λέγαμε, ὅτι ἀπέριπτε κάθε εἶδους «λεκτικὸ» (βερμπαλιστικὸ) οἰκουμενισμό. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὅταν ὁ αὐτοκράτορας κατὰ τὴν διάρκεια μιᾶς ἐσωτερικῆς συζητήσεως μεταξὺ τῶν ὀρθοδόξων εἶπε, ὅτι ἀπὸ τοὺς Λατίνους «τὴν διὰ γλώττης ὁμολογίαν ὀφείλομεν ἀπαιτεῖν ἐξ αὐτῶν καί ἀρκεῖσθαι ταύτῃ, οὐ μὴν δ' ἐξετάζειν καί τὰς ἐν βάθει τῶν καρδιῶν αὐτῶν διανοίας», ὁ Μητροπολίτης Ἐ-

93. Πρβλ. *Damaskinos Papandreou*, Metropolit der Schweiz, Die Konzilien von Basel und Ferrara. Florenz, 19.

94. Πρβλ. *Gregor Larentzakis*, Das Glaubensbekenntnis, 615 ἐξ.

φέσου ἀτήνησε μέ ἀπόλυτη σαφήνεια τά ἐξῆς: «*Εἰ κατά τάς διανοίας διαφερόμεθα περί τήν πίστην, οὐδέ ἐνωθῆναι δυνασόμεθα*»⁹⁵.

Καί ἐπειδή εἶναι πράγματι ἀναγκαία ἡ σαφήνεια καί ἡ ἀκρίβεια στήν ἔκφραση καί διατύπωση τῆς πίστεως ὁ Μητροπολίτης Μάρκος ἐπιμένει καί συνεχῶς ἐρωτᾷ τούς συνομιλητές του στήν Σύνοδο τῆς Φεράρας-Φλωρεντίας γιά διευκρίνιση, ἐάν δηλ. αὐτοί ἐννοοῦν τήν *οὐσία* ἢ τήν *ὑπόσταση* τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ κατά τήν ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος⁹⁶.

Τοῦτο σημαίνει ἐπιγραμματικά, ὅτι ὁ Ἅγιος Μάρκος εἶναι διτεθειμένος νά ἀποδεχθῆ ἐκεῖ ὅπου εἶναι δυνατόν μία πολυμορφία θεολογικῆς ἐκφράσεως, ὄχι ὅμως σέ κεντρικά καί οὐσιώδη θέματα τῆς πίστεως. Γιά τόν λόγο αὐτό τονίζει συνεχῶς, ὅτι σέ θέματα τῆς πίστεως δέν ἐπιτρέπεται καμία συγκατάβαση⁹⁷, οὔτε οἰκονομία⁹⁸. Ὁ Μητροπολίτης Ἐφέσου παρέμεινε ἀκλόνητος καί ἀμετακίνητος στήν βσιική αὐτή ἀρχή, παρά τίς προσπάθειες τοῦ Πατριάρχου⁹⁹ καί τοῦ αὐτοκράτορος¹⁰⁰ νά τόν μεταπείσουν, παρά τίν ἔμμεση ἀπειλή ἀποκοπῆς του ἀπό τήν ἐκκλησιαστική κωνωνία μέ πρόταση τοῦ Μητροπολίτου Κιέβου¹⁰¹ καί παρὰ τίς συκοφαντίες, ὅτι δῆθεν εἶναι «*τρελλός*»¹⁰² καί ἀχώριστος, ὅπως ὁ Ἰούδας, διότι «*τρώγει τό ψωμί τοῦ Πάπα καί συγχρόνως στρέφεται ἐχθρικά ἐναντίον του*». Αὐτό ἰσχυριζόταν ὁ συνάδελφός του Χριστόφορος, ὁ ὁποῖος μάλιστα προσπαθοῦσε νά ἀσκήση πίεση κατά τοῦ Μητροπολίτου Μάρκου, προτείνοντας νά μὴν τοῦ δίδουν

95. Ἴν: *Συροπούλου* Ἀπομνημονεύματα, VIII, 12, σ. 400.

96. Γρβλ. π.χ. AG, σ. 260 ἐξ., 280 ἐξ., 338 κλπ.

97. *Συροπούλου*, Ἀπομνημονεύματα, IX, 11, σ. 446.

98. Ὁπ. παρ.

99. Ὁπ. παρ. IX 17, σ. 450, 466 ἐξ.

100. Ὁπ. παρ. IX, 18, σ. 452.

101. Ὁπ. παρ. IX, 17, σ. 450.

102. Ὁπ. παρ. IX, 6, σ. 438.

πλέον χρήματα για τήν παραμονή του ἐκεῖ¹⁰³. Τόσο ἀνένδοτος ἦταν ὁ Ἅγιος Μᾶρκος ὥστε ἀρνήθηκε μάλιστα καί τήν πρόταση γιά τόν Πατριαρχικό Θρόνο Κωνσταντινουπόλεως, ἐπειδή δέν ἤθελε νά ἔχει καμμία σχέση μέ τά γεγονότα γύρω ἀπό τήν ἐνωτική Σύνοδο τῆς Φεράρρας-Φλωρεντίας¹⁰⁴.

Ἐάν θελήσουμε τώρα νά συνοψίσουμε, μποροῦμε νά διαπιστώσουμε τά ἐξῆς: Ὁ Μητροπολίτης Μᾶρκος ἦτο ἀπόλυτα διατεθειμένος ὑπέρ τοῦ Διαλόγου. Ἦταν εἰλικρινής, πιστός, ἄνδρας μέ καλό χαρακτήρα, ὁ ὁποῖος ἐνεργοῦσε γιά τό καλό ὀλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας. Μέ τά κίνητρα αὐτά ἤθελε νά συμβάλῃ στήν ἀποκατάσταση τῆς κοινῆς καί τήν ὁμολογία τῆς αὐτῆς πίστεως μέ τήν ἀδελφή, Δυτικήν Ἐκκλησίαν. Καί ἀκριβῶς γιά τούς λόγους αὐτούς ἐτόνιζε ἀπερίφραστα: *«Ἡμεῖς, ὦ φίλοι πατέρες, οὐκ ἀντιλέγειν ἀλλήλοις ἀπλῶς οὐδέ τά παρ' ἀλλήλων λεγόμενα ἀνατρέπειν συνελήλυθαμεν τοῦτο γάρ φιλοτιμίας ἔχεται μᾶλλον ἢ τῆς πρὸς ἀλήθειαν φερούσης ὁδοῦ ἀλλ' ἵνα, κοινῇ συζητοῦντες ἕκαστον τῶν ἀνακυπτόντων εἰς μέσον καί μετὰ πάσης ἀκριβείας εἰρηνικῶς τε καί ἀπλῶς καί φιλικῶς αὐτό ἐξετάσαντες, οὕτω τά ἐξῆς περαίνομεν, ἄχρισ ἂν ἐπί τό κοινῇ ζητούμενον ἀμφοτέροι τέλος κατανήσωμεν, ὅπερ ἐστίν ἡ τῆς ἀληθείας εὐρεσις»*¹⁰⁵. Καντηριάξει, λοιπόν ὁ Μητροπολίτης Μᾶρκος τήν τακτική πού ἐπικρατοῦσε. Κατά τήν γνώμη τοῦ Hans - Joachim Schulz, καί οἱ δύο πλευρές ἐφρόντιζαν νά βροῦν τά πιό ἰσχυρά ἐπιχειρήματα γιά νά διαλύσουν καί ἐξουθενώσουν τίς ἀπόψεις τοῦ ἀντιπάλου καί τοιουτοτρόπως στίς διαμάχες αὐτές χανόταν ὁ κύριος σκοπός, δηλ. ἡ ἐπίλυση τῶν προβλημάτων¹⁰⁶.

103. Ὁπ. παρ.

104. Ὁπ. παρ. XII, 4, σ. 548.

105. AG 187.

106. Πρβλ. *Hans-Joachim Schulz*, Die geschichtliche Entwicklung der Ostkirchen, ἐν: Handbuch der Ostkirchenkunde, Bd. I, ἐκδ. W. Nyssen ...Düsseldorf 1984², 112.

Ὁ Μητροπολίτης Μᾶρκος δέν ἐπεδίωκε ἐπιφανειακή καί ψεύτικη καταλλαγή ἢ ἐκκλησιαστικοπολιτική ἢ ἀκόμη καί μόνο πολιτική συμβατική συνύπαρξη. Οὔτε καί ἐνεργοῦσε ἐγωϊστικά γιά νά προβληθῆ ὁ ἴδιος. Οὐδεὶς λόγος περὶ ὑποχωρήσεων, οὐδεὶς λόγος περὶ ὑποταγῆς, οὐδεὶς λόγος περὶ ἀπεμπολήσεως τῆς ἀληθείας καί τῆς ὀρθῆς πίστεως, ἀλλά ἐπιδιώξεως τῆς συμφωνίας ἐν ἀληθείᾳ, γιά τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἁρμονίας καί τῆς ἐνότητος τῶν ἀδελφῶν διὰ τοῦ Διαλόγου¹⁰⁷. Δέν ἐπεδίωκε λοιπὸν τὸν διάλογον γιά νά νικήσει μέ τὰ ἰσχυρότερα ἐπιχειρήματά του τοὺς ἀντιπάλους καί νά θριαμβολογήσει ἐγωϊστικά. Καί στό σημεῖο αὐτὸ καταφαίνεται ἡ ἀγαθὴ του πρόθεση καί διάθεση πού βασιζόταν στό πνεῦμα τῶν ἀρχαίων καί μεγάλων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος γιά τὸν σκοπὸ τῶν θεολογικῶν συζητήσεων καί διαπραγματεύσεων ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: «*Οὐ γὰρ νικῆσαι ζητοῦμεν, ἀλλὰ προσλαβεῖν ἀδελφούς, ὧν τῷ χωρισμῷ σπαρασσόμεθα*»¹⁰⁸. Βλέπομε, ὅτι καί ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ἀποκαλοῦσε τοὺς λόγω διαφορετικῶν θεολογικῶν ἀπόψεων ἀποκεχωρισμένους χριστιανούς ἀδελφούς, τοὺς ὁποίους ἐπεδίωκε μέ τὸν εἰλικρινῆ διάλογο νά ἐπαναφέρει στὴν ὀρθὴ ὁδὸ τῆς αὐτῆς πίστεως προκειμένου ὅπως ἀποκατασταθῆ ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐκεῖνο, λοιπὸν, τὸ ὁποῖο ἔφερε τὸν Ἅγιο Μᾶρκο Εὐγενικό στὴν Σύνοδο αὐτὴ ὅπου ἐσήκωσε τὸ μεγαλύτερο βᾶρος τῶν διαπραγματεύσεων καί τοῦ Διαλόγου, ἦταν ἡ ἐκκλησιαστικὴ του συνείδηση καί ἡ πεποίθησή του, ὅτι ἔπρεπε νά πραγματοποιηθῆ τὸ ἱερόν αἴτημα τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς πλήρους ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας στὴν κα-

107. Ἐδῶ θὰ ἤθελα νά ἀναφέρω μιὰ χαρακτηριστικὴ καί σωστὴ διάκριση πού κάνει ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Πισιδίας: «Δύναμαι, πάντως, νά δηλώσω πὺς οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξαν καί ἐξακολουθοῦν νά εἶναι *πατόφιλοι*, ἀλλ' ὄχι *παπόδουλοι*». *Μεθοδίου Φούγια* (Μητροπ. Πισιδίας), Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀντιπαραθέσις Ἑλλήνων καί Λατίνων, 26.

108. *Γρηγορίου Ναξιανζηνοῦ*, Λόγος 41, Εἰς Πεντηκοστήν, 8, PG 36, 440B.

θόλου Ἐκκλησία Ἀνατολῆς καί Δύσεως, ἡ ὁποία ἔπρεπε νά στηρίζεται στήν ἀγάπη καί τήν ἀλήθεια τῆς πίστεως. Γιά τόν λόγο αὐτό ἦταν ὑπέρ τοῦ Θεολογικοῦ Διαλόγου, ὑπέρ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Διαλόγου, σήμερα θά ἐλέγαμε, μέ τά χαρακτηριστικά τῆς ἀντικειμενικότητας, τῆς ἀληθείας καί τῆς ἀγάπης.

Μετά ἀπό τήν ἔρευνα αὐτή καί τά παραπάνω συμπεράσματα, διαπιστώνει κανεῖς πόσο δίκαιος καί ὀρθός εἶναι ὁ χαρακτηρισμός τοῦ Σεβασμ. Μητροπολίτου Ἐφέσου, ὅταν γράφει: «Δέν μπορῶ νά φαντασθῶ, ὅτι Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός, αὐτός πού ἔσωσε τήν Ὁρθοδοξία ἀπό τήν πλάνη καί τόν ἀνδραποδισμό τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅτι ὁδεύων πρὸς τή Δύση γιά νά παραστεῖ σέ σύνοδο, δέν εἶχε στή φύση του καί στήν πνευματική δομή του, σάν ἄνθρωπος καί σάν ἐπίσκοπος, τό οὐσιαστικό γνῶρισμα καί χάρισμα τῶν ἀνθρώπων τοῦ διαλόγου καί τῆς καταλλαγῆς, καί ὅτι δέν ἐξάντλησε, ὅπως καί πραγματικά ἐξάντλησε, ὅλα τά λογικά ὄρια τῆς συζητήσεως, τῆς διαλεκτικότητας, τῆς πειθοῦς καί τοῦ διαλόγου μέ τούς Δυτικούς, προκειμένου νά κάμει νά φανεῖ ἡ ἀλήθεια στά συζητούμενα καί διαμφισβητούμενα ἀπό τούς συνομιλητάς του θέματα. Δέν ξεύρω ἂν ὑπάρχει ἱστορικός ἢ θεολόγος πού μπορεῖ νά ἀτενίσει τό ἐκκλησιαστικό καί ἠθικό ἀνάστημα τοῦ ἀγίου αὐτοῦ προμάχου τῆς Ὁρθοδοξίας, ἔξω ἀπό τά γνωρίσματα αὐτά τῆς πειθοῦς καί τοῦ διαλόγου»¹⁰⁹.

Δυστυχῶς ὅμως τότε τόσον ἡ Σύνοδος γενικά, ὅσον, (καί αὐτό εἶναι ἀκόμη χειρότερον), καί ἀδελφοί του ἀπό τήν Ἀνατολική Ἐκκλησία δέν τόν ἀκολούθησαν. Καί τελικά δέν μπόρεσε νά ἀκουσθῆ, ἀφοῦ ὁ Αὐτοκράτωρ δέν τοῦ ἐπέτρεψε νά λάβει μέρος σέ ὅλες τίς συζητήσεις. Τό γεγονός ὅμως ὅτι ἔμεινε τελικά μόνος, δέν μειώνει οὔτε τό ἀνάστημά του, οὔτε καί τήν ὀρθότητα τῆς πίστεώς του, ἡ ὁποία δέν καθορίζεται μόνον μέ τήν ἀπλή, νομοτυπική

109. Χρυσοστόμου Σ. Κωνσταντινίδου, *Μητροπολίτου Μύρων (νῦν Γέροντος Ἐφέσου)*, Ὁρθόδοξοι κατόψεις, Τόμος πρῶτος, 324.

πλειοψηφία αποφάσεων. Ἡ ἀλήθεια δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἀριθμητική πλειοψηφία. Μάρτυρας εἶναι ἡ ἱστορία. Μέ τήν ἀπόλυτη πεποίθηση λοιπόν γιά τήν ὀρθότητα τῆς πίστεως του, δέν μποροῦσε νά ἀπαρνηθῆ τήν πίστη του καί νά ἀποδεχθῆ τίς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου ἐκείνης, ἀπλούστατα συμφωνώντας μέ τήν πλειοψηφία της. Γιά τόν ἴδιο ἀκριβῶς λόγο ὀλόκληρη ἡ Ὁρθοδοξία μέχρι σήμερα εἶναι ἀδύνατο νά συμφωνήσῃ καί νά ἀποδεχθῆ τίς ἀποφάσεις ἐκεῖνες. Ἀλλά ἀπό ὅ,τι διαπιστώνω ἀπό τήν θεολογική ἔρευνα, οὔτε καί μέσα στήν Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία δέν εἶναι πιά αὐτονόητη ἡ ἀναγνώριση καί ἀποδοχή τῆς Συνόδου αὐτῆς τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας, οὔτε ὡς Οἰκουμενικῆς, οὔτε δέ καί ὡς «ένωτικῆς».

Ὅταν οἱ παραπάνω ἀξιολογήσεις (πού ἄς σημειωθεῖ γίνονται καί στήν Δύση καθημερινά πιό ἔντονες ζητώντας μάλιστα τήν ἀποκατάσταση τοῦ Μητροπολίτου Μάρκου), γίνουν καθολικά ἀποδεκτές στήν Ἀνατολή καί στήν Δύση, ὡς κοινή πλέον γνώμη τότε θά ἀνοίξει πραγματικά καί ὁ δρόμος γιά τήν πλήρη ἀποκατάσταση τῆς ἐπιδιωκομένης καί ἐπιθυμητῆς κοινωνίας τῶν Ἀδελφῶν Ἐκκλησιῶν, μέ ἕνα οὐσιαστικό διάλογο, παρόμοιο μέ ἐκεῖνον πού ἐπεδίωξε καί διεξήγαγε ὁ Ἅγιος Μᾶρκος.

Ἡ μὴ ἀποδοχὴ τῆς Συνόδου τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας

Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ θὰ ἐπιχειρήσω νὰ ἐκθέσω ὀρισμένα βασικὰ σημεῖα τῆς στάσεως τοῦ Μητροπολίτου Μάρκου ἔναντ τῆς Συνόδου αὐτῆς καὶ νὰ τὰ συγκρίνω μὲ τὴν σύγχρονη ἄποψη τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐπισημαίνοντας ὅτι ὑπῆρχαν προβλήματα ὡς πρὸς τὴν σύγκληση καὶ διεξαγωγὴ τῆς Συνόδου αὐτῆς. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο θὰ φανῆ καθρὰ γιατί ἡ ἑνωτικὴ αὐτὴ Σύνοδος δέν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ ἀπὸ τοὺς Ὁρθοδόξους, οἱ ὁποῖοι γιὰ τὴν ἀποκατάστιση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος καὶ κοινωνίας ἐζητοῦσαν ἀπὸ μακροῦ τὴν σύγκληση μιᾶς πραγματικῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Ἦδη τρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐν λόγω Συνόδου ὑπῆρξαν ἀντιρρήσεις καὶ διαμαρτυρίες ἀπὸ μέρους τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὴν Οἰκουμενικότητα καὶ ἰσοτιμία τῆς Συνόδου, παρὰ τίς διαβεβαιώσεις τοῦ Πάπα καὶ τοῦ Αὐτοκράτορος¹¹⁰.

1. — Ἡ προετοιμασία τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ἐπιλογή τῶν συνοδικῶν ἦσαν ἑλλειπεῖς. Ἐκτὸς τούτου, ἡ προετοιμασία τῶν συνοδικῶν δέν εἶχε γίνει μὲ εἰρηνικὸ καὶ οἰκουμενιστικὸ πνεῦμα, ἀλλὰ κυρίως μὲ πολεμικὰ καὶ ἀπολογητικὰ κίνητρα. Στὴν πραγματικότητα ἕλλειπαν τὰ ἀδελφικὰ αἰσθήματα, πού θὰ ὀδηγοῦσαν σὲ ὀρθές οἰκουμενικὲς διαπραγματεύσεις. Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ εἶναι καὶ γιὰ τὴν εἰρήνη καὶ τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας πολὺ χρήσιμα. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ δέν μπορῶ νὰ δεχθῶ τὰ ὀρθολογιστικὰ κριτή-

110. Πιβλ. *Συροπούλου*, Ἀπομνημονεύματα, VI, 11, σ. 304. VI, 12, σ. 304. VI, 14, σ. 306 κλπ.

ρια του J. Gill, πού ισχυρίζεται, ότι αναγκαία είναι μόνο η έρευνα των πηγών, και ότι η ιστορία δεν πρέπει να στηρίζεται σε αισθήματα¹¹¹. Έκτός όρισμένων εξαιρέσεων, οι περισσότεροι των συνοδικών πατέρων δεν είχαν καν διάθεση να γνωρίσουν πράγματι την θεολογία, την ιστορική εξέλιξη της εκκλησιαστικής οργάνωσης, την πορεία της λειτουργικής ζωής κλπ. των συνομιλητών των της δυτικής παρατάξεως, ή για να ακριβολογήσω, των αντιπάλων των. Πολύ δε ολιγώτερον υπήρξε διάθεση για κατανόηση και αγάπη. Ένδιαφέρον είναι να αναφερθῆ ἔδῳ ότι την ἐπιθυμία των αντιπροσώπων της Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὅπως μετά την ὑπογραφή του ἑνωτικοῦ κειμένου και μετά την ἀνάγνωσή του σέ μιά λατινική λειτουργία, ἀναγνωσθῆ τοῦτο και κατά την διάρκεια μιᾶς λειτουργίας των ἀνατολικῶν αντιπροσώπων παρουσία τοῦ Πάπα, δέν μπόρεσαν να ἱκανοποιήσουν οἱ δυτικοί ἀντιπρόσωποι, ὄχι μόνο διότι δέν ἤθελαν, ἀλλά και διότι οὔτε αὐτοί ἀλλά οὔτε και ὁ ἴδιος ὁ Πάπας ἐγνώριζαν πῶς τελεῖται ἡ λειτουργία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας¹¹². Πῶς ἦταν λοιπόν δυνατόν - ἔκτός ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ ἀποφάσεις αὐτές καθεαυτές δέν μποροῦσαν να γίνουν ἀποδεκτές - να πραγματοποιηθῆ ἡ πλήρης ἐκκλησιαστική, λειτουργική και μυστηριακή κοινωνία σέ Ἀνατολή και Δύση σέ ὅλες τίς ἐπαρχίες και ἐνορίες, ἢ πῶς ἦταν δυνατόν να τελεσθῆ και κάποιο συλλεῖτουργο;

2. - Ὁ Μάρκος ὅμως ὁ Εὐγενικός πῆγε στήν Σύνοδο τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας, γιατί ἦταν ἀπόλυτα πεπεισμένος ὅτι ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας μέ βάση τήν κοινή και ὀρθή πίστη ἀποτελοῦσε μεγάλη ὑποχρέωση και καθῆκον. Γιά τόν λόγο αὐτό δέν ἀνταποκρίνεται πρὸς τήν πραγματικότητα, και ἀποτελεῖ μεγάλη ἀδικία κατά τοῦ Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, ἡ γνώμη τοῦ J. Gill, ὅτι αὐτός εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἦταν ἀντίπαλος τῆς ἐνώσεως των

111. J. Gill, Konstanz und Basel-Florenz, Mainz 1967, 347.

112. Πρβλ. ὁ παρ. X, 17, σ. 500.

Ἐκκλησιῶν¹¹³. Καί διερωτᾶται κανεῖς, εἶχαν πράγματι ὅλοι οἱ συνοδικοί τότε, ἀπό Ἀνατολή καί Δύση τήν ἴδια διάθεση καί τά ἴδια κίνητρα; Καί ἐάν εἶχαν διάθεση γιά ἐνότητα, τί εἴδους ἐνότητα ἐσκόπευαν; Εἶχαν οἱ ἀνατολικοί μέ τούς δυτικούς ὑπ' ὄψη τους τήν ἴδια ἐνότητα; Ἡ ἄλλα ἐσκόπευαν καί ἐννοοῦσαν οἱ μέν καί ἄλλα οἱ δέ;

113. Πρβλ. *J. Gill*, Konstanx und Basel-Florenz, Mainz 1967, 349.

Ποῖα τὰ κίνητρα στήν Δύση καί ποῖα στήν Ἀνατολή;

α. – Στήν Ἀνατολή κυριαρχοῦσε ἡ γνώμη, ἡ ὁποία ἐξ' ἄλλου δέν ἦταν ἄγνωστη στήν Δύση, ὅτι ὁ Πάπας Εὐγένιος ὁ Δ' ἐνδιαφερόταν γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς ἐνότητος μέ τήν Ἀνατολική Ἐκκλησία προκειμένου ὅπως ἀποκαταστήσει τό κῦρος καί τό γόητρό του στήν Δύση, τό ὁποῖο εἶχε ἐξασθενήσει πολύ μέ τήν Σύνοδο τῆς Βασιλείας¹¹⁴. Καί ἡ ἐπιφυλακτική γνώμη τοῦ Η. - J. Marx εἶναι ὅτι: «Εὐγένιος ὁ Δ' δέν ἐνδιαφερόταν γιά τήν ἔνωση ἀποκλειστικά καί μόνο ἔνεκα τῶν ἀντιβασιλειανῶν κινήτρων»¹¹⁵. Ἐν τούτοις παραδέχεται, ὅτι ἡ θέση τοῦ Πάπα Εὐγενίου τοῦ Δ' εὐρισκόταν σέ «ἄθλια κατάσταση»¹¹⁶ καί ὅτι ἡ εὐκαιρία νά παρουσιάσει τόν ἑαυτό του ὡς τόν κύριο συντελεστή τῆς ἐνότητος μεταξύ τῆς Ἀνατολικῆς καί Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τῆς Συνόδου τῆς Βασιλείας, ἐβελτίωσε ὅπωςδήποτε κατά πολύ τό γόητρό του¹¹⁷. Τά κίνητρα αὐτά ἀναφέρει καί ὁ Συρόπουλος στά Ἀπομνημονεύματά του¹¹⁸.

β. – Ἀπό τό ἄλλο μέρος, δηλ. ἀπό τήν πλευρά τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὑπάρχει ἡ γνώμη, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰω-

114. Πρβλ. *Βλ. Φειδᾶ*, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία, II, Ἀπό τῆς Εἰκονομαχίας μέχρι τῆς Ἀλώσεως (726 - 1453), Ἀθήνα 1977, σ. 292. Πρβλ. καί *Grigorios Larentzakis*, Das Verhältnis von Ost- und Westkirche, ἐν: *Geschichte der katholischen Kirche*, ἔκδ. ὑπό *J. Lenzenweger κ.ἄ.* Graz-Wien-Köln 1986, 277.

115. *H.-J. Marx*, Filioque und Verbot eines anderen Glaubens auf dem Florentinum. Zum Pluralismus in dogmatischen Formeln, *St. Augustin-Niederplais* 1977, 280.

116. Ὅπ. παρ. σ. 283.

117. Ὅπ. παρ. σ. 285.

118. Πρβλ. *Συροπούλου*, Ἀπομνημονεύματα, IV, 39, σ. 240, πρβλ. καί ὅπ. παρ. V, 6, σ. 260.

άννης Η' ο Παλαιολόγος ένδιεφέρετο πολύ διά τήν ένωσην αὐτήν κυρίως διά πολιτικούς λόγους, ἐξ' αἰτίας μάλιστα τοῦ Ὁθωμανικοῦ κινδύνου. Πρέπει ὅμως νά τονισθῆ ὅτι ἡ γνωστή αὐτή γνώμη, ὅτι δηλ. ὁ Αὐτοκράτωρ ένδιεφέρετο γιά τήν ένωση μόνο γιά τούς λόγους αὐτούς, καθόλου δέ γιά τά ἐκκλησιαστικά καί θεολογικά προβλήματα, καί ὅτι γι' αὐτό κατεπίεξε τούς ἰδικούς του καί τόν Πατριάρχη Ἰωσήφ τόν Β' πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ του¹¹⁹, δέν εἶναι ἀντικειμενική, οὔτε δέ καί ἀνταποκρίνεται πρὸς τήν πραγματικότητα. Μιά ἀκριβέστερη ἔρευνα τῶν πηγῶν πού ὑπάρ-

119. Ὁ Σπ. Μπιλάλης ἰσχυρίζεται μάλιστα, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ ἐχρησιμοποίησε τήν φιλοδοξία τοῦ Πατριάρχου Ἰωσήφ γιά νά τόν πείσει νά λάβῃ μέρος στήν Σύνοδο τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας. Γιά ἀπόδειξη χρησιμοποιοῖ ἓνα χωρίο ἀπό τά ἀπομνημονεύματα τοῦ Συροπούλου, στό ὁποῖο ὑπάρχει πράγματι τό περιεχόμενο καί στό ὁποῖο παραπέμπει. Ὁ Μπιλάλης, ὅμως διαστρεβλώνει τό συσχετισμό τοῦ περιεχομένου, δηλ. στό ποῦ ἀναφέρεται τό χωρίο τοῦτο. Στό σημεῖο αὐτό τῶν Ἀπομνημονευμάτων δέν γίνεται ἀναφορά σέ διάλογο μεταξύ Αὐτοκράτορος καί Πατριάρχου, ἀλλά μεταξύ Πατριάρχου καί Ἰωάννου, τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Συνόδου τῆς Βασιλείας, ἡ ὁποία ἀκόμα ἐσυνοδρίαζε, καί ὁ ὁποῖος ἐπερίμενε στήν Κωνσταντινούπολι νά ἐπιστρέφει ὁ συνάδελφός του Henri Menger ἀπό τήν Βασιλεία μέ τό διορθωμένο Προοίμιο. Ὁ Ἰωάννης αὐτός ὑποσχέθηκε στόν Πατριάρχη τιμές καί πανηγυρική ὑποδοχή, ἐάν θά ἐπῆγαινε στήν Βασιλεία (Γαλλίας) καί ἐάν ἐλάμβανε μέρος στήν Σύνοδο ἐκείνη. (Πρβλ. Συροπούλου, Ἀπομνημονεύματα, III, 2, σ. 160 ἐξ.) Τό χωρίο λοιπόν στό ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ Μπιλάλης δέν ἔχει καμμία σχέση μέ τήν Σύνοδο τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας, ἀλλά ἀναφέρεται στίς προσπάθειες τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Συνόδου τῆς Βασιλείας νά κερδίσουν τούς Ἀνατολικούς τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως καί τούς πείσουν νά μεταβοῦν στήν Σύνοδο τῆς Βασιλείας καί ὄχι σ' ἐκείνη τοῦ Πάπα. Ὁ Μπιλάλης ἐχρησιμοποίησε κολοβό τό χωρίο καί ἀντί νά γράψῃ τό ὄνομα Ἰωάννης, τό ὁποῖο εὐρίσκεται στό πρωτότυπο τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Συροπούλου, ἔγραψε τήν λέξη: ὁ αὐτοκράτωρ. Αὐτή τήν ἀλλαγὴ δέν μπορῶ νά παραδεχθῶ σάν μιά ἀπλή ἀβλεψία ἢ μιά ἀπλή σύμπτωση. Κατ' αὐτόν τόν τρόπον καταλήγει στόν συνειδητό καί ἄδικο ἰσχυρισμό του: «Ἡ πολιτική σκοπιμότης τοῦ αὐτοκράτορος καί ἡ φιλοδοξία τοῦ Πατριάρχου Ἰωσήφ ἐστάθησαν τά μόνα αἷτια τῆς συμμετοχῆς εἰς τήν σύνοδον τῆς Φλωρεντίας ἀπό πλευρᾶς τῶν Ἀνατολικῶν» (Σπ. Μπιλάλης, Ὁρθοδοξία, σ. 21).

χουν θά μᾶς ἀναγκάσει νά διορθώσουμε καί τήν συνηθισμένη εἰκόνα τοῦ αὐτοκράτορος. Θά ἄξιζε τόν κόπο καί θά ἦταν πολύ χρήσιμο νά ἐπαναφέρουμε στήν μνήμη μας, ὅλες ἐκεῖνες τίς περιπτώσεις, κατά τίς ὁποῖες ὁ Αὐτοκράτορας ὄχι μόνον ἐνεργοῦσε ὡς ἀντικειμενικός διαιτητής, ἀλλά καί ὡς ἀπολογητής καί ὑποστηρικτής καί προστάτης τῆς ὀρθῆς πίστεως. Πολλές φορές μάλιστα ἐπέπληττε καί ὅλους ἐκείνους ἀπό τήν ἀντιπροσωπεία τῶν Ἀνατολικῶν, οἱ ὁποῖοι παρέκλιναν ἀπό τήν γνησίαν παράδοσιν των, ἢ ἐπρότειναν νέα θέματα συζητήσεως πρὸς ὄφελος τῶν Δυτικῶν.

Γιά τήν καλύτερη ἐπιτυχία τῆς Συνόδου ὁ Αὐτοκράτωρ ἀπαιτοῦσε συνεχῶς μιά ἐντατική συνεργασία, μέ ἀλληλοσεβασμό τῶν δικαιωμάτων καί τῶν εὐθυνῶν τοῦ καθενός, πρῖν τήν ἀναχώρησιν γιά τήν Σύνοδο¹²⁰ ἀλλά καί κατά τήν διάρκειαν τῆς Συνόδου. Πολλές φορές συγκαλοῦσε τοὺς ἀνατολικούς ἀντιπροσώπους προκειμένου ὅπως προετοιμαστοῦν πρῖν ἀπό τίς ἐπίσημες κοινές συνεδριάσεις καί εὗρουν τίς καλύτερες ἀπαντήσεις στά τεθέντα ἐρωτήματα, καί τοῦτο γιά μιά δυναμική ὑπεράσπιση τῆς ἀπόψεως καί τῆς πίστεως των καί ἀποτελεσματικώτερη ἀναίρεση τῆς ἐσφαλμένης ἀντιπάλου γνώμης¹²¹.

120. Πρβλ. *Συροπούλου*, Ἀπομνημονεύματα, II, 2, σ. 102: «Ὁν γάρ δίκαιόν ἐστιν ἄνευ πατριάρχου ἀποφαίνεσθαι ἡμᾶς... ὁ βασιλεὺς ὤρισε, Κρεῖττόν ἐστι... ἵνα καί ἡ βασιλεία καί ἡ Ἐκκλησία ἔχωσι γνώριμα τὰ ἴδια δίκαια μετὰ εἰρήνης καί ὁ γενησόμενος πατριάρχης γινώσκῃ εὐθύς τίνα εἰσὶν αὐτοῦ ἴδια καί τίνα τοῦ βασιλέως». Ἡ ἐκλογή τοῦ Πατριάρχου ἦταν λοιπὸν καί κατά τήν ἄποψιν τοῦ Αὐτοκράτορος ἡ βασικὴ προϋπόθεσις γιά τήν ἀγαθὴν συνεργασίαν, κατά τήν ὁποῖαν ὁ καθένας, τόσον ὁ Αὐτοκράτωρ ὅσον καί ὁ Πατριάρχης, ἐγνώριζε καί ἐσέβετο τὰ ὄρια τῆς δικαιοδοσίας των. Περισσότερα γιά τήν συνεργασίαν καί τίς συσκέψεις πρβλ. καί ὅπ. παρ. II, 8, σ. 110: «Ὁ Αὐτοκράτορας καί ὁ Πατριάρχης ἀπαιτοῦσαν ἀπό κοινοῦ τήν σύγκλησιν Οἰκουμενικῆς Συνόδου γιά τήν ἀποκατάστασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος. Πρβλ. καί II, 17 σ. 118; II, 43, σ. 148 κλπ.

121. Πρβλ. π.χ. ὅπ. παρ. III, 8, σ. 168. IV, 30, σ. 230. V, 14, σ. 270. VI, 22, σ. 318. VI, 24, σ. 320. VI, 46, σ. 344. VIII, 19, σ. 406. VIII, 25, σ. 412. VIII, 31, σ. 418 ἐξ. IX, 22, σ. 456. σ. 458. X, 4, σ. 478. Ἐδῶ διαμαρτυρήθηκε ὁ Αὐτοκράτωρ κατά τοῦ ἐπισήμου κειμένου.

Ὁ Αὐτοκράτωρ καί μετὰ τήν ὑπογραφή τοῦ κειμένου ἔδειξε σθεναρά ἀντίσταση πρὸς τόν Πάπα, ὁ ὁποῖος εἶχε πολλές ἀπαιτήσεις. Μεταξὺ ἄλλων ἐζήτησε τήν τιμωρία τοῦ Μητροπολίτου Μάρκου, καί τόν διορισμό ἑνός διαδόχου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, μετὰ τόν θάνατο τοῦ Πατριάρχου Ἰωσήφ τοῦ Β' κλπ.¹²² Οἱ ὀπαδοί τῆς ἐνώσεως, οἱ «τοῦ λατινισμοῦ ἐφιέμενοι»¹²³, ἐπηρέαζαν¹²⁴ βέβαια τόν Αὐτοκράτορα, χωρὶς νά θεωρηθῆ ὅτι δέν εἶχε αὐτός καί προσωπική γνώμη. Πολλές φορές ἀπεφάσιζε μόνος¹²⁵, καθὼς δέ γνωρίζομε προσπαθοῦσε νά πείσῃ καί νά πιέσῃ τούς διστάζοντας νά ὑπογράψουν, γιά νά ἐπιτευχθῆ τελικά ἡ ἐνωσις, μέ τήν ἐλπίδα, ὅτι θά δοθῆ καί ἡ ἀναμενόμενη καί ἀπό τήν ἐνωσις ἐξαρτωμένη στρατιωτική βοήθεια¹²⁶. Ὁ Αὐτοκράτωρ βρισκόταν πράγματι σέ μιά πολύ δύσκολη θέση καί σέ ἓνα πολύ μεγάλο δίλημμα. Καί τό ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ ἐπερίμενε στρατιωτική βοήθεια δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Καί μπορεῖ νά πεῖ κανεῖς, γιατί ὄχι;! Ὁ καθένας μπορεῖ νά περιμένει βοήθεια ἀπό τόν ἀδελφό του. Καί δικαίως! Τό θέμα καί τό πρόβλημα εἶναι: μέ ποιό τίμημα! Γιά τόν λόγο αὐτό τίθεται τό ἐρώτημα, ἐάν καί κατά πόσον ὁ Αὐτοκράτωρ ἤθελε πράγματι νά ἐπιτύχῃ τήν ἐνωσιν ἄνευ ὄρων καί πάσῃ θυσία, θυσιάζοντας ἀκόμη τήν πίστην του καί τήν πίστην τῆς Ἐκκλησίας του τελείως ἀβασάνιστα καί ἐπιπόλαια, ἀπλῶς καί μόνον διότι ἤθελε καί ἤλπιζε – ὅπως ἀπεδείχθη μάταια – ὅτι θά τοῦ ἐδίδετο ἀρκε-

122. Πρβλ. ὄπ. παρ. X, 18, σ. 504. X, 23, σ. 508. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἐνθαρρύνει μάλιστα τόν Μητροπολίτη Μᾶρκο νά μή φοβηθῆ καθόλου ὅταν θά δικαιολογήσῃ τήν στάση του μπροστά στόν Πάπα.

123. Ὅπ. παρ. IX, 7, σ. 440, 444. Ἐδῶ πρόκειται γιά τήν ομάδα μέ ἀρχηγό τόν Βησσαρίωνα. Πρβλ. καί *Θεοδ. Ζήση*, Γεννάδιος Β' Σχολάριος, Θεσσαλονίκη 1980, 136 ἔξ.

124. Πρβλ. *Συροπούλου*, Ἀπομνημονεύματα, X, 1, σ. 474.

125. Πρβλ. *Συροπούλου*, Ἀπομνημονεύματα, VII, 9 ἔξ. σ. 358 ἔξ.

126. Πρβλ. π.χ. ὄπ. παρ. X, 12, σ. 486 ἔξ. Καί ὁ Συρόπουλος διερωτᾶται πῶς μπόρεσαν τόσο πολλοί νά πωλήσουν τήν συνειδησίαν των ἔνεκα τῆς ἐνώσεως αὐτῆς. Ὅπ. παρ. σ. 488.

τή στρατιωτική βοήθεια. Ός προς τό θέμα αυτό ό Marx διαπιστώνει τά έξής: «Από τήν σκοπιά μιās καθαρά ρεαλιστικῆς πολιτικῆς δέν ἦτο δυνατόν παρά νά καταλήξει ἡ άποστολή τῶν Έλλήνων στήν Ίταλία σέ άποτυχία»¹²⁷. Πάντως ἡ κρίση γιά τόν αὐτοκράτορα δέν εἶναι άπλή. Για τόν λόγο αὐτό πρέπει νά άποφεύγονται οί άκραῖες θέσεις τόσο προς τήν μιά ὄσο καί προς τήν ἄλλη κατεύθυνση. Μιά άντικειμενική έρευνα θά βοηθήσει νά διαλευκανθῆ καί τό σημείο αὐτό.

127. H. - J. Marx, Filioque und Verbot, σ. 285.

Τί είδους ένότητα έπεδίωκαν στην Άνατολή καί τί στην Δύση;

3.— Πρέπει όμως νά τεθῆ καί ένα άλλο ερώτημα: Τί είδους ένότητα έπεδίωκαν τότε στην Άνατολή καί τί είδους στή Δύση; Ὑπῆρχε συμφωνία καί σύμπτωσις απόψεων ὡς πρὸς τό ζητούμενον; Οἱ διαφορές στην Άνατολή καί τή Δύση γιά τό θέμα αὐτό ἦταν δυστυχῶς πολύ μεγάλες καί πολύ βασικές. Οἱ διαφορές δέν ἦταν μόνο τυπικές καί επιφανειακές. Μεταξύ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Άνατολῆς καί τῆς Δύσεως εἶχε ἐπέλθει μιὰ οὐσιαστική ἀποξένωσις. Ἡ μονόπλευρη θεολογική, ἐκκλησιολογική καί δομική ἐξέλιξις καί ἀπομάκρυνσις τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἀπό τήν κοινωνία τῆς ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας τῆς πρώτης χιλιετίας ἦταν ἤδη τόσο μεγάλη, ὥστε νά μή μπορεῖ νά γίνη μέ κανένα τρόπο ἀποδεκτή. Τό πρόβλημα δέν ἦταν τυχόν ἄγνοια, δηλ. ὅτι στην Άνατολή δέν ἐγνώριζαν τήν ἐξέλιξη αὐτή τῆς Δύσεως. Ἀπεναντίας τήν ἐγνώριζαν πολύ καλά. Τό μεγάλο πρόβλημα ἦταν ὅτι ἡ ἀπομάκρυνσις αὐτή ἦταν τόσο μεγάλη καί οὐσιαστική, ὥστε δέν δεχόταν καμμία συμβατικότητα, συγκατάθεση καί φυσικά οὔτε μποροῦσε νά γίνη καί ἀποδεκτή. Τί είδους ένότητα έπεδίωκαν λοιπόν στην Άνατολή καί στην Δύση;

α.— Στην Άνατολή: Καί ἐάν ἀκόμη δεχθοῦμε ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ έπεδίωκε τήν πραγματοποίηση μόνο τῶν πολιτικῶν του σκοπῶν, τόσον ἐκεῖνος —τουλάχιστον στην ἀρχήν τῶν διαπραγματεύσεων πολύ έντονα— ὅσον καί ὀλόκληρη ἡ ἀντιπροσωπεία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, στην ὁποία ἀντιπροσωπευόταν ὅλα τά πρεσβυγενῆ Πατριαρχεῖα, έπεδίωκαν τήν ἀποκατάσταση τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας σέ θεολογική καί ἐκκλησιολογική βάση, δηλ. πάνω στά θεμέλια τῆς ὀρθῆς πίστεως. Τοῦτο σημαίνει συγκεκριμένα

τήν ἐκκλησιολογική διοργάνωση τῶν Πατριαρχείων καί τῆς Πενταρχίας τῆς πρώτης χιλιετίας, ὄχι μοναρχικά, ἀλλά πολυκεντρικά καί συνοδικά, μέ αὐτοκέφαλα καί αὐτόνομα ἐκκλησιαστικά κέντρα, ἔχοντα μεταξύ τῶν πλήρη κοινωνία, βασιζομένη στήν αὐτή ὀρθή πίστη, σύμφωνα μέ τίς ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Τήν ἄποψη αὐτή, τήν ὁποία ἀπεδέχοντο λίγο πολύ καί οἱ ἄλλοι, εἶχε θέσει ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση ὁ Μητροπολίτης Ἐφέσου Μᾶρκος Εὐγενικός.

Ὅταν ὁ Καρδινάλιος Ἰουλιανὸς ἠθέλησε νό ἐπικαλεσθῆ τήν ἀντιφωτιανήν Σύνοδον τοῦ 869, ἐπειδὴ δῆθεν ἦτο Οἰκουμενική, διεμαρτυρήθη ἔντονα ὁ Μᾶρκος Εὐγενικός, διότι ἡ Σύνοδος αὐτή εἶχε ἤδη ἀπορριφθῆ ἀπὸ τήν κοινή, ἑνωτική Σύνοδο¹²⁸ τοῦ ἔτους 879. Ὁ Καρδινάλιος συνεφώνησε μέ τήν ἄποψη αὐτή τοῦ Μητροπολίτου Μάρκου χωρὶς διαμαρτυρία¹²⁹. Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή ὁ Μᾶρκος Εὐγενικός ὑπενθύμισε, ὅτι κατὰ τήν Σύνοδο τοῦ 879, τήν ὁποία θεωρῶ ὡς τήν 8η Οἰκουμενική, ἔγινε ἀποδεκτό τό Σύμβολο τῆς Πίστεως μέ τήν ἀρχική διατύπωση τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ 381 ἀπορριπτουμένου τοῦ filioque¹³⁰. Ὅλα αὐτά ἐτέθησαν λοιπόν ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση πίστεως διὰ τήν ἀποκατάσταση τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Ἐνδιαφέρον εἶναι, ὅτι, παρά τό γεγονός ὅτι ὁ Μητροπολίτης Μᾶρκος θεωροῦσε ὡς ἀπαραίτητη καί τήν λύση τοῦ παπικοῦ προβλήματος¹³¹ (ἐπειδὴ οἱ δυτικοὶ ἐπεκαλοῦντο συνεχῶς ὡς τελευταῖο ἐπιχείρημά των τήν αὐθεντία τοῦ Πάπα καί τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ὡς νομίμου ἀρχῆς, ἡ ὁποία δῆθεν εἶχε τό δικαίωμα ἀποφάσεων

128. Τόν χαρακτηρισμό αὐτό χρησιμοποιοῦ σκόπιμα.

129. AG σ. 90 ἐξ.

130. Ὅπ. παρ. Γιά τό θέμα τῆς κοινῆς ἀναγνώρισεως τῆς Συνόδου αὐτῆς τοῦ 879/880 ὡς τῆς 8ης Οἰκουμενικῆς ἰδέε περισσότερα στό *G. Larentzakis*, Vielfalt in der Einheit, σ. 69 ἐξ. καί *Τοῦ Ἰδίου*, Konziliarität und Kirchengemeinschaft. Zukunftsüberlegungen, ἐν: Ökumenisches Forum 10 (1987) 175.

131. AG σ. 211.

καί ἀλλαγῶν, πράγμα, τό ὁποῖον βέβαια ποτέ δέν ἔγινε ἀποδεκτό¹³²), διά τήν ἀποκατάσταση τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος, ἔθετε ὡς ἀπόλυτη προϋπόθεση καί ὑποχρεωτικό ὄρο μόνο τήν ρύθμιση τοῦ προβλήματος τοῦ Filioque καί τήν ἀπάλειψη τῆς προσθήκης αὐτῆς ἀπό τό Σύμβολο τῆς Πίστεως. Ἐτσι στό θέμα τοῦ Διαλόγου ἀποδεικνύεται ὁ Μᾶρκος Εὐγενικός διαλλακτικός. Ὁ Βλάσιος Φειδᾶς ἀναφέρει: «Διά νά κατανοηθῆ σαφέστερον ἢ μετριοπάθεια τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου εἰς τήν συγκεκριμένην ἀξίωσιν θά ἤρκει νά ἀναλογισθῆ τις τάς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀντιδράσεις τῶν ἄνθενωτικῶν, ἐάν ἡ ἀξίωσις αὐτή ἐγένετο δεκτή ὑπό τῆς συνόδου καί ἐκηρῦσσετο ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς καί μόνον ἡ ἔνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καί Δύσεως»¹³³.

Αὐτοκράτωρ λοιπόν καί Πατριάρχης καί οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἄλλων πατριαρχείων ἐπεδίωκαν ὅπως ὁ Μητροπολίτης Ἐφέσου Μᾶρκος τήν ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κοινῆς πίστεως καί τῆς ὀρθῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας¹³⁴, ἄσχετα ἂν ἀργότερα, ἐξαιρουμένου τοῦ Μητροπολίτου Μάρκου, ὑπεχώρησαν καί τελικά ἀπεδέχθησαν καί ὑπέγραψαν τήν λατινικήν ἀποψιν τοῦ filioque. Κακῶς βέβαια, διότι ἡ λατινική αὐτή ἀποψις δέν εἶναι δυνατόν νά γίνῃ ἀποδεκτή οὔτε κατ' οἰκονομίαν καί συγκατάβασιν, ἀλλά οὔτε καί ὡς ἔκφρασις ἐνότητος ἐν πολυμορφία.

Εἶναι εὐχάριστον ὅτι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τήν τότε ἀπαράδεκτη διατύπωση, τώρα ἡ διεθνῆς μεικτὴ Θεολογικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ ἐπισήμου Θεολογικοῦ Διαλόγου μεταξύ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς καί τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, διετύπωσε μίαν πρότασιν ὅσον ἀφορᾷ στό θέμα τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ ὁποία εἶναι δυνατόν νά γίνῃ ἀποδεκτὴ καί ἀπό τίς δύο Ἐκκλησίες. Εἰς τό πρῶτον ἐπίσημον κείμενον τοῦ Μονάρχου τοῦ 1982 ἀναφέρεται τό ἔ-

132. Ὅπ. παρ. σ. 290.

133. Βλ. Φειδᾶ, Μεθοδολογικά προβλήματα, σ. 119.

134. Ἱερβλ. Θεοδ. Ζήση, Γεννάδιος Β' Σχολάριος, σ. 93 ἔξ.

ξῆς: «Τό Πνεῦμα τοῦτο, τό ὁποῖον ἐκπορεύεται αἰωνίως ἐκ τοῦ Πατρὸς καί ἐκδηλοῦται διά τοῦ Υἱοῦ¹³⁵... Καί λίγο ἀργότερα ἀναφέρεται πάλι στό ἴδιο κείμενο ἡ ἐξῆς σημαντική πρόταση: «...Χωρίς νά θέλωμεν νά ἐπιλύσωμεν ἀκόμη τās δυσκολίας, αἱ ὁποῖαι ὑφίστανται μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσεως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τήν σχέσιν μεταξύ Υἱοῦ καί Πνεύματος, δυνάμεθα ἤδη νά εἴπωμεν ἀπό κοινοῦ ὅτι τό Πνεῦμα, τό ὁποῖον ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς (Ἰω. 15, 26), ὡς τῆς μόνης πηγῆς ἐν τῇ Τριάδι, καί τό ὁποῖον κατέστη τό Πνεῦμα τῆς υἰοθεσίας μας (Ρωμ. 8, 15), διότι εἶναι ἐπίσης καί τό Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ (Γαλ. 4, 6)...»¹³⁶.

Ἐλπίζω ὅτι τό πρόβλημα τοῦτο θά λυθῆ σύμφωνα μέ τίς κοινές αὐτές διατυπώσεις καί ὅτι θά ἀποκατασταθῆ τό κείμενον τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως διά τῆς ἀπαλείψεως τοῦ *filioque* γιά νά χρησιμοποιεῖται στήν ἀρχικήν του μορφή καί στήν λειτουργική ζωή τῆς Δύσεως. Ἐλπίζω ἐπίσης, ὅτι οἱ κοινές αὐτές διατυπώσεις δέν θά λησμονηθοῦν ἀπό τούς ρωμαιοκαθολικούς, καί ὅτι ὅταν ἐκδίδονται νέα κείμενα ἢ διατυπώσεις τῆς διδασκαλίας τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας δέν θά χρησιμοποιοῦνται οἱ παλαιότερες διατυπώσεις μέ τήν προσθήκη τοῦ *Filioque* καί δέν θά ἐπιναλαμβάνονται οἱ ἀπαράδεκτες δικαιολογίες τῆς ἐσφαλμένης αὐτῆς διδασκαλίας. Ὅποιαδήποτε τακτική, πού θά ἀγνοοῦσε τά θετικά ἀποτελέσματα τοῦ ἐπισήμου Θεολογικοῦ Διαλόγου θά ἐξημίωνε κατά πολύ τήν ἀξιοπιστία τῆς

135. Ὁ τίτλος τοῦ κειμένου εἶναι: «Τό Μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς Εὐχαριστίας ὑπό τό φῶς τοῦ Μυστηρίου τῆς Ἁγίας Τριάδος», I, 3, ἐν: Ἐπίσκεψις, Ἔτος 13, Ἀρ. 277, 15 Ἰουλίου/1 Αὐγούστου 1982, σ. 13. Γερμανιστί μεταξύ ἄλλων καί στό: *Ökumenisches Forum* 5 (1982) 156.

136. Ὁπ. παρ. I, 6, σ. 14 καί γερμανιστί ἐν: *Ökumenisches Forum* 5 (1982) 158. Πρβλ. καί *G. Larentzakis*, *Die Heilige Dreieinigkeit und die Einheit der Kirche. Zum Münchener Dokument des offiziellen Theologischen Dialogs zwischen der orthodoxen und der römisch-katholischen Kirche*, ἐν: *Für Kirche und Heimat Festschrift für F. Loidl*, Wien-München 1985, σ. 158. Πρβλ. καί τό τελευταῖο κείμενο πού ἐξέδωσε τό Βατικανό γιά τό θέμα τοῦ *Filioque*, ἑλληνιστί: Ἐπίσκεψις, Ἀρ. 544, 31. 5. 1997, σ. 8-17. Γερμανιστί: *Orthodoxes Forum* 11 (1997) 223-231.

Ἐκκλησίας καί ὅπωςδήποτε θά εἶχε πολύ ἀρνητικές ἐπιπτώσεις στήν πορεία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Διαλόγου καί στήν ἀποκατάσταση τῆς κοινωνίας μεταξύ τῶν δύο ἀδελφῶν Ἐκκλησιῶν.

Ἄς ἐπιστρέψωμεν ὁμως στήν Σύνοδο τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας.

β.— Ἡ Δυτική Ἐκκλησία εἶχε ἤδη ἀναπτύξει μία διαφορετική ἄποψη ὡς πρὸς τή μορφή τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας. Στήν Σύνοδο λοιπόν αὐτή, οἱ Λατῖνοι ἤθελαν νά ἐπιβάλουν στήν Ἀνατολή ὡς ἀπόλυτο ὄρο καί προϋπόθεση γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος, τήν ἐπιστροφήν ὅλων στήν Ρωμαϊκήν Ἐκκλησίαν καί τήν ὑποταγήν των στόν Πάπα. Τό ὅτι αὐτή ἦταν ἡ γραμμή τῶν Δυτικῶν στήν Σύνοδο δέν ἀμφισβητεῖ κανεῖς, οὔτε καί στήν Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία¹³⁷.

Ἡ ἐκκλησιαστική διοργάνωσις καί δομή, ἡ ὁποία εἶχε ἐξελιχθῆ στήν Δυτική Ἐκκλησία μέ βάση τό πρωτεῖο τοῦ Πάπα, παρά τό ὅτι δέν εἶχε δογματικοποιηθῆ ἀκόμη, ἐγινε φανερό ἤδη ἀπό τήν ἀπαίτηση ὅπως ὁ Πατριάρχης φιλήσει τόν πόδα τοῦ Πάπα, ἀπό τήν ἀναξιοπρεπή ὑποδοχή τοῦ Πατριάρχου ἐκ μέρους τοῦ Πάπα, ἀκριβῶς ἐπειδή ἀρνήθηκε νά τοῦ φιλήσει τόν πόδα¹³⁸, ἀπό τήν διάταξη καί τό μέγεθος τῶν καθισμάτων τοῦ Πάπα καί τῶν ἄλλων, ὅπως τήν ἐζήτησαν οἱ Δυτικοί καί πού ἀρνήθηκαν οἱ Ἀνατολικοί κατά τήν ἔναρξη τῆς Συνόδου καί τελικά ἀπό τό ἐπιχείρημα τοῦ Καρδινάλιου Ἰουλιανοῦ, σχετικά μέ τήρηση τῆς τάξεως αὐτῆς, σύμφωνα μέ τό ὅποιο: «...δεῖ τόν πάνπαν μέσον καθίσει ὡς πρῶτον καί συνοχέα πάντων, ἵνα

137. Πρβλ. καί *W. de Vries*, *Orthodoxie und Katholizismus, Gegensatz oder Ergänzung*, Freiburg-Basel-Wien 1965, σ. 98 ἐξ. *H. J. Schulz*, *Die Ausformung der Orthodoxie im byzantinischen Reich*, ἐν: *Handbuch der Ostkirchenkunde*, ἐκδ. *W. Nyssen, H.J. Schulz, P. Wiertz*, Düsseldorf ²1984, σ. 111. *H.J. Marx*, *Filioque und Verbot*, σ. 288 ἐξ, κ. ἄ.

138. *Συροπούλου*, Ἀπομνημονεύματα, IV, 33 ἐξ. σ. 234 ἐξ. Τά ΑΓ δέν ἀναφέρουν τά γεγονότα αὐτά.

καί ἐκάτερα τὰ μέλη συνέχη»¹³⁹. Οἱ ἀξιώσεις αὐτές τοῦ Πάπα, ἔναντι ἀκόμη καί τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ὅπως δέ ἐλέχθη καί μέ τό δικαίωμα ἀλλαγῶν στό Σύμβολο τῆς Πίστεως κ.λπ. ἐγείροντο συνεχῶς καί σέ κάθε εὐκαιρία ἄμεσα ἢ ἔμμεσα¹⁴⁰.

Ἔτσι μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι, ἀπό τήν προϊστορία τῆς Συνόδου, ἀπό τόν τρόπο διεξαγωγῆς της, ἀπό τίς διαπραγματεύσεις καί ἀπό τίς ἀποφάσεις της, ἀπό τίς ἀπαιτήσεις τοῦ Πάπα καί τῶν ἀντιπροσώπων του, πρῖν ἀπό τήν σύγκλησι, κατὰ τήν διάρκεια καί μετὰ τό τέλος τῆς Συνόδου, ἀπό τίς προσπάθειες γιά τήν ἀποδοχή τῶν ἀποφάσεων της στήν Ἀνατολή¹⁴¹, καταλήγουμε στό συμπέρασμα, ὅτι σκοπός τοῦ Πάπα ἦταν ἡ ὑποταγή τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας στήν δικαιοδοσία του.

Εἰς τό τελικό κείμενο ἀναφέρονται βέβαια τὰ προνόμια καί δικαιώματα τοῦ Πάπα πλαισιωμένα καί κάπως περιορισμένα, λόγω τῆς ἀναφορᾶς στίς ἀποφάσεις καί στούς κανόνες τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Πρᾶγμα τό ὅποιον θά μποροῦσε νά ἐμποδίσει τήν αὐθαίρετη ἐρμηνεία, τήν ἀπεριόριστο ἔκταση, καί τήν ἄνευ ὄρων ἐφαρμογή τῶν δικαιωμάτων τοῦ Πάπα, πού εἶχαν διατυπωθῆ ἐκεῖ. Ὅμως καί μόνο ὁ τρόπος καί τό περιεχόμενο τῶν δικαιωμάτων πού ἀπαιτήθηκαν γιά τόν Πάπα, δείχνουν φανερά πόσο μονόπλευρα εἶχε ἐξελιχθῆ στήν Δύση ἡ θέσις τοῦ Πάπα ὡς *Pontifex Maximus*. Ἀλλά καί τό ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας κατῶρθωσαν νά συμπεριλάβουν στήν διατύπωση τοῦ τελικοῦ κειμένου τὰ δικαιώματα καί τὰ προνόμια τῶν Πατριαρχείων, σύμφωνα μέ τούς κανόνες τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων¹⁴², δέν ἀποδεικνύει οὔτε πείθει, ὅτι οἱ ἀποφάσεις τῆς Συνόδου τῆς Φερράρας-Φλω-

139. Ὅπ. παρ. 39, σ. 242.

140. Πρβλ. *Damaskinos Papandreou*, Metropolit der Schweiz, Die Konzilien von Basel und Ferrara. Florenz, 21.

141. *Jan-Louis van Dieten*, Der Streit in Byzanz um die Rezeption der Unio Florentina, ἐν: Ostkirchliche Studien 39 (1990) 160 ἔξ.

142. AG σ. 464.

ρεντίας ἀναγνώριζαν τὴν αὐτονομία καὶ ἰσοτιμία τῶν Πατριαρχείων ἢ τὴν Πενταρχίαν τῆς πρώτης χιλιετίας, ἤτοι δομές ἱστορικές πού ἀπέκλειαν τὴν ἀπολυταρχία καὶ μονοκρατορία τοῦ Πάπα. Καὶ τό ὅτι δέν ἐννοοῦσαν τὴν διοικητική αὐτὴ δομὴ φαίνεται καὶ ἀπὸ τό γεγονός, ὅτι μετὰ τὴν λῆψι τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν καὶ τὴν ὑπογραφή τοῦ τελικοῦ κειμένου στήν Φλωρεντία ἀξίωσε ὁ Πάπας νά ἔλθουν ὅλοι οἱ Ἱεράρχες τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας σ' αὐτόν. Καὶ ὅταν πῆγαν ὀρισμένοι, ἐτόνιζε ὅτι ἐκεῖνος εἶναι ἡ Κεφαλή τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὄλων τῶν μελῶν αὐτῆς, ὅτι λόγῳ τῆς ἀπολύτου θέσεώς του ἔχει τό δικαίωμα νά ἐπεμβαίνει καὶ νά κάνη συστάσεις σέ σοβαρά θέματα καὶ ὅτι ὁ Μητροπολίτης Μᾶρκος ἔπρεπε νά ἀπολογηθῆ καὶ νά καταδικασθῆ ἐπειδὴ δέν ὑπέγραψε¹⁴³. Τέλος ἀπαιτοῦσε ὁ Πάπας, ὅτι ἀπὸ αὐτόν ἔπρεπε νά διορισθῆ καὶ ὁ διάδοχος τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰωσήφ τοῦ Β', πού ἀπέθανε ἐκεῖ, πρὸς τόν ὁποῖο θά παραχωροῦσε τὰ πατριαρχικά του δικαιώματα ἐπικυρώνοντας τό ἀξίωμά του¹⁴⁴.

Ἄλλα τὰ παραπάνω δείχνουν καθαρά πῶς εἶχε ἐξελεχθῆ ὁ παπικός θεσμός στήν Δυτική Ἐκκλησία, πού οὔτε τότε, ἀλλά οὔτε καὶ τώρα, θά μπορούσε νά γίνῃ ἀποδεκτός ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Γιὰ τόν λόγο αὐτό εἶχαν τότε διαμαρτυρηθῆ ἔντονα οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ, μέ ἀποτέλεσμα νά μὴ ὑλοποιηθῆ καμμία ἀπὸ τίς ἐπιπρόσθετες ἀξιώσεις αὐτές τοῦ Πάπα.

Ὁ Wilhelm de Vries ὡς πρὸς τὰ θέματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαιωμάτων, γράφει ὅτι «εἰς ἓνα μόνο, ἀλλὰ βασι-

143. Συροπούλου, Ἀπομνημονεύματα, X, 18, σ. 502. Πρβλ. καὶ ὄπ. παρ. X, 23, σ. 508 τὴν τολμηρὴ ἀπάντησι τοῦ Μητροπολίτου Μάρκου πρὸς τόν Πάπα. Πρβλ. καὶ AG, σ. 469.

144. Πρβλ. AG, σ. 470. Πρβλ. καὶ Συροπούλου, Ἀπομνημονεύματα, X, 24, σ. 510. Κατὰ τὴν περιγραφὴ στό ἴδιο κείμενο (X, 18 σ. 502), ἀπαιτοῦσε ὁ Πάπας νά ἀναγνωρίσουν οἱ Ἀνατολικοὶ στήν Κωνσταντινούπολη τόν Λατῖνο Πατριάρχη ὡς τόν ἀρμόδιο καὶ γιὰ ἐκείνους, δηλ. καὶ γιὰ τοὺς ἔλληνες.

κό, σημείο ἐπετεύχθη στήν Φλωρεντία μιά ἐπιφανειακή μόνο συμφωνία, δηλ. στό θέμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως. Πρόκειται γιά τήν σημασία τοῦ Πρωτείου τοῦ Πάπα καί γιά τά δικαιώματα τῶν Πατριαρχῶν»¹⁴⁵.

Ἡ Σύνοδος διετύπωσε τό τελικόν κείμενον μετριοπαθῶς, ἀφοῦ βέβαια πρῶτα προέβη σέ διορθώσεις τοῦ ὑπερβολικοῦ κειμένου-σχεδίου, διορθώσεις πού ἔγιναν μετά τήν ἔντονη διαμαρτυρία τῶν Ἀνατολικῶν ἀντιπροσώπων, συγκεκριμένα δέ τοῦ Αὐτοκράτορος¹⁴⁶. Παρ' ὅλα ταῦτα, εἶναι γνωστόν, ὅτι οἱ ἀπαιτήσεις τῶν Δυτικῶν σχετικά μέ τήν συγκεντρωτική αὐθεντία τοῦ Πάπα δέν ἐμειώθησαν καθόλου. Ὁ Wilhelm de Vries παραπέμπει σέ ἕνα σχόλιο τοῦ συγχρόνου μέ τήν ἐποχή τῆς Συνόδου συγγραφέως, τοῦ Καρδινάλιου Torquemada, ὁ ὁποῖος ὡς προνόμια μὲν τῶν Πατριαρχείων θεωροῦσε ἐκεῖνα πού εἶχε παράσχει ἡ 4η Σύνοδος τοῦ Λατερανοῦ στους Πατριάρχες τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ὡς δικαιώματα δέ, ἐκεῖνα τά ὁποῖα τούς εἶχε παραχωρήσει ὁ Πάπας. Ὁ W. de Vries ἀναφέρει ἐπί λέξει: «Τελικά ὅλα ἐξαρτῶταν ἀπό τήν ἀνεξέλεγκτη θέληση τοῦ Πάπα»¹⁴⁷. Πράγματι ἡ ἐντύπωση αὐτή ὅσον ἀφορᾷ στίς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας παραμένει μέχρι σήμερα στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία.

Ἡ ἐντύπωση αὐτή ἐνισχύεται καί ἀπό τήν στάση ὁρισμένων μεταγενεστέρων ρωμαιοκαθολικῶν θεολόγων γύρω ἀπό τό θέμα τῆς ἀποδοχῆς καί δημοσιεύσεως τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου αὐτῆς. Ἐνα συγκεκριμένο παράδειγμα: Στό Ἐγχειρίδιο *Symbologum* τοῦ Heinrich Denzinger ἀπό τίς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου αὐτῆς ἐδημοσιεύθη, μέχρι τήν 31η ἔκδοσή του (1955) μόνο τό πρῶτο μέρος των, ἐκεῖνο δηλ. πού ἀναφέρεται στό Πρωτεῖο τοῦ Πάπα, ἐνῶ ἡ παρά-

145. *W. de Vries*, *Orthodoxie und Katholizismus*, σ. 98.

146. AG, σ. 451 ἔξ. Ὁ Αὐτοκράτωρ μάλιστα γιά πῶς ἔντονη διαμαρτυρία ἐπρότεινε νά ἐγκαταλείψουν τήν Σύνοδο καί νά ἐπιστρέψουν πίσω.

147. *W. de Vries*, *Orthodoxie und Katholizismus*, σ. 100. Πρβλ. *H. J. Marx*, *Filioque und Verbot*, σ. 325 ἔξ.

γραφος σχετικά μέ τά Πατριαρχεία τῆς Ἀνατολῆς καί τά προνόμιά των ἀγνοήθηκε τελείως. Ἀπό τήν 32α ἔκδοση τοῦ Ἐγχειριδίου αὐτοῦ, (1963) καί μετά, οἱ ἐκδότες κατάλαβαν, ὅτι δέν εἶναι σωστή ἡ συνειδητή αὐτή παράλειψη καί συμπεριέλαβαν τήν παράγραφο ἐκείνη πού ἀναφέρεται στά Πατριαρχεία. Μετά ἀπό ὅλα αὐτά εἶναι δικαιολογημένη ἡ ἄποψη, ὅτι συμβιβαστικές λύσεις καί διατυπώσεις δέν λύνουν τελικά τά ὑπάρχοντα προβλήματα.

Ἐδῶ πρέπει βέβαια νά λεχθῆ ὅτι στήν Σύνοδο αὐτή ἔγινε θεολογικός διάλογος. Καί γιά τό θέμα τοῦ Filioque, τόσον ὡς διδασκαλία ὅσον καί ὡς προσθήκη, πρῖν ἀκόμη ληφθοῦν ἀποφάσεις διεξήχθη ἔντονος διάλογος ἀπό θεολογικῆς, διαλεκτικῆς, πατερικῆς, ἱστορικῆς σκοπιᾶς, μέ κριτική τῶν κειμένων κ.λπ. Ἡ ἀπόφαση πού διατύπωσε ἡ Σύνοδος δέν ἦταν ἀπλά ἐντολή τοῦ Πάπα ἢ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας γενικώτερα, ὅπως εἶχε συμβῆ στήν Σύνοδο τῆς Λυῶνος τό 1274¹⁴⁸. Οἱ συνοδικοί ἐνεργοῦσαν ὡς ἰσότιμα μέλη¹⁴⁹. Ἐπίσης «νέα ἦτο καί ἡ ἀρχή τῆς ἰσοτιμίας λειτουργικῶν τύπων. Ἡ ὑπερβολική καί παράλογος φιλονεικία, πού ἀπασχολεῖ σήμερα ὀρισμένους θεολόγους, λόγω τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ ἐνζύμου ἢ τοῦ ἀζύμου ἄρτου στήν Θεία Εὐχαριστία ἔληξε μέ τήν ἀμοιβαία ἀναγνώριση καί τῶν δύο παραδόσεων»¹⁵⁰.

Παρά ταῦτα, ἐνῶ ἡ Σύνοδος τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας ἐσταμάτησε τίς μεταρρυθμιστικές κινήσεις γιά ἐνίσχυ-

148. Καί ὁ Συρόπουλος ἀναφέρει ὅτι καί αὐτός ὁ Πάπας παρώτρυνε τοὺς συνοδικοὺς σέ θεολογικὲς διαπραγματεύσεις. *Συροπούλου*, Ἀπομνημονεύματα, V, 2 ἐξ. σ. 258 ἐξ.

149. Πρβλ. καί *A. Kallis*, *Geschichte der Ostkirche vom Bilderstreit bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts*, in: *Ökumenische Kirchengeschichte 1, Alte Kirche und Ostkirche*, ἔκδ. τοῦ *R. Kottje, b. Moeller*, Mainz 1970, σ. 252.

150. Ὅπ. παρ. Ἀνεγνωρίσθησαν βέβαια ἀμοιβαία οἱ λειτουργικοὶ αὐτοὶ τύποι, ὅμως τό γεγονός αὐτό δέν ἦταν κάτι τό νέο, διότι ἤδη ἡ 8η Οἰκουμενική Σύνοδος τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 879/880 εἶχε ἀναγνωρίσει καί γιά τίς δύο Ἐκκλησίες τό δικαίωμα τῆς χρησιμοποίησεως τῶν ἰδικῶν των λειτουργικῶν τύπων καί παραδόσεων.

ση τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ στήν Δύση καί κυρίως τῆς Συνόδου τῆς Βασιλείας, οἱ ἀποφάσεις της χρησιμοποιήθηκαν πολλές φορές πρὸς ὑποστήριξη τῶν παπικῶν ἀξιώσεων¹⁵¹. Ἄλλά καί στήν διατύπωση τοῦ παπικοῦ Δόγματος ἀπό τήν Α΄ Βατικανή Σύνοδο ἐχρησιμοποιήθησαν οἱ ἀποφάσεις τῆς Συνόδου τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας, συγκεκριμένα μιά ὁλόκληρος παράγραφος¹⁵².

151. Πρβλ. Ἄ. Διαμαντοπούλου, Σίλβεστρος Συρόπουλος καί τὰ ἀπομνημονεύματα αὐτοῦ τῆς ἐν Φλωρεντία Συνόδου, ἐν: Νέα Σιών 15 (1923) 244. Πρβλ. καί Βλ. Φειδᾶ, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία Α΄, σ. 300.

152. Πρβλ. R. Aubert, Vaticanum I, Mainz 1965, σ. 248. Καί τό κείμενο στήν σ. 363.

Τί θά συνέβαινε εάν οί αντιπρόσωποι τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν πήγαιναν στήν Σύνοδο τῆς Βασιλείας;

Ἐδῶ θά ἤθελα, εάν ἦταν ἐπιτρεπτό, νά θέσω μιά ὑποθετική ἐρώτηση. «Τί θά συνέβαινε εάν»; Δηλ. Τί θά συνέβαινε εάν οί αντιπρόσωποι τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν ὡς αντιπρόσωποι μάλιστα καί τῶν τεσσάρων Ἀνατολικῶν Πατριαρχείων πήγαιναν στήν Βασιλεία καί ὄχι στήν Φεργάρα, ὅπου τούς εἶχε καλέσει ὁ Πάπας; Θά ἐξελίσσοντο οἱ μεταρρυθμιστικές τάσεις στήν Δύση μέ βάση τήν ἀρχαία ἀνατολική παράδοση, δηλ. μέ τήν ἀποδοχή τῆς δομῆς πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν κέντρων, ἤτοι τῶν αὐτοκεφάλων καί αὐτονόμων κατά τόπους Ἐκκλησιῶν, καί τήν ἐφαρμογήν τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ τῆς 1ης χιλιετίας; Καί εάν ναι, σημαίνει τοῦτο, ὅτι θά εἶχε ἀποφευχθῆ ἡ δογματικοποίηση τοῦ παπικοῦ θεσμοῦ στήν πρώτη Βατικανή Σύνοδο; ἢ ἀκόμη, ὅτι στήν συνέχεια θά ἀπεφεύγετο καί ἡ μεγάλη δυτική Μεταρρύθμιση, πού συνετάραξε τόσο πολύ τήν Δύση, ἀλλά καί ὅλη τήν Ἐκκλησία μέχρι σήμερα; Ὅλα αὐτά δέν τά γνωρίζομε. Εἶναι ἀπλῶς ὑποθέσεις. Μποροῦμε ὅμως νά ποῦμε τό, «ἴσως». Ὁ Μητροπολίτης Πισιδίας θέτει καί ἐκεῖνος ὀρισμένα ἐρωτήματα ὡς πρός τό τί θά γινόταν εάν οἱ Ἕλληνες πήγαιναν στήν Βασιλεία «...ὁ παπικός θεσμός θά ὑφίστατο σίγουρο κλονισμό, ἐπειδή ἡ σύνοδος αὐτή ἀποτελοῦσε μεγάλη ἀπειλή γιά τόν πάπα. Θά εἶχε ὅμως μεγάλη σπουδαιότητα ἂν ὁ αὐτοκράτορας καί ὁ πατριάρχης, ἀντί νά μεταβοῦν στήν Ἰταλία, ἀποδέχονταν τήν πρόσκληση τῆς Συνόδου τῆς Βασιλείας. Εάν οἱ Ἕλληνες μετεἶχαν στή Σύνοδο τῆς Βασιλείας, ἴσως νά ἐξασφάλιζαν βοήθεια πρός τήν Κωνσταντινούπολι καί, ἀκόμη, ἴσως ὁ Πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως νά ἀνακηρυσσόταν ἡγέτης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Εὐρώπης. Τότε ἡ θέσις τοῦ Εὐγενίου

καί γενικά τοῦ Παπισμοῦ ἦταν πολύ χαμηλή. Ὁ ἴδιος Εὐγένιος εἶχε ἐγκαταλείψει τὴν Ρώμη καί εἶχε καταφύγει στὴ Φλωρεντία. Τὰ δύο αὐτὰ σημεῖα ἔχουν μεγάλη ἐκκλησιαστική, ἀλλὰ καί ἐθνική γιὰ μᾶς τούς "Ἐλληνες σημασία"¹⁵³. Βέβαια καί αὐτὰ εἶναι ὑποθέσεις. Ἡ θέση ὅμως τοῦ ἐπισκόπου τοῦ Θρόνου τῆς Ρώμης δέν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν προσωπική κατάσταση ἑνὸς συγκεκριμένου ἐπισκόπου τῆς Ρώμης. Ὅπως εἶδαμε ὁ Πάπας Βιγίλιος κατεδικάσθη ἀπὸ τὴν Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, ὄχι ὅμως καί ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης. Ἐπομένως ἡ πρωτόθρονος θέση τοῦ Ρώμης εἶναι καθωρισμένη ἀπὸ τίς ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, Δευτέρας καί Τετάρτης, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι αὐτὸς ὁ πρῶτος πολλές φορές εἶχε καί ἐδημιούργησε πολλά προβλήματα στὴν περιοχὴ του στὴν Δύση, ἀλλὰ καί δέν ἔδρασε καθὼς ἔπρεπε στὶς σχέσεις του μέ τὴν Ἀνατολή.

153. *Μεθοδίου Φούγια* (Μητροπ. Πισιδίας), Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀντιπαράθεσις Ἑλλήνων καί Λατίνων, 412 ἐξ.

Ὁ λαός τοῦ Θεοῦ δέν ἀπεδέχθη τήν Σύνοδο

Γεγονός πάντως παραμένει ὅτι ἡ ἀντιπροσωπεΐα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας πῆγε στήν Σύνοδο τοῦ Πάπα στήν Φερράρα-Φλωρεντία καί ὅτι ἡ «Οἰκουμενική αὐτή Σύνοδος» δέν ἔγινε ἀποδεκτή. Ἀπέτυχε, διότι στό σύνολό της δέν προσέφερε θετικές βάσεις γιά περαιτέρω ἐποικοδομητικές οἰκουμενικές προσπάθειες γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Γιά τόν λόγο αὐτό δέν μπορῶ νά καταλάβω τόν Octavian Bârlea, - μάλιστα μετά ἀπό αὐτά πού ἀνέφερε ὁ Πάπας Παῦλος ὁ Στ΄ γιά τήν ἀποτυχία τῆς Συνόδου τῆς Λυῶνος, - ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι αἱ Σύνοδοι τῆς Λυῶνος καί τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας εἶναι πρόδρομοι τοῦ σημερινοῦ Οἰκουμενισμοῦ καί ὅτι ἔδωσαν κατευθυντήριες γραμμές γιά τήν ἄρση τῶν διαφορῶν¹⁵⁴. Καί πρέπει νά τονίσουμε, ὄχι μόνο γιά τήν Ἀνατολική Ἐκκλησία¹⁵⁵. Δέν ἐπέτυχε τόν σκοπό της. Αὐτή εἶναι ἡ γενική ἀποψη τῆς Ὁρθοδοξίας¹⁵⁶, πράγμα τό ὁποῖο παραδέχονται,

154. *Octavian Bârlea*, Die Konzile des 13.-15. Jahrhunderts und die ökumenische Frage, Wiesbaden 1989, 8 ἔξ. Τόσο τό περιεχόμενο ὅσο καί τό ὕφος τοῦ βιβλίου αὐτοῦ δέν ἐξυπηρετεῖ κἄν τήν ἐπιστήμη, πολύ δέ ὀλιγώτερο τήν ἀποκατάσταση τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας.

155. *Hans-Joachim Schulz*, Bekenntnis statt Dogma. 214 ἔξ.

156. Ὁ Σπ. Μπιλάλης (Ὁρθοδοξία καί Παπισμός, σ. 15 ἔξ.) εἶναι τῆς γνώμης, ὅτι ἐδῶ πρόκειται γιά μιᾶ «ψευδοσύνοδο», γιά μιᾶ «ψευδοένωση», γιά προδοσία τῆς Ὁρθοδοξίας καί ὑποταγή ὑπό τόν Πάπα. Ὁ Γεννάδιος, Μητροπολίτης Ἡλιουπόλεως, (Πέντε αἰῶνες μετά τήν ἐν Φλωρεντία Ψευδοσύνοδο, ἐν: Ὁρθοδοξία 13 (1938) 189 ἔξ.), ὁμολεῖ ἐπίσης γιά «Ψευδοσύνοδο». Ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Γρηγόριος ὁ στ΄ ἀναφέρει μάλιστα ὅτι ἡ συνάντησις στήν Φερράρα-Φλωρεντία δέν ἀξίζει κἄν τό ὄνομα Σύνοδος λόγω τῶν συνθηκῶν πού ἐπικρατοῦσαν ἐκεῖ. (Πρβλ. *Ἰ. Καρμίρη*, Τά Δογματικά καί Συμβολικά Μνημεῖα... Τόμος 2, Graz ²1968, σ. 100 ἔξ.). Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν

ὅπως ἀνέφερα καί προηγουμένως καί πολλοί δυτικοί θεολόγοι. Ὁ ρωμαιοκαθολικός θεολόγος Jan - Louis van Dieten πού ἀσχολήθηκε εἰδικά μέ τό θέμα αὐτό χαρακτηρίζει τήν Σύνοδο αὐτή τοῦ Πάπα ὡς «Ἀντισύνοδο» κατά τῆς Συνόδου τῆς Βασιλείας¹⁵⁷. Ὁ θεολόγος αὐτός μάλιστα διαφοροποιεῖ τήν ἴδια τήν Σύνοδο. Δηλ. ἀναφέρει ὅτι ἡ Σύνοδος αὐτή στό σύνολό της δέν μπορεῖ νά χαρακτηρισθῆ κἄν ὡς Οἰκουμενική. Ἴσως θά μποροῦσε νά χαρακτηρισθῆ ἔτσι μόνο τό μέρος ἐκεῖνο στό ὁποῖο ἔλαβαν μέρος οἱ Ἕλληνες καί ἀφοροῦσε τήν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν, ἐνῶ τό ἄλλο μέρος θά ἔπρεπε νά χαρακτηρισθῆ ὡς μιά ὑποτιθέμενη Γενι-

Χρυσόστομος Παπαδόπουλος (Ἡ Ὁρθόδοξος Ἀνατολική Ἐκκλησία, Athen 1954, σ. 129), διαπιστώνει ὅτι ἡ Σύνοδος τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας πρέπει νά θεωρηθῆ ὡς «ἀργή καί ἀνενέργητος καί ὡς μηδέ τό κατ' ἀρχάς ὄλως συστάσα». Ὁ Βλ. Φειδάς τονίζει, ὅτι καί πολλές προϋποθέσεις μᾶς Οἰκουμενικῆς Συνόδου δέν ἐφηρμόσθησαν καί ὅτι ἡ Σύνοδος αὐτή καί οἱ ἀποφάσεις της δέν ἔγιναν ἀποδεκτές ἀπό τήν ἐκκλησιαστικήν συνείδησιν τοῦ κλήρου καί τοῦ λαοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τῆς συνειδήσεως, ἡ ὁποία εἶναι καί τό ἀνώτατο κριτήριον καί ἡ ἀνωτάτη ἀρχή τῆς ἀποδοχῆς στήν Ἐκκλησία (Πρβλ. Μεθοδολογικά προβλήματα, σ. 119ἔξ. Πρβλ. καί τοῦ *Ἰδίου*, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία, II, σ. 148). Ὁ Μητροπολίτης Σεραφεῖμ (Die Ostkirche, Stuttgart 1950, σ. 148) χαρακτηρίζει τήν «ἐνωτική αὐτή» Σύνοδο ἀρνητικά καί θεωρεῖ ὅλους ἐκεῖνους τοὺς συνοδικούς Μητροπολίτας, οἱ ὁποῖοι ἀποδέχθηκαν οὐσιαστικά ὅλες ἐκεῖνες τίς δογματικές καί λειτουργικές ἀπαιτήσεις τῶν Λατίνων καί οἱ ὁποῖοι ὑπέγραψαν καί τόν ὄρο τῆς Συνόδου ἐκείνης σάν «ὑποτακτικούς» τοῦ Αὐτοκράτορα. Τόν Μητροπολίτην ὁμως Μάρκον τόν Εὐγενικόν, ὁ ὁποῖος δέν ὑπέγραψε, σάν τόν μόνον σταθερόν χαρακτήρα καί ἀνεπηρέαστον καί σάν τήν ψυχὴν τῆς ἀντιστάσεως κατά τῆς ἐνώσεως πού ἀποφασίστηκε ἐκεῖ. Ὁ μητροπολίτης Περιστερίου Χρυσόστομος Ζαφείρης ὁμιλεῖ γιά μιά ψευδενωτική Σύνοδο. (Ὁρθοδοξία καί Ρωμαιοκαθολικισμός, ὁ ἀρξάμενος θεολογικός Διάλογος, ἐν: Θεολογία 53 (1982) 68. Γιά μιά «Ψευδοσύνοδο» ὁμιλοῦν καί ὁ Θ. Ζήσης, (Γεννάδιος Σχολάριος, σ. 33), ὁ Γ. Γαλίτης (ἐν: Glauben aus dem Herzen. Eine Einführung in die Orthodoxie, ἔκδ. τῶν G. Galitis, G. Mantzaridis καί P. Wiertz, München 1987, σ. 33 ἔξ.) ὁ J. Meyendorf (Die orthodoxe Kirche gestern und heute, Reihe Wort und Antwort, 31, Salzburg 1963, σ. 67 ἔξ.) κ.ἄ.

157. Jan-Louis van Dieten, Der Streit in Byzanz um die Rezeption der Unio Florentina, ἐν: Ostkirchliche Studien 39 (1990) 160 ἔξ.

κή Σύνοδος τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας¹⁵⁸. Ἴσως ὀρισμένοι προσπαθοῦν νά δικαιολογήσουν τό γιατί, ζητῶντας τούς συγκεκριμένους λόγους καί τούς αἰτίους. Ἡ καί νά προσπαθοῦν νά ὑποθέτουν τί θά ἔπρεπε νά πράξει ὁ Πάπας ἢ ὁ Αὐτοκράτορας γιά νά ἐπιβάλουν τίς ἀποφάσεις κλπ¹⁵⁹. Ὅλα αὐτά παραμένουν ἀπλές θεωρίες καί προέρχονται καί ἐπηρεάζονται ἀπό τίς ἐνωτικές ἢ ἀνθενωτικές ἢ καί ἀπό τίς ἐκκλησιολογικές τοποθετήσεις τοῦ κάθε ἐρευνητοῦ. Γεγονός παραμένει ὅτι ἡ Σύνοδος αὐτή δέν ἔγινε ἀποδεκτή ἀπό τόν λαό τοῦ Θεοῦ στό σύνολό του. Χαρακτηριστικά εἶναι ἐπίσης τά γεγονότα, τά ὁποῖα ἀναφέρει καί ὁ Συρόπουλος, ὅτι ὁ λαός ἀπέφευγε νά λάβει μέρος στίς Λειτουργίες τῶν «ἐνωτικῶν» κληρικῶν¹⁶⁰. Γι' αὐτό δέν θά μπορούσε κανείς ἐκκλησιαστικός ἢ πολιτικός ἡγέτης νά ἀγνοήσῃ τήν γνώμη τοῦ λαοῦ, πολύ δέ ὀλιγώτερο νά τήν κάμψῃ ἢ καί νά τήν ἐξουδετερώσῃ¹⁶¹. Τελικά στήν Ἀνατολή καί συγκεκριμένα στήν Κωνσταντινούπολη δέν ἄλλαξε τίποτα. «Οὔτε πάπας ἐμνημονεύετο οὔτε ὁ ὄρος ἀνεγνώσθη ἢ ἕτερόν τι ἐκαινοτομήθη», ἀναφέρει ὁ Συρόπουλος¹⁶². «Αἱ ἀποφάσεις αὐταί εὐρίσκοντο εἰς πλήρη ἀντίθεσιν πρὸς τήν ἐκκλησιαστικήν συνείδησιν τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ὁποία ἦτο τό ὑπέρτατον κρι-

158. Ὁπ. παρ. 161: «...Wenn also von Rezeption des Konzils von Ferrara-Florenz (nicht Ferrara-Florenz-Rom) durch die Byzantiner die Rede ist, steht als Gegenstand dieser Rezeption nur der mehr oder weniger ökumenische Abschnitt des Konzils zur Debatte; sonst ist das Konzil als ein angebliches Generalkonzil der lateinischen Kirche zu betrachten, das vom Papst mit einer nicht repräsentativen Minderheit an erster Stelle zur Ausschaltung des repräsentativeren Konzils von Basel einberufen wurde».

159. Κατά τόν J. Gill ὁ Πάπας ἔθεωροῦσε τόν Αὐτοκράτορα ὑπεύθυνο γιά τήν ἀποδοχή τῆς Συνόδου καί τῆς ἐνωτικῆς ἀποφάσεώς της· νομίζει μάλιστα ὅτι καί ὁ ἴδιος ὁ Πάπας θά μπορούσε μέ μιά καλύτερη πολιτική νά ἐπηρεάσει περισσότερο γιά τήν ἀποδοχή αὐτή. *The Council of Florenz*, New York 1979, 389-411 καί *Jan-Louis van Dieten*, *Der Streit in Byzanz um die Rezeption der Unio Florentina*, 161.

160. Πρβλ. *Συροπούλου*, Ἀπομνημονεύματα, XII, 9, σ. 556.

161. Πρβλ. καί *A. Kallis*, *Ferrara-Florenz (1438-1439)*, 193.

162. Πρβλ. *Συροπούλου*, Ἀπομνημονεύματα, XII, 3, σ. 548.

τήριον τῆς πρό τοῦ σχίσματος συνοδικῆς παραδόσεως εἰς τὴν διαδικασίαν ἀποδοχῆς (receptio) τοῦ κύρους μιᾶς Οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ συνείδησις τῆς Ἀνατολῆς ἀπεδοκίμασε τὴν σύνοδον καὶ τὰς ἐνωτικὰς ἀποφάσεις αὐτῆς διὰ τῆς ἀντιπαραθέσεως τῶν κριτηρίων τῆς συνοδικῆς παραδόσεως καὶ πράξεως τῶν πρό τοῦ σχίσματος συγκληθεισῶν ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν συνόδων. Οὕτως, ἡ σύνοδος Φερράρας-Φλωρεντίας, ἐνῶ εἰς τὴν Δύσιν ἐξουδετέρωσε τὴν ‘συνοδικήν’ ἀναζήτησιν, εἰς τὴν Ἀνατολήν ἐνίσχυσε τὴν συνοδικὴν συνείδησιν τοῦ ὅλου σώματος τῆς Ἐκκλησίας»¹⁶³.

Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς δὲν ἐπιτρέπεται καὶ δὲν δικαιολογεῖται νὰ χρησιμοποιοῦνται συνεχῶς οἱ ἀποφάσεις τῆς, οἱ ὁποῖες μάλιστα δὲν ἐλήφθησαν μὲ πλήρη ἐλευθερία¹⁶⁴, οὔτε καὶ εἶναι ὀρθό νὰ ἐπικαλεῖται κανεὶς συνεχῶς τὴν ἐνότητα πού δῆθεν συμφωνήθηκε στὴν Σύνοδο ἐκείνη καὶ νὰ δικαιολογεῖ τὴν δράση του στὴν Ἀνατολή μὲ ἐνωτικούς σκοπούς¹⁶⁵, ἢ νὰ ἐπιθυμεῖ τὴν ἀναλαμπή τῆς σοφίας τῆς Συνόδου αὐτῆς¹⁶⁶. Ἐάν δὲν εἶναι κανεὶς γνώστης τῆς πραγματικότητος αὐτῆς, εὐρίσκεται σὲ ἀσύγνωστη ἄγνοια,

163. Βλ. *Φειδᾶ*, Μεθοδολογικά προβλήματα, 120.

164. Γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴ τοποθέτηση καὶ στό σημεῖο αὐτό πρβλ. *A. Kallis*, Ferrara-Florenz (1438-1439), 190.

165. Τοῦτο ἔπραξαν καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Πάπα Πίου τοῦ Θ' ὅταν ἐπισκέφθηκαν τὸν Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριο τὸν Στ' καὶ τὸν προσκάλεσαν στὴν Α' Βατικανὴ Σύνοδο. Ἡ ἀπάντησις τοῦ Πατριάρχου τότε ἦταν σκληρὴ, ἀλλὰ σωστὴ: «Πόσα ἐρρέθησαν καὶ ἐγράφησαν κατὰ τῆς Φλωρεντινῆς Συνόδου, μόνον ἀπαίδευτος ἄνθρωπος ἐνδέχεται ν' ἀγνοῇ ἢ δὲ ὑμετέρα ὁσιότης οὐκ ἔστι ἐκ τοῦ κύκλου τούτου. Καὶ ἤδη ἀπὸ τῆς τελευταίας συνεδριάσεως τοῦ κατηναγκασμένου συνεδρίου, ἀρξαμένων τῶν ἀντεγκλήσεων, ἀπέθανεν ἡ βεβιασμένη ἔνωσις εἰς τὰ σάργανά της...». Τὰ κείμενα ἴδε ἐν: *Ἰωάννου Καρμίρη*, Τὰ Δογματικά καὶ Συμβολικά Μνημεῖα, σ. 1006 ἐξ.

166. *J. Gill*, Konstanz und Basel-Florenz, 365: «Doch sind die Unierten Kirchen nicht tot. Sie überleben zumindest auf fremder Erde und bergen vielleicht die Verheißungen einer lichtereren Zukunft: jedenfalls eine glückliche, indirekte Folge der unglücklichen konziliaren Bewegung und zugleich ein Widerschein der Weisheit des Konzils von Florenz». Δυστυχῶς μὲ τό

ἐάν πάλι γνωρίζει πῶς ἔχουν τὰ πράγματα καί παρὰ ταῦτα ἐσκεμμένα καί συνειδητά δρᾷ ἐνωτικά καί προσηλυτιστικά στήν Ἀνατολή μέ τό πρόσχημα τῶν ἀποφάσεων τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας, προβαίνει σέ κακόβουλη καί ἐπικίνδυνη ἐκμετάλλευση.

Ἐναφέρθηκε ἤδη, καί τό ἐπαναλαμβάνω καί ἐδῶ, ὅτι σήμερα στήν Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία ἐπανεξετάζεται ὁ κατάλογος καί ἡ ἀπαρίθμηση τῶν Οἰκουμενικῶν τῆς Συνόδων. Κατά πόσον δηλαδή καί ποιές ἀπό αὐτές τίς 21 πού ἐθεωροῦντο μέχρι σήμερον Οἰκουμενικές, εἶναι πράγματι Οἰκουμενικές¹⁶⁷. Γιά τό θέμα αὐτό, πού ἔχει βέβαια ἄμεση σχέση μέ τήν Σύνοδο τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας, δέν θέλω νά ἐξάγω ἐδῶ συμπεράσματα. Ἐλπίζω ὅμως, ὅτι θά βοηθήση στό νά βρεθῆ μιᾶ γενικώτερη λύση στήν ὅλη προβληματολογία.

Στή συνάφεια ὅλης τῆς ἐξελίξεως τῶν σχέσεων Ἀνατολῆς καί Δύσεως διαπιστώνουμε ὅτι οἱ Αὐτοκράτορες μέ κάθε τρόπο προσπαθοῦσαν, μάλιστα πολλές φορές μέ βία, μέ ἀπειλές, μέ φυλακίσεις καί μέ ἀπομακρύνσεις ἀπό τούς ἐπισκοπικούς καί πατριαρχικούς θρόνους, νά ἐπιβάλλουν τίς ἀπόψεις καί τίς προθέσεις των. Δέν κατῴρθωσαν ὅμως νά κάμψουν τήν δύναμη τῆς Ἐκκλησίας, ἀνεξάρτητα ἂν ὀρισμένοι ἐκκλησιαστικοί παράγοντες προσωρινά συνεργάστηκαν. Γεγονός παραμένει, ὅτι τελικά οἱ αὐτοκράτορες ἀπέτυχαν. Τό γεγονός αὐτό ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ *καισαροπαπιστικές* θέσεις τίς ὁποῖες ὑποστηρίζουν τόσο δικοί μας, ὅσο καί δυτικοί ἱστορικοί, δέν ἀνταποκρίνονται πρὸς τήν πραγματικότητα. Τουλάχιστο καί στήν ἐποχή αὐτή ἡ Ἐκκλησία δέν ὑποτάχθηκε στους αὐτοκράτορες.

πνεῦμα αὐτό δέν πρόκειται νά λυθοῦν τὰ ὑπάρχοντα προβλήματα. Εὐτυχῶς ὅμως πού αὐτό ἔχει γίνει ἀντιληπτό καί ἀπό πολλούς ρωμαιοκαθολικούς θεολόγους, ὅπως ἀναφέρεται καί στήν ἐργασία αὐτή.

167. Πρβλ. τήν ὅλη ἐξέλιξη στήν ἐργασία μου *G. Larentzakis, Konziliarität und Kirchengemeinschaft*, σ. 178 ἐξ.

**Ἡ ἀλήθεια δέν ἐξαρτᾶται
ἀπό τήν ἀριθμητική πλειοψηφία**

Μέ τήν «Οἰκουμενική Σύνοδο» τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας ὅμως ἔχομεν ἀκόμη καί μιᾶ τελείως μοναδική περίπτωση, ἄγνωστη στήν ἱστορία τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων τῆς πρώτης χιλιετίας τῆς Ἐκκλησίας. Ἀπό τό ἕνα μέρος ἔχομε Σύνοδο, ἡ ὁποία στήν αὐτοσυνειδησία της θεωρεῖται ὡς «Οἰκουμενική», τελειώνει τίς ἐργασίες της καί ἀνακοινώνει τίς σχεδόν παμψηφεί ἀποφάσεις της πινηγουρικά καί ἀπό τό ἄλλο μέρος ἕνα καί μόνο συνοδικό πτέρα, ὁ ὁποῖος ἐνῶ δέν συμφωνεῖ μέ τίς ἀποφάσεις της, ταραμένει μέχρι τό τέλος ὡς ἐνεργό μέλος τῆς Συνόδου, χωρίς νά τήν ἐγκαταλείψει καί τελικά δέν ὑπογράφει τίς ἀποφάσεις, χωρίς ὅμως νά καταδικασθῆ καί χωρίς κἄν νά τιμωρηθῆ. Τό φαινόμενο αὐτό γίνεται ἀκόμη ἐντονώτερο ὅταν διαπιστώνουμε, ὅτι ὁ Μητροπολίτης Μᾶρκος ὄχι μόνο ἀρνεῖται νά δεχθῆ καί νά ὑπογράφει τίς ἀποφάσεις, ἀλλά ἀναφέρει δημόσια καί ἀνοικτά ὅτι οἱ ἀποφάσεις πού ἐλήρθησαν ἀπό τήν Σύνοδο αὐτή δέν ἀνταποκρίνονται πρός τήν ὀρθή χριστιανική πίστη, καί εἶναι αἰρετικές. Μάλιστα, βάσει τῆς περιγραφῆς τοῦ Συροπούλου, γνωρίζουμε, ὅτι ὁ Μητροπολίτης Μᾶρκος γιά τήν στάση του αὐτή ἐκλήθη ἀπό τόν Πάπα μέσω τοῦ Αὐτοκράτορα νά παρουσιασθῆ πρός ἀπολογία. Ὁ Αὐτοκράτορας ἔδωσε θάρρος στήν Μητροπολίτη Μᾶρκο καί τοῦ ἐτόνισε ὅτι δέν πρέπει νά φοβηθῆ τίποτα, ἀλλά νά ἐμφανισθῆ καί νά ἀπολογηθῆ μέ παρηγοσία καί τόλμη. Πράγματι ὁ Μητροπολίτης πῆγε στόν Πάπα, ὁ ὁποῖος τόν ἀπειλήσε, ὅτι γιά τήν στάση του θά τόν καταδικάσει, ὅπως καί οἱ προηγούμενες Οἰκουμενικές Σύνοδοι εἶχαν καταδικάσει τούς αἰρετικούς. Ὁ Μητροπολίτης Μᾶρκος ἀπήντησε, ὅτι ναι μέν οἱ Σύνοδοι αὐτές κατεδίκα-

σαν αίρέσεις και αίρετικούς, εκείνος όμως δέν διδάσκει κάτι τό «νέον», αλλά πιστεύει και όμολογει τήν όρθή πίστη, πού έχει ή Έκκλησία από τήν άρχή και τήν όποία βίωσε ή Ρωμαϊκή Έκκλησία πριν από τό σχίσμα από κοινού μέ τήν Άνατολική Έκκλησία. Πρέπει, λοιπόν, έτόνιζε ό Άγιος Μάρκος, νά αποδειχθῆ πρώτα ότι αυτά πού πιστεύει είναι αίρετικά και μετά άς τόν καταδικάσει. Εάν όμως δέν μπορεί νά αποδειχθῆ αυτό, αλλά άπεναντίας διαπιστωθῆ, ότι είναι εύσεβής και όρθόδοξος, τότε για ποίο λόγο πρέπει νά καταδικασθῆ; Μετά από αυτό τόν διάλογο, γράφει ό Συροπούλος, έπετράπη εις τόν Μητροπολίτην νά αποσυρθῆ¹⁶⁸. Ούτε ό Πάπας, λοιπόν, ούτε και ή Σύνοδος μόρεσαν νά κατηγορήσουν, πολύ όλιγώτερον νά τιμωρήσουν και νά καταδικάσουν τόν Μητροπολίτην Μάρκον ως αίρετικό, ό όποιος τούναντίον έπιθυμοῦσε και έπεδίωκε νά αποκαταστήσει τήν χριστιανική ένότητα, πάνω όμως στά σωστά θεμέλια τῆς όρθῆς πίστεως και τῆς άγάπης, ως ένότητα μέ τήν πολυμορφία τῆς έκφράσεώς της. Η έμμονή του στόν Οικουμενικό Διάλογο άπεδείχθη ισχυρότερη από κάθε κατηγορία και συκοφαντία¹⁶⁹. Ο Αυτοκράτωρ μάλιστα κατά τήν έπιστροφή των στήν Πόλη τόν πῆρε μαζί του στό πλοίο του για νά τόν προστατεύσει από τούς αντιπάλους του¹⁷⁰.

168. Συροπούλου, Άπομνημονεύματα, Χ, 23, σ. 508 έξ.

169. Πρβλ. Συροπούλου, Άπομνημονεύματα, ΧΙ, 4, σ. 524.

170. Συροπούλου, Άπομνημονεύματα, ΧΙ, 4, σ. 524.

Ἡ πλήρης δικαίωση τοῦ Ἁγίου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ

Ἴσως τὴν ἐποχὴ ἐκείνη νὰ μὴν μπόρεσαν νὰ καταλάβουν τὸν Μητροπολίτη Μᾶρκο τὸν Εὐγενικό καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτό νὰ ἔμεινε στό τέλος μόνος του. Σήμερα ὅμως τὸν ἐννοεῖ καὶ τὸν ἀκολουθεῖ ὀλόκληρος ἡ Ὁρθοδοξία, ὅπως ἀποδεικνύουν οἱ συνοδικές ἀποφάσεις τῶν κατὰ τόπους Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν¹⁷¹, ἀλλὰ καὶ Πανορθόδοξων Σωμάτων πρὸς συνέχιση τῶν Οἰκουμενικῶν Διαλόγων γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἐπιθυμητῆς χριστιανικῆς ἐνότητος. Ἀκόμη καὶ μὴ ὀρθόδοξοι ἔχουν ἀρχίσει νὰ κατανοοῦν τὸν Μητροπολίτη Ἐφέσου Μᾶρκο καὶ προσπαθοῦν νὰ τὸν ἀποκαταστήσουν. Ἐδῶ θέλω νὰ ἐπαναφέρω στὴν μνήμη μας ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀνέφερε ὁ ρωμαιοκαθολικός θεολόγος, καθηγητῆς στό Amsterdam, Jan Louis Van Dieten, ὅταν μίλησε στό ἱστορικο-θεολογικό Συμπόσιο, ὅπου εἶχα

171. Πρωτοπορειακές εἶναι οἱ ἐνέργειες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου γιὰ τὰ φλέγοντα αὐτὰ θέματα. Ἡ «γνωστὴ καὶ περιώνυμη Ἐγκύκλιος τοῦ 1920» (*Γεωργίου Τσέτση, Μεγάλου Πρωτοπρεσβυτέρου, Οἰκουμενικός Θρόνος καὶ Οἰκουμένη*, Κατερίνη 1989, 55), ἡ ὁποία ἀπευθυνόταν «Πρὸς τὰς ἀπανταχοῦ Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ» εἶχεν ὡς βάση τὸ χωρίο Α' Πέτρου 1, 22 «*Ἐκ καθαρᾶς καρδίας ἀλλήλους ἀγαπήσατε ἐκτενῶς*». Πρὸς ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ τῆς ἡ Ἐγκύκλιος θέτει μ.ἄ καὶ τὴν ἐξῆς βάση: ... «νομίζομεν δεύτερον ὅτι ἐπιβάλλεται ἵνα ἀναζωπυρωθῇ καὶ ἐνισχυθῇ πρὸ παντός ἡ ἀγάπη μεταξύ τῶν Ἐκκλησιῶν, μὴ λογιζομένων ἀλλήλας ὡς ξένας καὶ ἀλλοτρίας, ἀλλ' ὡς συγγενεῖς καὶ οἰκείας ἐν Χριστῷ καὶ *συγκληρονόμους καὶ συσώμους τῆς ἐπαγγελίας τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ*» (Ἐφεσ. 3, 6). Ὑπὸ τῆς ἀγάπης γὰρ ἐμπνεόμενοι αἱ διάφοροι Ἐκκλησίες καὶ ταύτην προτάσσομεν ἐν ταῖς περὶ τῶν ἄλλων κρίσει καὶ ταῖς πρὸς αὐτάς σχέσεσι, τὴν μὲν διάστασιν ἀντὶ τοῦ ἐπεκτείνειν καὶ αὐξάνειν ὡς οἶόν τε συντομεῦσαι καὶ σμικρῆναι δυνήσονται...». Ἐν: *Γεωργίου Τσέτση, Μεγάλου Πρωτοπρεσβυτέρου, Οἰκουμενικός Θρόνος καὶ Οἰκουμένη*, 60.

καί ἐγώ τήν τιμή νά λάβω μέρος ὡς ὁμιλητής, (16-22 Ἀπριλίου 1990 στίς πόλεις Βενετία-Φερράρα-Φλωρεντία), ἀπορρίπτοντας τελείως τό κείμενο τῆς Συνόδου τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας, ἐπομένως δέ καί τήν ὀρθότητα τοῦ filioque, ἀναγνωρίζοντας, ὅτι τά θεολογικά ἐπιχειρήματα τοῦ Μητροπολίτου Ἐφέσου Μάρκου ἦσαν ὀρθά καί τελικά τονίζοντας ὅτι, ὡς ἱστορικός, θέλει νά ἀποκαταστήσει τό πρόσωπο τοῦ Ἁγίου Μάρκου¹⁷². Ἄς σημειωθῆ ὅτι ἀκόμη καί

172. *J. L. van Dieten*, Die theologische Diskussion in Ferrara-Florenz, σ. 3: «Der vernünftigste Beitrag in dieser Hinsicht kam vom orthodoxen Sprecher Markos Eugenikos auf der siebten Sitzung vom 17. März... Der lateinische Sprecher Montenero trug ausgewählte Vätertexte an, die angeblich das Filioque enthielten, was Markos Eugenikos dann, meistens mit einer vernünftigeren Textinterpretation, bestritt», σ. 25: «Mein Vortrag ging über eine philosophische Spekulation über die Dreieinigkeit, die in Florenz zur Glaubenswahrheit erhoben wurde. Zu dieser Spekulation habe ich den Nachweis vorgelegt, daß sie kein Fundament in der Offenbarung hat, daß sie mit falschen Begriffen bzw. falschen Begriffsanwendungen und einer falschen Terminologie operiert, daß sie einfach falsch ist, so daß nicht etwa Lateinerfeindlichkeit der Byzantiner, sondern die von Vorurteilen bestimmte Uneinsichtigkeit der lateinischen Seite als der historische Grund für den Mißerfolg des Florentiner Konzils zu gelten hat. Und da es dem Historiker wohl auch zusteht, falsch beurteilte Persönlichkeiten zu rehabilitieren, möchte ich das hier in bezug auf Markos Eugenikos tun. Dieser stand in Florenz vor 551 Jahren (ὁ ὑπολογισμός εἶναι φυσικά πρὶν ἀπό τό ἔτος 1990 τῆς ὁμίλιας του) mit seiner Weigerung, das Filioque zu unterschreiben, allein. Papst Eugen IV. wollte, daß er deswegen zur Verantwortung gezogen würde, denn, so der Papst: 'er ist nicht weiser als wir alle'. Der Papst übersah, daß Markos eine größere Weisheitstradition hinter sich hatte als sein eigener Vorkämpfer Montenero. Er übersah, daß auch Montenero nur die Weisheit eines Mannes vertrat, die des Thomas von Aquin. Er übersah vor allem, daß für die Beurteilung einer Lehre nicht die Zahl der Köpfe zählt, in die sie hineingestampft worden ist, sondern nur die Argumente, die für sie vorgebracht werden. Es ist nicht leicht, eine Wahrheit einzusehen, wenn dieser Einsicht große Interessen entgegenstehen, wie das bei Eugen IV. und seinen Anhängern der Fall war. Aber für den, dem die Wahrheit einleuchtet, ist es noch schwerer, sie zu verleugnen. Auch für die Rettung seines Vaterlandes vor der Türkengefahr war Markos Eugenikos dazu nicht bereit, ein Lichtblick bei der Erinnerung an ein so trauriges Ereignis wie das Konzil von Ferrara-Florenz, das statt Einheit wiederherzustellen, die Kluft

τό κοινό κείμενο τοῦ ἐπισήμου Θεολογικοῦ Διαλόγου μεταξύ τῆς Ὁρθοδόξου καί τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας μέ θέμα: «Πίστις, μυστήρια καί ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας» πού ὑπογράφηκε στό Μπάρι τῆς Ἰταλίας τό 1987, δικαιώνει ἀπόλυτα τήν ὀρθή στάση τοῦ Μητροπολίτου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ¹⁷³.

Μπορεῖ νά λεχθῆ ὅτι ὁ Ἅγιος Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός μέ τήν στάση πού κράτησε στή Σύνοδο μᾶς ἔδωσε ἕνα παράδειγμα ὄχι μόνο ὡς πρὸς τήν φύση τοῦ οἰκουμενικοῦ, Θεολογικοῦ Διαλόγου, ἀλλά καί ὡς πρὸς τίς ὀρθές ἐκκλησιολογικές προϋποθέσεις κάθε Διαλόγου.

zwischen den Kirchen fast unüberbrückbar machte und die in Basel initiierte Kirchenreform vereitelte. Aber jeder Fehler kann repariert werden...». Τό χειρόγραφο κείμενο στό προσωπικό μου ἀρχεῖο.

173. Πρβλ. καί στό Ökumenisches Forum 10 (1987) 335 ἐξ.

Συμπεράσματα

Ἰπὸ τό φῶς τῆς ὄλης συμπεριφορᾶς τοῦ Ἁγίου Μάρκου στή Σύνοδο θέλω νά ἐπισημάνω τά ἀκόλουθα σημεῖα πού θεωρῶ ἀπαραίτητα γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς πλήρους χριστιανικῆς κοινωνίας καί ἐνότητος.

1. Ἡ ἀποκατάσταση τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος εἶναι «θεῖον ἔργον»¹⁷⁴.

2. Πρὸς πραγματοποίηση τοῦ ἔργου τούτου πρέπει νά ἀναλάβωμεν τίς εὐθύνες μας καί νά ἐργασθοῦμε ἐντατικά ὅπου χρειάζεται, «καταφρονοῦντες καί κόπων καί κινδύνων»¹⁷⁵.

3. Γιά τόν σκοπό αὐτό εἶναι ἀπαραίτητη ἡ σωστή ἐνημέρωση ὡς πρὸς τίς ἀπόψεις καί τῶν δύο πλευρῶν. Νά μή λησμονεῖται ὅτι Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός ἤδη πρὶν νά ἀρχίσουν οἱ ἐπίσημες διαπραγματεύσεις εἶχε πεῖ στόν Πάπα: «Χρή οὖν καί ὑμᾶς εἰδέναί ἃ λέγομεν ἡμεῖς, καί ἡμᾶς μαθεῖν, ἅπερ ὑμεῖς βούλεσθε»¹⁷⁶.

4. Εἶναι ἐπίσης ἀπόλυτα ἀναγκαῖος ὁ ἀντικειμενικός Διάλογος. Διότι «Ὅτε δίστανται τινες ἀλλήλων καί οὐ χωροῦσι πρὸς λόγους, δοκεῖ μείζων εἶναι καί ἡ μεταξύ τούτων διαφορά ὅτε δ' εἰς λόγους συνέλθωσι καί ἑκάτερον μέρος νουνεχῶς ἀκροάσῃται τά παρ' ἑκατέρου λεγόμενα, εὐρίσκεται πολλάκις ὀλίγη ἢ τούτων διαφορά»¹⁷⁷.

174. Συροπούλου, Ἀπομνημονεύματα, V, 7, σ. 262.

175. Συροπούλου, Ἀπομνημονεύματα, ὅπ. παρ.

176. Συροπούλου, Ἀπομνημονεύματα, VI, 11, σ. 304.

177. Συροπούλου, Ἀπομνημονεύματα, V, 28, σ. 282.

5. Ὁ Διάλογος πρέπει νά διεξάγεται μέ καλή θέληση καί ἀγάπη: «Χρή μετά ἀγάπης τοὺς λόγους ποιεῖσθαι, ἐπεὶ καί περὶ εἰρήνης ἐστὶν ὁ λόγος καί ταύτην κατέλιπεν ὁ Κύριος ἡμῖν ὡς περ τινὰ κληῖρον... Χρή οὖν ἡμᾶς ταύτην ἀεὶ πραγματεῦεσθαι καί μάλιστα ἐν τῇ παρουσίᾳ τῶν λόγων ὑλλή, καί ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τέλους τῶν λόγων τὴν ἀγάπην τηρεῖν»¹⁷⁸.

6. Ἡ ἀγάπη ὅμως δέν πρέπει νά ἐπηρεάζει τὴν ἀντικειμενικὴ εὕρεση τῆς ἀλήθειας, ὅπως τονίζει ὁ Ἅγιος Μᾶρκος: «ὁ ἄν μετὰ ἀληθείας λέγεται δεχόμεθ' αὐτὸ καὶ ἀσμένως περιπτυσσόμεθ' ὁ δ' ἄν μὴ οὕτως ἔχον ἡμῖν δοκῇ, κατὰ πόδας καί προφανῶς ἐλέγχομεν καί ἀποβαλλόμεθα»¹⁷⁹.

7. Ἀλλὰ καί μετὰ τὴν ἀπόρριψιν τῶν θέσεων πού εἶναι ἐσφαλμένες καί δέν μποροῦν νά γίνουν ἀποδεκτές, διευκρινίζει ὁ Ἅγιος Μᾶρκος τὴν στάση του ἀπέναντι στοὺς συνομιλητές του, καί δίνει παράδειγμα ποιὰ πρέπει νά εἶναι καί ἡ δική μας συμπεριφορά: «τά μὲν ρητὰ παραγράφωμαι ὡς ἀμφιβάλλον, ἐπεὶ οὐκ ἤδριν αὐτά, τοῖς δὲ ἀγίοις τό ὀφειλόμενον ἀποδώσω σέβας»¹⁸⁰.

8. Ἡ ἔνωση ὅμως πρέπει νά πραγματοποιηθῇ μέ βάση τὴν ὀρθὴ πίστη καί τό αὐτό φρόνημα: «Εἰ κατὰ τὰς διανοίας διαφερόμεθα περὶ τὴν πίστην, οὐδέ ἔνωθῆναι δυνασόμεθα»¹⁸¹, καί ὄχι μέ συμβιβασμούς, ὅπως ἔγραψε στό αὐστηρὸ γράμμα του πρὸς τὸν Γεώργιο, τὸν μετέπειτα Πατριάρχη Γεννάδιο Σχολάριο¹⁸². Καί αὐτό ἰσχύει βέβαια γιὰ ὅλες τίς Ἐκκλησίες πού ἀποσκοποῦν στὴν ἀποκατά-

178. Συροπούλου, Ἀπομνημονεύματα, VI, 27, σ. 326.

179. AG, σ. 87. Πρβλ. καί Συροπούλου, Ἀπομνημονεύματα, VIII, 6, σ. 394.

180. Συροπούλου, Ἀπομνημονεύματα, VIII, 6, σ. 394.

181. Συροπούλου, Ἀπομνημονεύματα, VIII, 12, σ. 400.

182. Τὴν ἐπιστολὴ μέ μετάφραση ἐδημοσίευσεν ὁ Ἀπόστολος Γλαβίνας, Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Μητροπολίτη τῆς Ἐφέσου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ πρὸς τὸν Γεώργιο Σχολάριο (1440), ἐν: Σερραϊκὰ Ἀνάλεκτα 1 (1992) 100 ἔξ.

σταση τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας σέ ὀλόκληρο τό χριστιανικό κόσμο.

Συνειδητή, λοιπόν, συντονισμένη καί ὑπεύθυνη συνέχιση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Διαλόγου ἐν ἀγάπῃ καί ἀληθείᾳ πρὸς πλήρη ἀποκατάσταση τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος καί κοινωνίας. Καί ἐνστερνίζομαι τούς λόγους τοῦ Δασκάλου μου, Σεβασμ. Μητροπολίτου Ἐφέσου Χρυσοστόμου: «Ἡ θέση καί ἡ στάση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας μέσα στό σύγχρονο χριστιανικό κόσμο... εἶναι θέση καί στάση πού ὑπαγορεύεται ἀπό τὴν ἐνσυνείδητη εὐθύνη γιὰ *διάλογο, γιὰ τό διάλογο ἐν ἀληθείᾳ καί ἀγάπῃ*»¹⁸³.

Μιά καλύτερη ἐνημέρωση ὀλοκλήρου τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας μας¹⁸⁴, μιά ἐντατικώτερη συνεργασία μεταξύ Ἐκκλησιαστικῆς Ἡγεσίας καί Θεολογικῶν Σχολῶν, ἀλλὰ καί μεταξύ τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν τῶν Ἐκκλησιῶν μας, ἀποτελεῖ ὀπωσδήποτε μιά σοβαρή διακονία καί ἀνταπόκριση στὴν προσευχή-παρακαταθήκη τοῦ Κυρίου «*ἵνα πάντες ἐν ᾧσι, καθὼς σύ, πάτερ, ἐν ἐμοί καὶ γὼ ἐν σοί*». (Ἰω. 17, 21).

Θεωρῶ ἀναγκαῖο νὰ κατακλείσω μὲ τὴν ἀδιάσειστη διαπίστωση τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, τοῦ συνεχῶς καί ἀδιαλείπτως τονίζοντος τὴν σκοπιμότητα καί ὑπαρξιακὴν ἀναγκαιότητα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Διαλόγου:

«Τό αἶτημα τῆς ἐνότητος τῶν διηρημένων χριστιανῶν δὲν ἀποτελεῖ μόνον εὐχὴν ἀναπεμπομένην ἐν ἐκάστη ἱερᾷ ἀκολουθίᾳ ἐν τῇ Ὁρθόδοξῳ Ἐκκλησίᾳ. Ἀποτελεῖ σήμερον καί ἐπίμονον αἶτημα τῶν καιρῶν. Τό ἀπαιτοῦν οἱ σπαρασσόμενοι ἀπὸ ἀδελφοκτόνους διαμάχας χριστιανικοί λαοί, οἱ ἀπειλούμενοι ἀπὸ θρησκευτικούς φανατισμούς φιλειρηνικοί

183. Χρυσοστόμου Σ. Κωνσταντινίδου, Μητροπολίτου Μύρων (νῦν Γέροντος Ἐφέσου), Ὁρθόδοξοι κατόψεις, Τόμος πρῶτος, 330.

184. Πρβλ. Γεωργίου Τσέτση, Ὁ Οἰκουμενισμός ὡς Ποιμαντικό Πρόβλημα, ἐν: Ἐκκλησία ΟΓ' (1996) 800 ἔξ.

πολίται, οἱ ὑφιστάμενοι τήν καταπίεσιν καί ἀδικίαν τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς καί ἀναμένοντες τήν ἐνιαίαν καί ἀδιαίρετον μαρτυρίαν τῶν εἰς Χριστόν πιστευόντων, ἔτι δέ καί αὐτή ἡ ὑλική κτίσις, ἡ ἀπειλουμένη μέ ὀλικήν καταστροφὴν ἐξ' αἰτίας τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι τόσον πολλά καί τόσον ἐπείγοντα τὰ προβλήματα τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου, ὥστε νά καθίσταται ἐπιτακτική ἡ ἐνότης τῶν χριστιανῶν καί ἐγκληματική ἡ δι' οἰασδήποτε σκοπιμότητος παρεμπόδιση αὐτῆς»¹⁸⁵.

185. Χαιρετισμός τῆς Αὐτοῦ Θειοτάτης Παναγιότητος, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου τοῦ Α' πρὸς τήν ἀντιπροσωπείαν τῆς Ἐκκλησίας Ρώμης εἰς τήν Θρονικὴν ἑορτὴν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (30 Νοεμβρίου 1992), ἐν: *Διακόνου Ἀποστόλου Δ. Δανηλίδη (νῦν Μητροπολίτου Ἀγαθονικείας)*, Πατριάρχου Βαρθολομαίου τοῦ Α' κείμενα-ὀμιλίες (1991-1992), Κατερίνη 1994, 297 ἔξ.

Der heilige Markos Eugenikos und die Einheit der Kirchen des Ostens und des Westens

Zusammenfassung

Das erste Jahrtausend der Geschichte der Gesamtkirche ist für das ganze Leben der Kirche und für die Wiederherstellung der kirchlichen Gemeinschaft von großer Bedeutung.

Leider wird aber diese Geschichte des ersten Jahrtausends meistens und vor allem im Westen negativer beurteilt, als sie es in Wirklichkeit war. In dieses erste Jahrtausend fallen die wichtigsten Entwicklungen innerhalb der Kirche und die wichtigsten Formulierungen der christlichen Lehre durch die gemeinsamen Ökumenischen Konzilien, bei denen der Osten und der Westen sehr intensiv zusammengearbeitet haben.

Natürlich gab es auch Spannungen und Schwierigkeiten, auch Unterbrechungen der kirchlichen Gemeinschaft, z.B. zwischen dem Papst Nikolaus I. und Patriarchen Photios oder zwischen Rom und Konstantinopel in der Zeit des Papstes Leo (er war bereits tot) und des Patriarchen Michael Keroullarios. Das endgültige Schisma vollzog sich aber durch den 4. Kreuzzug, durch die Eroberung Konstantinopels, durch die Einsetzung eines lateinischen Kaisers und eines lateinischen Patriarchen in Konstantinopel.

Unionsbemühungen gab es auch, leider aus falschen Motiven und mit falschen Methoden und Zielen. So beurteilt z.B. Papst Paul VI. das «Unionskonzil» von Lyon 1274, das er als die «sechste Generalsynode des Westens» bezeichnet, womit er eine neue Beurteilung und Zählung der westlichen «Ökumenischen» Konzilien vornimmt. Der nächste große Unionsversuch war beim Konzil von Ferrara-Florenz (1438/39).

Für die orthodoxe Kirche sind Geschichte und Urteil über das «Konzil» von Ferrara-Florenz ohne den Metropoliten Markos Eugenikos denkunmöglich. Aus diesem Grunde werde ich zunächst einige Bemerkungen über Markos Eugenikos machen und dann einige kurze Aspekte des Urteils der heutigen Orthodoxie zum «Konzil» selbst zu vermitteln versuchen.

I. Metr. Markos als Vorbild für uns heute

Hier möchte ich mich besonders mit der Persönlichkeit des Metropoliten von Ephesos, Markos Eugenikos beschäftigen, der tatsächlich einerseits eine zentrale Rolle beim Konzil selbst gespielt hat, andererseits sehr viele Historiker, Theologen, Ökumeniker, Anhänger und vor allem Gegner der Union, ja sogar Gegner jeglicher ökumenischen Bewegung intensiv beschäftigt hat. Die meisten Gegner der Union und der ökumenischen Bewegung schlechthin berufen sich sogar heute auf den Metropoliten Markos, den sie für ihre ablehnende Haltung als ihr Vorbild zur Nachahmung besonders hervorheben. Auf seine Theologie und auf seine Widerlegung des Filioque werde ich hier nicht eingehen.

Ich werde mich auf seine grundsätzliche Haltung beschränken, die ich genauso wie seine Theologie voll akzeptiere.

Auch ich betrachte den Metropoliten Markos Eugenikos als einen der größten Hierarchen des ökumenischen Patriarchats und als nachahmenswertes Vorbild, jedoch nicht gegen, sondern für die zeitgenössische ökumenische Bewegung, für alle ökumenischen Dialoge, die offiziellen und inoffiziellen theologischen, bilateralen und multilateralen Dialoge. Diese meine Auffassung nehme ich bewußt ein, indem ich sie als eine Selbstkritik für orthodoxe Kreise betrachte, wesentlich, daß ich damit eine Kritik gewisser orthodoxer Kreise gegen mich herausfordere.

1. Markos Eugenikos wurde nicht zufällig als Mitglied der Delegation der Ostkirche und als Vertreter des Patriarchates von Antiochien ausgewählt, auch nicht zufällig als Spre-

cher und Hauptdiskutant beim Konzil von Ferrara-Florenz selbst. Seine starke Persönlichkeit, seine Kirchlichkeit, seine Autorität, seine Sprachgewalt, vor allem aber, was hier wichtig ist, seine theologische Bildung und seine Kenntnisse der westlich-scholastischen Theologie waren bekannt. Seine ausreichenden Kenntnisse dieser Theologie gaben ihm die Möglichkeit, während der theologischen Diskussionen beim Konzil seine Diskussionspartner zu verstehen und klare, konkrete Fragen zu stellen.

Dies bedeutet, daß für jeden Dialog die Mitglieder der Delegationen und der Kommissionen sorgfältig ausgesucht werden müssen aus dem Kreis derer, die u.a. Kenner der Materie, der Probleme und Thematik überhaupt sind, die die Wiederherstellung der kirchlichen Gemeinschaft wollen und bereit sind, ernsthaft mitzuarbeiten.

2. Metropolit Markos Eugenikos war also kein unwissender Fanatiker, kein voreingenommener Gegner der Union, oder sogar a priori Gegner der Christen des Westens, also ein Antilateiner. Nein. Er war willens und bereit, ohne Voreingenommenheit beim Konzil, beim ökumenischen, theologischen Dialog teilzunehmen, ohne auf die vielen damit verbundenen Mühen und Strapazen Rücksicht zu nehmen.

Er blieb den Verhandlungen nicht fern, wie manche es auch heute bei uns tun, um aus der Distanz der sicheren Gemütlichkeit und mit dem Hochmut des Besitzes der Wahrheit alle diejenigen als anti-orthodox oder sogar als Verräter zu beschimpfen, die alle bekannten Mühen und Anstrengungen für den Dialog auf sich genommen haben oder im Dienst und Auftrag ihrer Kirchen auch heute auf sich nehmen.

D.h., daß Metropolit Markos Eugenikos nicht gezwungen wurde, nach Ferrara-Florenz zu reisen, wie behauptet wird. Metropolit Markos war freiwillig bereit mitzureisen, weil er die Einigung der Kirchen als ein göttliches bzw. heiliges Werk betrachtet hat. Dies erfahren wir aus den vor allem für Orthodoxe unzweifelhaften Memoiren von Syropoulos, der die diesbezügliche Einstellung des Markos Eugenikos

folgendermaßen festhält: Markos sagt: «Es ist ganz klar, daß wir die Mühen und Gefahren verachtet haben, damit wir das heilige Werk der Einigung verhandeln, wenn es Gott wohlgefällt; und wir sind deshalb bereit, unsere uns mögliche Ob-sorge und Mühe, mit Hilfe Gottes, dazu beizutragen, wofür wir auch hierher gekommen sind». Er betrachtete also die Teilnahme bei den Unionsverhandlungen als eine Verpflichtung, die er nach Kräften zu erfüllen suchte. Tatsächlich, ein leuchtendes Vorbild zur Nachahmung.

3. Markos wußte jedoch damals (und in seiner konsequen-ten Haltung müssen wir auch wissen), daß es notwendig ist, vor der Proklamierung der Union die vorhandenen Probleme darzulegen und diejenigen, die mit dem Wesen unseres Glaubens zusammenhängen (z.B. das Filioque) zu beseitigen. Deshalb war für ihn zunächst die gegenseitige Information wichtig. Dadurch können viele vermeintlichen Probleme und viele Mißverständnisse gleich am Anfang beseitigt werden.

Schon vor dem Beginn der offiziellen Konzilsverhandlungen sagte er dem Papst: «Es ist also notwendig, daß Sie all das wissen, was wir sagen (meinen) und wir all das kennenlernen (erfahren), was Sie wollen». Deshalb betonte der «σοφώτατος» der «wohl weise» Hierarch, wie ihn die Acta Graecorum bezeichnen, daß zur gegebenen Zeit unbedingt die dogmatischen Unterschiede offen und klar dargestellt und behandelt werden müssen, und wenn das Ergebnis positiv ausfällt, die Einigung folgen wird. Tatsächlich hat er bei der ersten offiziellen Sitzung des Konzils mit Nachdruck betont, daß das Filioque die Ursache des Schismas war, womit die westliche Kirche willkürlich auch das Glaubensbekenntnis einseitig änderte.

4. Metropolit Markos weiß also ganz genau, daß es schwerwiegende theologische Probleme gibt, die behandelt und gelöst werden müssen. Doch dazu ist ein wichtiges Prinzip unerläßlich. Er betont: «Der Dialog muß mit Liebe geführt werden, denn es handelt sich dabei um den Frieden, den der Herr uns wie ein Erbe hinterlassen hat... Es muß also

mit Liebe verhandelt werden und zwar bezüglich der vorliegenden Thematik des Dialogs, ja sogar von Anfang an bis zum Ende der Verhandlungen muß die Liebe bewahrt bleiben».

5. Es werden die östlichen und die westlichen Kirchen von Markos als Schwesterkirchen bezeichnet, die sich nun mit Hilfe Gottes befrieden müssen. Er sagt, nachdem der Friede und die Liebe zwischen den beiden Kirchen durch das Dogma des Filioque zerstört wurden und nachdem nun die römische Kirche durch den Willen Gottes bewegt, den Frieden durch die Liebe wiederherzustellen bereit ist, ist unsere Kirche mit derselben Liebe zu ihrer Schwester, vielmehr zu ihren Schwestern geeilt. Es besteht ja die Hoffnung bis zum Schluß, daß mit der Hilfe Gottes der Friede folgen wird, die Skandale beseitigt werden und wie bei den Krankheiten, wenn die Ursachen geheilt werden, auch die Heilung kommen wird.

Wenn also heute die Rede von den Schwesterkirchen zwischen der Römisch-Katholischen und der Orthodoxen Kirche ist, wollen wir doch nicht vergessen, daß diese Bezeichnung auch der große Hierarch Markos Eugenikos im Konzil von Ferrara-Florenz verwendete. Er bezeichnete dort auch seine Gesprächspartner als Freunde, Väter und Brüder.

6. Auch das, was sich Metropolit Markos damals in der Synode wünschte, wollen wir und sollen wir alle auch wünschen. Er sagte, «wir wünschen also und wir bitten, in die damalige Zeit zurückzukehren, in der wir vereint waren und das Gleiche sagten (glaubten) und nicht unter uns Schisma war».

Das Fundament, worauf die Wiederherstellung der Communio zwischen Osten und Westen aufbaut, das Metropolit Markos sich wünschte, hat an Bedeutung und Aktualität nichts verloren: Er betont, daß dies die Liebe ist und die gleiche Gesinnung aller in einer diachronen und synchronen Dimension, nämlich eine Übereinstimmung aller im Osten und Westen in einer konkreten Epoche und zugleich aller mit

unseren Vätern, die bei den sieben ökumenischen Konzilien erleuchtet waren. Aus diesem Grunde ist es wichtig, die Entscheidungen der Ökumenischen Konzilien vorzulesen, damit deutlich wird, daß die Übereinstimmung nicht nur eine äußerliche ist, eine ordnungsgemäße, sondern eine der Gesinnung nach.

Nur so kann auch das damalige Unionskonzil, sagt Metropolit Markos, als gleichwertig gelten, wie die sieben gemeinsamen, Ökumenischen Konzilien der ungeteilten Kirche; so können auch unsere Worte ein richtiges Fundament finden.

7. Metropolit Markos kannte auch das Prinzip der «Einheit in der Vielfalt», wenn auch in anderer Terminologie. Wir sehen, daß er beim Wesentlichen des Glaubens unnachgiebig war und daß er, wie Vlassios Pheidias richtig meint, zugleich einer der «Gemäßigten» war.

8. Der Metropolit war in Sachen des Glaubens und der Wahrheit auch für Klarheit, nicht für Kompromißformulierungen.

Nach der gemeinsamen Festsetzung der Thematik akzeptierte er von dem, was seine Gesprächspartner sagten, sofort all das, was der Wahrheit entsprochen hat. Er sagte wörtlich: «Das, was der Wahrheit entsprechend gesagt wird, werden wir akzeptieren und umarmen; das aber, das uns nicht so zu sein scheint, werden wir umgehend und offen kritisieren und verwerfen». Sachlich, verhandlungsbereit, nicht haßerfüllt oder voreingenommen war der Metropolit Markos beim Konzil.

9. Das, was natürlich allen bekannt ist und von allen immer wieder zitiert wird, ist seine entschlossene Haltung im Bereich der Trinitätstheologie bzw. der Pneumatologie. Von niemandem und durch nichts konnte er umgestimmt werden. Schließlich weigerte er sich als einziger, unter das Dokument seine Unterschrift zu setzen.

Er betonte immer wieder, daß das *Filioque* der eigentliche theologische Grund der Spaltung ist und daß, wenn es

nicht zurückgenommen bzw. aus dem Glaubensbekenntnis gestrichen wird, keine Union möglich ist.

Dabei meint auch Markos wie das ganze Konzil selbst sehr deutlich sowohl die Lehre, d.h. die Theologie, wie auch den Zusatz des Filioque. Beides ist unannehmbar. Was Metropolit Markos damals bis zum Schluß als nicht richtig ansah, und zwar als Einzelkämpfer, das ist heute das Urteil der Gesamtorthodoxie. Deshalb darf man außerhalb der Orthodoxen Kirche nicht den einen oder anderen Aspekt relativieren und dabei meinen, dies wäre die heutige orthodoxe Auffassung.

10. Es ist auch bekannt, daß der Metropolit Markos nicht nur eine äußerliche, verbale Übereinstimmung akzeptieren konnte, wenn er wußte, daß sie unterschiedlich verstanden und interpretiert werden könnte, heute würde er sagen: er sei gegen einen «verbalen Ökumenismus». Der Kaiser sagte in Florenz in einer internen Besprechung, daß «von den Lateinern nur das verbale Bekenntnis verlangt werden darf; dies muß ausreichen und nicht das, was sie in der Tiefe ihrer Herzen meinen, verlangt werden». Darauf antwortete der Metropolit von Ephesos Markos: «Wenn wir unterschiedliche Auffassungen im Glauben haben, können wir uns auch nicht vereinigen».

Grundsätzlich heißt es: Metropolit Markos ist bereit, dort, wo es möglich ist, eine Vielfalt zu akzeptieren, jedoch nicht in zentralen Fragen des Glaubens. Deshalb betont er immer wieder, in Sachen des Glaubens sei keine συγκατάβασις, (Herablassung, Nachgeben) erlaubt, auch keine οἰκονομία. Metropolit Markos blieb unerschütterlich dabei, trotz der Bemühungen des Patriarchen und des Kaisers, ja trotz der indirekten Exkommunikationsandrohung, vorgeschlagen von Metropolit Isidor von Kiew, Rußland, trotz der Verleumdungen, er sei «verrückt» und wie der Judas, der «das Brot des Papstes ißt, jedoch zugleich sich gegen ihn feindlich verhält», wie sein Kollege Christophoros meinte, der sogar auf Markos mit dem Vorschlag Druck ausüben wollte, man

möge ihm kein Geld mehr für seinen weiteren Aufenthalt dort geben. Er lehnte sogar den Patriarchenthron in Konstantinopel ab, weil er mit der ganzen Sache nichts mehr zu tun haben wollte.

Fassen wir zusammen: Markos war dialogbereit, ehrlich, gläubig, mutig, charaktervoll. Er handelte für das Wohl der Gesamtkirche und wollte das Gemeinsame im Glauben auch mit der westlichen Schwester-Kirche herstellen und bekennen. Deshalb betonte er, daß wir hierher gekommen sind, weder um ein Streitgespräch zu führen, noch um das Gesagte gegenseitig zu widerlegen, sondern indem wir gemeinsam die vorhandenen Probleme genau, friedlich, einfach und freundlich untersuchen, so abschließen, bis wir zum gemeinsam von beiden angestrebten Ziel gelangen, das die Wahrheitsfindung ist.

Er wollte keinem falschen oder oberflächlichen, keinem kirchenpolitischen oder politischen Irenismus das Wort reden, auch nicht nur sich selbst in den Vordergrund stellen. Sein Kirchenbewußtsein und die *Communio* der Gesamtkirche führten den gehorsamen, jedoch nicht willenslosen Hierarchen zum Konzil, in dem er auch die Hauptlast getragen hat.

Leider haben das Konzil und, noch schlimmer, auch seine Kollegen und Mitbrüder aus der Ostkirche nicht auf ihn gehört. Daß er allein geblieben war, mindert weder seine Größe, noch die Wahrheit seines, des rechten Glaubens, der nicht mit rein formalen, mehrheitlichen Beschlüssen bestimmt werden kann. So konnte er diese Mehrheit von Ferrara Florenz und das dortige Konzil als Ganzes nicht mittragen, nicht akzeptieren, so kann es deshalb auch die Gesamthodoxie bis heute nicht akzeptieren und wie ich sehe, so wird es auch innerhalb der Römisch-Katholischen Kirche nicht mehr so selbstverständlich akzeptiert und rezipiert, weder als ökumenisches noch als echtes Unionskonzil.

Die Nichtrezeption von Ferrara-Florenz.

1. Die Vorbereitung der Gesamtkirche und die Wahl der Konzilsteilnehmer waren nicht ganz richtig.

2. Metropolit Markos Eugenikos ist nach Ferrara-Florenz gekommen, weil er von der großen Verpflichtung, die Einheit der Kirche auf der Basis des gemeinsamen Glaubens wiederherzustellen, überzeugt war. War das auch das Motiv aller Teilnehmer des Westens und des Ostens? Und wenn ja, welche Einheit hat man im Osten und welche im Westen gemeint?

a) Vorherrschend ist die Meinung im Osten und nicht unbekannt auch im Westen, daß der Papst Eugen IV. an der Wiederherstellung der Union mit der Ostkirche sehr interessiert war, um sein Prestige und seine Autorität wiederherzustellen, welche durch das Baseler Konzil sehr angeschlagen war. Auch Marx formuliert vorsichtig und meint, «daß Eugen IV. weder ursprünglich noch ausschließlich wegen antibaselianischer Motive an der Union interessiert war», gibt aber auch zu, daß Eugen IV. in «desolater Lage» war und daß diese Gelegenheit, sich als eigentlichen Promotor der ost-westlichen Einheit darzustellen, gegenüber dem Baseler Konzil einen beträchtlichen Zuwachs an Prestige einbrachte.

b) Aus der ostkirchlichen Seite wissen wir auch, daß der Kaiser Johannes VIII. Palaiologos an dieser Union sehr interessiert war, vor allem aus politischen Gründen wegen der Türkengefahr.

Es muß aber hier auch erwähnt werden, daß die meist verbreitete Meinung, der Kaiser habe die theologisch-kirchlichen Fragen gänzlich ignoriert und aus den genannten politischen Gründen nur und immer massiven Druck auf die eigenen Leute, auch auf den Patriarchen Joseph II., ausgeübt, um sein Ziel zu erreichen, zu allgemein ist und den Tatsachen nicht entspricht. Eine genauere Beobachtung der vorhandenen Quellen gibt ein viel differenzierteres Bild des Kaisers ab. Es wäre der Mühe wert, all diese Situationen in Erinnerung zu rufen, in denen der Kaiser nicht nur als Schiedsrichter fungierte, sondern sich auch als Förderer, Initiator, Verteidiger und Beschützer des rechten Glaubens einsetzte und oft diejenigen, die die Grenzen der eigenen Tradition über-

schritten oder neue Themen zugunsten der westlichen Seite einbrachten, tadelte.

3. Welche Einheit wollte man dann tatsächlich im Osten und welche im Westen? Leider war das beabsichtigte Ziel der Union im Osten und im Westen nicht identisch. Die Auseinanderentwicklung war bereits nicht nur graduell, sondern essentiell, und die einseitige theologisch-kirchliche, ja auch ekklesiologisch-strukturelle Entwicklung im Westen von der *Communio ecclesiarum*, der ungeteilten Kirche des ersten Jahrtausends, dermaßen weit entfernt, so daß sie, nicht weil unbekannt, inakzeptabel war.

Metropolit Markos verlangt als absolute Bedingung für die Wiederherstellung der Einheit nur die Beseitigung des Problems des Filioque. Damit erweist sich Metropolit Markos als dialogbereit und gemäßigt. VI. Pheidas bemerkt dazu, man möge sich nur vorstellen, welche Reaktion die Unionsgegner im Osten gezeigt hätten, wenn tatsächlich das Konzil diesen Vorschlag des Metropoliten Markos akzeptiert und die Union auf dieser Basis proklamiert hätte.

So wie Metropolit Markos, erwarteten auch der Kaiser, der Patriarch und die anderen Vertreter aus den Patriarchaten des Ostens die Einigung auf der Basis desselben Glaubens bzw. der rechtgläubigen Lehre, auch wenn sie dann immer mehr nachgegeben haben, bis sie, Markos ausgenommen, der lateinischen Position des Filioque nachgegeben haben, die aber keine annehmbare Lösung, auch nicht *κατ' οἰκονομίαν* oder *συγκατάβασιν*, oder im Sinne der Einheit in der Vielfalt, bedeuten kann.

b) Der Westen entwickelte eine andere Vorstellung von Einheit, und die Lateiner, mit dem Papst an der Spitze, wollten diese westliche Auffassung auch auf die Kirche des Ostens ausweiten und als Bedingung für die Einigung absolut verlangen. Gemeint war die Rückkehr aller in die Römisch-Katholische Kirche und deren Unterwerfung unter den Papst.

Das wird eigentlich von niemandem bestritten, auch nicht innerhalb der Römisch-Katholischen Kirche.

Das Konzil formulierte zwar eher konziliant, nach der Korrektur des maßlosen Entwurfes, nach massiven Protesten der Orthodoxen und des Kaisers, doch man weiß, daß die beanspruchte zentrale Autorität des Papstes nach der Auffassung der westlichen Teilnehmer nicht im geringsten geschmälert wurde.

Man sieht, daß beabsichtigte oder unbeabsichtigte Kompromißformulierungen letzten Endes die vorhandenen Probleme nicht lösen.

Das «Konzil» von Ferrara-Florenz ist nicht rezipiert worden. Ich sage auch nicht nur im Osten. Sein Ziel hat es nicht erreicht. Und es ist nicht gerechtfertigt, daß seine Beschlüsse, die nicht ganz frei entstanden sind, immer wieder zitiert werden, oder man sich sogar auf die dort vermeintlich erreichte Union bei anderen unionistischen Aktivitäten im Osten beruft.

Beim «Konzil» von Ferrara-Florenz stehen wir vor der eigenartigen, in der Konziliengeschichte des ersten Jahrtausends der ungeteilten Kirche unbekanntem Situation der Gegenüberstellung zwischen einem abgeschlossenen und feierlich mit einem offiziellen Dokument verabschiedeten, als ökumenisch bezeichneten Konzil auf der einen Seite und auf der anderen Seite einem einzigen Bischof, dem Metropoliten von Ephesos, Markos Eugenikos, der bis zum Schluß das Konzil und den Konzilsort nicht verläßt, der jedoch das Dokument des Konzils nicht unterschreibt, weil er expressis verbis seine Lehre nicht nur nicht akzeptiert, sondern sogar voll bewußt als nicht rechtläubig verwirft.

Nach der Darstellung von Syropoulos wurde Metropolit Markos vom Papst durch den Kaiser zu sich zitiert. Letzterer ermutigte den Metropolit, vor dem Papst keine Angst zu haben und sich offen und mutig zu verteidigen. Der Metropolit Markos ging auch zum Papst.

Der Papst drohte ihm mit Verurteilung, wie die Häretiker bei früheren Konzilien verurteilt wurden, worauf der Metropolit Markos antwortete, daß diese Konzilien die Häresie

und die Häretiker verurteilten, er jedoch habe nichts Neues vertreten, sondern den rechten Glauben, den die Kirche von Anfang an besitzt, den auch die römische Kirche vor dem Schisma gemeinsam mit der östlichen Kirche besaß. Man muß, sagte er, zunächst seinen Glauben als Häresie beweisen und dann ihn verurteilen. Wenn er aber fromm und rechtgläubig ist, warum muß er verurteilt werden? Dann wurde es ihm erlaubt wegzugehen. Der Papst und das Konzil konnten diesem Hierarchen, der die Einheit der Kirche auf dem richtigen Fundament des Glaubens als Einheit in der Vielfalt erreichen wollte, keine Häresie vorwerfen, daher auch nichts antun, ihn nicht bestrafen, nicht verurteilen. Der Kaiser nahm ihn sogar bei der Rückreise auf seinem Schiff mit, damit er vor seinen Gegnern geschützt wird. Es mag sein, daß damals Markos Eugenikos nicht verstanden und daher allein gelassen wurde. Heute steht die Gesamtorthodoxie und ich meine, nicht nur die Orthodoxe Kirche allein hinter ihm.

Ich weiß auch, daß die Römisch-Katholische Kirche die Liste ihrer Ökumenischen Konzilien neu überdenkt. Ich ziehe keine Schlußfolgerungen, sondern ich hoffe.

Metropolit Markos Eugenikos ist tatsächlich ein Vorbild für den ökumenischen Dialog zur Lösung der vorhandenen Probleme, damit die kirchliche Gemeinschaft wiederhergestellt wird und zwar auf der Basis des gemeinsamen Glaubens, der Wahrheit und der Liebe.

Περιεχόμενα

Προλεγόμενα	5
Ἡ σημασία τῆς πρώτης χιλιετίας τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος	7
Οἱ σχέσεις Ἀνατολῆς καί Δύσεως καί τό μεταξύ αὐτῶν σχίσμα	
Ἡ συνεργασία τῶν Πατριαρχείων Ἀνατολῆς καί Δύσεως	13
Ἄγιος Πάπας Ρώμης Νικόλαος, ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Φώτιος καί ἡ ἐνωτική 8η Οἰκουμενική Σύνοδος Κωνσταντινουπόλεως, 879/880	23
Ἀπαρχές σοβαρᾶς διαφοροποιήσεως μέσα στήν καθόλου Ἐκκλησία	28
Οἱ ἀναθεματισμοί τοῦ 1054 τοῦ Καρδινάλιου Οὐμβέρτου καί τοῦ Πατριάρχου Μιχαήλ Κηρουλαρίου	33
Οἱ Σταυροφορίες καί τό τελικό σχίσμα τῆς Ἀνατολικῆς καί τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας	38
Ἐνωτικές προσπάθειες καί ἀποτυχία αὐτῶν	
Ἀνάληψη εὐθυνῶν ἀπό τόν Πάπα Ρώμης Παῦλο τόν ΣΤ΄ γιά τήν ἀποτυχία τῆς Συνόδου τῆς Λυῶνος (1274). Δηλώσεις ἱστορικῆς σημασίας	43
Ἡ σύγκληση τῆς Συνόδου Φερράρας-Φλωρεντίας γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος τῆς Ἀνατολικῆς καί τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας	47

Ὁ Μητροπολίτης Ἐφέσου Μᾶρκος Εὐγενικός ὡς πα- ράδειγμα πρὸς μίμηση	51
Ἡ μὴ ἀποδοχὴ τῆς Συνόδου τῆς Φερράρας-Φλωρεν- τίας	73
Ποῖα τὰ κίνητρα στὴν Δύση καὶ ποῖα στὴν Ἀνατολή; Τί εἶδους ἐνότητα ἐπεδίωκαν στὴν Ἀνατολή καὶ τί στὴν Δύση;	76
Τί θά συνέβαινε ἐάν οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Ἀνατολι- κῶν Ἐκκλησιῶν πῆγαιναν στὴν Σύνοδο τῆς Βασι- λείας;	81
Ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ δὲν ἀπεδέχθη τὴν Σύνοδο	91
Ἡ ἀλήθεια δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀριθμητικὴ πλειο- ψηφία	93
Ἡ πλήρης δικαίωση τοῦ Ἁγίου Μάρκου τοῦ Εὐγεני- κοῦ	98
Συμπεράσματα	100
Der heilige Markos Eugenikos und die Einheit der Kirchen des Ostens und des Westens. <i>Zusammen- fassung</i>	103
	107

ISBN: 960-356-071-5